I

Одного дня в третій годині вже перед обідом, Таїса Андріївна Сватківська, нудячись без роботи, стала перед образами в своїй спочивальні й почала молитись богу. Вона прочитала молитви й перечитувала з нудьги вже п'ятий акафист, бо була дуже богобояща й богомільна. Не маючи ніякісінької роботи, вона сливе щодня ходила в монастир на службу божу або довго молилась вдома і сливе щодня перечитувала по п'ять акафистів. В просторній спальні було чисто й гарно, як у віночку. Канапка й двоє крісел були оббиті новісіньким, гарним ясним кретоном, ніби засипаним жовтуватим осіннім листом та червоними трояндами. З такого самого кретону були повішані драпіровки над білими завісами понад вікнами і над дверима. В кутку, на косинчику лисніли два образи в срібних шатах, в золотих широких рамах. В спочивальні було все нове й гарне, бо старенька Таїса недавнечко посправляла собі нову обставу: і мебіль, і завіси.

Таїса Андріївна була невисока на зріст, повненька й цупкенька. Голова в неї була сива, аж біла, але на виду вона була зовсім молода. Вона була довгобраза. Вид в неї й тепер був гарний, сливе класичний. Темно-карі чималі, довговасті очі були блискучі, але смутні, задумані. По очах було знать, що ця сива, аж біла людина, але з молодим чудовим видом, перебула якусь велику скорботу, мала в житті якусь пригоду. Вона вже давно розійшлась з чоловіком і потім овдовіла. В покоїчку і в усіх просторних горницях було тихо, аж мертво. Таїса голосно промовляла слова молитви, неначе читала їх на криласі в церкві, як десь далеко почувся шум та ніби шелест.

"Чи не вітер оце схопивсь?" — майнула в Таїси думка й перебила її молитву.

Вона зирнула в здорове вікно на садок. Старі груші та каштани стояли непорушно. Навіть не хилиталось листя, вже пожолобляне та

пожовкле подекуди. А за стінами та за дверима в далеких горницях усе щось шуміло та наче шелестіло.

В той час застукотіли десь одчинені двері… В залу ввірвався гомін та шум. Було чуть, що в прихожій завештались люде, зачовгали та зашаруділи черевиками. Таїса Андріївна згорнула золотообрізний акафистник в гарній шкурятяній оправі й поклала на косинчику під образами, а сама длявою ходою попростувала з спальні в парадові горниці. Її дрібненькі ніжки якось ніби знехотя посовувались по смугнастому килимку-доріжці через покої. На виду і в темних очах виявилось невдоволення людини, стурбованої серед спокою й тиші, та ще й на молитві. Вона заглянула через двері в світлицю. З прихожої входила давня її знайома й подруга, полтавська дідичка Текля Опанасівна Гуковичева, висока та плечиста, а за нею прожогом вискочила її дочка Мелася, низька, присадкувата, але швидка та вертка, як дзиґа. Позад їх визирала горнична Мокрина, жвава та лепетлива. Усі вони втрьох заразом говорили, аж тріщали, перебиваючи одна одну. Гомін розлягавсь по просторних, високих горницях, аж лунав попід високими стелями, прегарно обведеними широкими карнизами. Обидві говорючі, веселі гості неначе сполохали мертві покої й єдину в їх живу людину — богомільну хазяйку.

— А! це ви, Теклю Опанасівно! — промовила тихим, м'яким голосом господиня, розтягуючи слова, неначе вона їх співала стиха.

— Це ми, свої, Таїсо Андріївно! Здорові були! — сказала голосно Текля Опанасівна.

— Добридень вам! — ляснула Мелася голосно, неначе стрельнула з рушниці.

Гості привітались і поцілувались з хазяйкою по тричі. Таїса Андріївна й Текля Гуковичка вкупі вчились в Києві в пансіоні й були великими приятельками ще змалку. Вони разом вийшли й заміж. Таїса Андріївна

вийшла за інженера Сватківського таки в Києві, а Текля Опанасівна — за молодого архітектора Гуковича, котрий одначе зараз покинув свою роботу в Києві й переїхав на село в жінчину державу, щоб хазяйнувать на селі, в маєтності своєї жінки. Влітку вони частенько запрошували до себе в село на тиждень або на два своїх приятелів на одпочинок та на купання.

— Чи не потурбували ми часом вас? Ви, певно, оце спочивали? — говорила Текля Опанасівна, дивлячись на Таїсин вид, неначе трохи заспаний.

— Ні! де там! Я оце тільки що домолилась богу. Прошу сідать. От і недурно цієї ночі снився мені сон, неначе в наш садок прилетіли дві паві, та такі здорові! А за ними прилетів павич, розпустив хвоста та й кинувсь бити пав, — говорила хазяйка.

— То це, мабуть, ми ті дві паві! А павич це, певно, ваш зять Елпідифор… Як же ваше здоров'я? — спитала мати.

— Як почуває себе ваша дочка Люба? — спитала Мелася.

— А Елпідифор Петрович, мабуть, ще не вернувся з служби? — перебивала мати.

— Де ж це Люба? — допитувалась дочка. Обидві вони питали заразом, говорили голосно, по-селянській, аж лящали, неначе вони розмову вели не в горницях, а десь на городі або в себе в дворі гукали на наймитів та наймичок. Таїсу, очевидячки, вражав той ляск, те гукання серед мертвої тиші, та ще й після перерваної молитовної направи. Вона аж супила свої чудові, тонкі та густі брови. Її закидали питаннями, неначе посипальники, що посипають на новий рік горохом та пашнею. Вона не знала, комуодповідать, і одповідала навмання.

— Спасибі… Люба десь… — вона, хвалить бога, вже не слабує… — десь пішла з візитами. Певно, затого вернеться, — говорила Таїса Андріївна, а в неї в думках ще зоставались слова з акафиста святому Миколаєві, і вона через силу добирала немолитовні слова для одповіді на обидва боки.

— Чи не слабували ви часом? Щось ви трошки помарніли, — говорила Текля Опанасівна, придивляючись до білого, трохи змарнілого виду в Таїси Андріївни.

Таїсин вид і справді трохи скидався на вид в засиджених кравчих або в швачок: був і повненький, але попід карими ясними очима було знать маленькі пружечки та блідуваті смужечки.

— Я часто нездужаю, але тепер, хвалить бога, не можу нарікать на здоров'я. Люба гоне мене з хати, каже, що я засиділась, як квочка в обичайці. А я, сказати по правді, не люблю швендять, люблю сидіти вдома та не рипатись, — сказала господиня й помаленьку, дляво вмостилась в крісло, оббите ясно-вишневим плисом.

— А чом оце Андріян Кнрилович не приїхав? Як його здоров'я? — спитала хазяйка.

— Нема йому часу! — обізвалась Текля Опанасівна. — Звелів кланяться вам обом.

— Покинули тата на хазяйстві. Нехай сидить дома та доглядає хазяйства, — сказала дочка.

— Він усе порається на току, — промовила мати. — В нас саме домолочують овес.

— Чи це в вас нова мебіль? — спиталась дочка.

— Нова. Оце недавнечко обставились, — одповіла Таїса Андріївна. — Це Люба та зять так обставились.

— Ой яка чудова, художня мебіль! — крикнула мати.

— В якому магазині купували? Ой гарна ж! Ццц! — аж цмакала дочка з дива.

— Почому платили за аршин оксамиту на гардини та портьєри? — додала мати.

— Дорого коштує софа та крісла? І дзеркала нові? Еге, нові? — питала, аж лящала дочка назахват і заразом з матір'ю.

Таїса знов була закидана питаннями й почувала, що не може й випручаться з тих питаннів, бо не встигала на два боки одказувать. Питання цікавих сільських лепетух кидались на неї, наче рій кусливих мух.

— Це Люба та Елпідифор зробили собі усю цю обновку. Усе старе поспродували та набрали в магазині нової мебілі.

Текля Опанасівна й Мелася зорили очима по світлиці й не всиділи-таки на місці: незабаром вони повставали з крісел, щоб гаразд придивиться зблизька до кожної нової речі, та ще й полапать пальцями.

В темно-фіолетовій сукні, висока та поставна, навіть трохи огрядна, Текля Опанасівна помаленьку подибала до дверей, стала й звідтіль, оддалік, почала оглядать нову обставу, зиркаючи своїми невеличкими блискучими очима по всіх закутках. Проти здоровецького вікна од ясного проміння в неї на чорній голові, намащеній помадою, було знать ніби срібні нитки. Але вид в неї був здоровий, свіжий. На широкуватих щоках ще було знать рум'янці, неначе вона недавнечко ходила на сонці й напекла свій вид.

Невисока, трохи широка в плечах і в тілі, Мелася була на взір непогана, але лице в неї було якесь чудне. Лобок вузький і низький, щоки довгенькі й повні, ніби вона надула їх, захопивши повітря. І те повітря роздуло їх внизу. Куценький, трохи кирпатий, кругленький носик неначе був уткнутий в долинці, а чималі товстенькі рожеві уста випнулись на широкому підборідді. Усей її вид був неначе випнутий, а більше за все були випнуті здорові подовжасті очі з чистими білками, з чудовими карими зіницями, ясні, бистрі та ворушливі. Ці блискучі, швидкі карі очі були єдиною красою в Меласі.

Мелася бігала од кутка до кутка, од одної речі до другої, придивлялась, лапала пальцями, трохи не нюхала; оглянула двоє високих, до самої стелі, дзеркал з мраморними консолями, а потім спинилась перед одним дзеркалом і видивлялась в його: оглянула свою постать, свій стан, щільно обліплений ясно-бузковою сукнею, свої розкішні темно-русі коси та все дивувалась і голосно ойкала, аж цмакала. І мати й дочка говорили заразом, не спиняючись, неначе їх язики довго піснюкали на селі, а це в Києві розговілись на всі застави. Повненька, куценька Мелася не пурхала по світлині, як ластівка, а неначе котилась, ще й на ході підскакупала, мов різинова опука.

Обстава в світлиці була чудова і, вважаючи на засоби Таїси, надто дорога. Розкішна художня горіхова мебіль лисніла золоченими смужками на обідках і була оббита ясно-вишневим дорогим оксамитом. Перед столом стояла долі висока лампа на тонкому та високому підніжку, оповитому стеблом гнучкого латаття з трьома білими квітками й з трьома зеленими листками. На столику коло стіни стояли два чудові, рясні канделябри з позолоченої бронзи. Коло дверей в столову по обидва боки так само стриміли дві високі лампи; їх держали в руках чорні арапки в позолочених куценьких спідничках та поясах, в позолочених кільчастих сережках. Арапок обтінювали високі старі пальми в вазонах. На вікнах над білими прозорими завісами були почеплені гардини з червоного плису. Плисові наддверники оповивали двоє дверей жмутами. По кутках під стінами були ніби недбайливо розкидані стільчики з двох оксамитових подушок, покладених одна на одну навхрест ріжками. На ріжках

теліпались золоті китиці. На двох вікнах стояли два вазони камелії саме в цвіту: одна біла, друга рожева. Дві чудові картини художньої роботи висіли на стінах, оббитих срібними шпалерами з золотими взірцями.

Салон аж лиснів і новісінькою мебіллю, і новісінькою бронзою; лиснів чистий, навоскований паркет. Ніби цвіли свіжі квітки на чудовому килимі під столом коло канапи. Обстава була зроблена з вмінням і з великою вподобою.

— Ой яка пишнота! Усе блищить, лиснить! Усе аж сяє! Як гарно та пишно! — викрикували з дива обидві панії.

— А почому платили за аршин оцього ясно-вишневого оксамиту на кріслах та стільцях? — питала Мелася, перескочивши опукою до шести чималих фотелів, що стояли побіч стола по обидва боки.

— А почому платили за цей плис в портьєрах? — допитувалась мати.

— А які пишні високі лампи! Почім платили за лампи? — знов питала дочка.

— Дорого платили, бо мебіль художня; купували в магазині Кона, — обізвалась Таїса Андріївна, милуючись обставою.

— Певно, в Елпідифора кишені дуже позапорожнювані грішми! — промовила Текля Опанасівна.

— Ой, певно, це все недешево коштує! — обізвалась

Мелася.

— Та це, сказати по правді, я продала свій дерев'яний домок, свою халупку та половину грошей оддала за довги, а за другу половину

посправляла оце все, щоб обставить кімнати і гарно, й естетично, бо й сама люблю усе гарне, і молоді люблять незгірше мене усе пишне. Такі вже вони обоє вдались на вдачу.

— Така пишнота, така краса, що аж мене взяла хіть обставить свої кімнати трохи краще. В мене ж дві дочки на виданні, — стиха промовила Текля Опанасівна.

— То й обставмо! Чому ж пак і нам не обставить покоїв? В нас в горницях усе таке старе та не модне, що й сором буде, коли часом ненароком будлі-хто заскоче до нас з Києва, — сказала Мелася.

— І обставили б, та грошей бігма теперечки, — сумненько промовила мати.

— Адже ж купують у нас десять десятин наші мужики… То продаймо та й обставимо хоч світлицю та кабінет.

— Нехай лишень перше подумаємо та поміркуємо з татом, та вже потім, може, й зробимо діло, — сказала з задумою мати.

— А чого тут довго міркувать? Маємо доволі грошей в кишені, то таки зараз принаймні хоч наберім на оббиття та на гардини чи оксамиту, чи отакого самого гарного плису, — сказала Мелася.

— І то гаразд: щоб по двічі не тарабанитись до Києва, — обізвалась Текля Опанасівна, трошки подумавши.

— Авжеж понабирайте зараз! Нема чого длятись та гаяться, бо, може, оце несподівано женихи шусть у хату! — промовила Таїса Андріївна.

— Що правда, то не гріх! — одповіла Текля Опанасівна.

— Як ми скінчили оцю обставу, то Елпідифор зараз покликав фотографа, і він поздіймав картинки з світлиці: одну просто од дверей, другу з отого куточка, третю з отого, а четверту з його кабінету. Це все на пам'ятку, — промовила наївно, по-дитячому Таїса Андріївна, — бо молоді обоє люблять ті куточки, де сиділи вкупці та милувались… Це на приємну згадку в дальші часи. А ось ходім лишень та подивіться, як зять обставив свій кабінет. Варто теж подивиться! В його теж багато вподоби, як і в Люби. Ой як він любе пишноту, як він любе все гарне! То вже йому, певно, бог так дав.

Таїса Андріївна повела гостей в кабінет. І в кабінеті була обстава так само багата й зовсім не по Елпідифоровій кишені. Серед кабінету стояв довгий писальний стіл з неполірованої дубини, чудово поцяцькований вперемішку горіховим та червоним деревом. По обидва боки стояли качалки-крісла, навкруги оббиті червоним плисом. Далі стояла дорога кушетка. По стінах були почеплені чудові полички для паперів, облямовані золотими торочками. Скрізь були порозкидані дзиґлики та стільчики. І нігде в кабінеті і в покоях не видно було ні однісінької книжки, навіть для людського ока, як інколи кладуть в багатих світлицях по столах.

І мати, і дочка, та й сам Елпідифор ніколи ніяких книжок не купували й не читали. Провадили вони часом розмову за театр, за артистів та театральні модні вистави, а найбільше за модні оперетки, котрі доводилось їм бачить. І в цьому була уся їх просвітність…

— Ой прехороша обстава! І тут хороше! — говорила мати.

— Що гарно — то гарно! Та з яким розумінням та вподобою усе дібрано! Яка тонка, аристократична вподоба в Люби! Як вона в цьому знається! —лепетала Мелася.

— О! що вона в цьому багато тяме, то тяме й справді. Так, певно, їй бог дав. Вони обоє такі артистичні на вдачу, що їм обом тільки найкраще

та найдорожче припадає до вподоби, — сказала Таїса Андріївна, трохи слабка на розум зроду.

Таїса й її дочка справді добре знались в дорогому й гарному, бо… з оксамиту та з шовку й не вилазили. Тільки влітку мусили з цього вилізти, бо в оксамиті було занадто гаряче та душно.

Надивившись всмак та намилувавшись новою обставою, вони вернулись до світлиці та все лепетали, оглядаючи вдруге кожну річ.

— Чи це в вас і рояль вже… ніби не той? — спитала Мелася.

— Авжеж не той, бо новий. Люба без музики не може в животіть. Страшенно любе грати! Певно, так бог дав їй. А я купила новий рояль, бо старий був не дуже підхожий до нової обстави: дуже заялозений. Все в горницях було нове, усе лисніло, тільки рояль стояв замурзаний, неначе замурзане мужичиня між паненятами.

Гості все питали, що коштує кожна річ з обстави. Трата грошей була велика, без міри, й, очевидячки, не по засобах Таїси Андріївни та й самого Елпідифора.

— Мусила продать свій домок і не пошкодувала грошей. Бажалось мені таки догодить дітям, щоб пожили в добрі та гаразді. Але Елпідифор постачає й настачить на наше вдержання, на прожиток і на квартиру, — казала Таїса Андріївна, — в його засіб таки чималий.

Рипнули двері в прихожій: то верталась з візитів Таїсина дочка, Люба Павлівна. Уздрівши через одхилені двері приятельок, вона, не роздягаючись, вскочила в гостинну.

— А! це ви! Яка я рада! — гукнула Люба ще в дверях. — Добридень вам!

— Доброго здоров'я! Як живете? — гукнула Текля Опапасівна й пішла назустріч Любі.

— День добрий! день добрий тобі, Любко! — гукнула Мелася й, поскакавши опукою, випередила маму, вхопила в руки Любу, пригорнула міцно до себе й почала без ліку цмокать її, аж високі страусові білі пера на капелюші в Люби тряслись та коливались.

— Як ти, Любко, поздоровшала та покращала! — сказала Текля Опанасівна, сливе силою видираючи Любу в Меласі й цілуючи її наперемінку то в одну щоку, то в другу.

— Де це ти, Любко, так барилась? — спитала Мелася.

— Та оце, користуючись тим, що надворі година, поробила візити, бо була багатьом винна цього добра.

— І, мабуть, усі візити поробила? — обізвалась Текля Опанасівна.

— Кому ж робила візити? — спитала Мелася.

— Ой не всім! В мене цього довгу повнісінько, — ледве встигала Люба одповідать. — Оддавала візити багатьом. Зараз розкажу, потривайте! От я роздягнусь!

Люба миттю кинула на стілець чорне оксамитове пальто, а капелюш з здоровим білим страусовим пером поклала на кріслі, неначе посалила якусь райську птицю, що кивала крилами. Та птаха все кивала крилами, а Люба сіла й усе навіщось моргала довгими бровами.

Люба була трохи схожа на матір, але в неї був ширший вид і трохи більші, жваві та веселі карі очі. Вона була сливе кругловида. Виразні уста з ямочками, повненькі й рожеві, були випнуті й надзвичайно гарні. Невеличка на зріст, але повненька, як огірочок, з розкішними, чепурно

зачесаними кісьми, з чорними, дуже примітними бровами, з повненькими напудреними щоками, Люба була дуже гарна й показна, сливе красуня. Темно-бузкова шовкова сукня, з ясно-жовтими делікатними кружевцями та брижами на маніжці, дуже приставала до лиця.

Люба перейшла світлицю. Дорога шовкова сукня на їй спочатку зашелестіла, а потім неначе засвистіла. Вона сіла в крісло, а шовкова сукня все шелестіла на їй, як тихо й приємно шелестить осіннє цупке кленове листя на дереві, черкаючись обоспільно одно об одно в жовтій гущавині. В вухах заколивались золоті сережки; ясно замиготіли в сережках два чималі алмазики, ніби зайнялись дві іскорки по обидва боки чудової голови. Люба, з чорними блискучими очима, з чорними різкими бровами, скидалась на гарну грекиню або волошку.

Врівні з нею Мелася одразу неначе зблякла й полиняла, і попоганшала, навіть здавалась нечепурно прибрана через свої тоненькі пачоси русявого волосся, що завжди теліпались в неї кругом товстенької, цупкої короткої шиї.

Серед ясної, новенької обстави сама Люба, в бузковому делікатному дорогому убранні, з золотою брошкою на шиї, в золотих браслетах, і справді здавалась молодою, котра недавнечко повінчалась і обставилась навкруги усім новісіньким. Тим часом вона вже прожила з першим чоловіком вісім рік, бо вийшла заміж дуже молодою, ще як їй було всього шістнадцять рік. Один немолодий дідич, котрому вже минуло сорок п'ять год, дуже вподобав Любу, як вона була ще в четвертому класі гімназії. З п'ятого класу вона вийшла заміж, а через вісім год чоловік остогид їй, а вона, через свою вередливу вдачу, остобісіла чоловікові так, що він згодився з дорогою душею дати їй розвід. Після гучного панського життя в його Люба й мати жили років зо два в невеличкому своєму домикові тихо та мирно, доки не трапивсь другий зять, Елпідифор Петрович Ванатович.

Люба жила з Елпідифором невінчана, бо він так само розійшовсь з своєю жінкою. Мати поблагословила їх шлюб і сама перейшла жить до

зятя. "Любітеся, милуйтеся, мовляв, як голубів пара, коли між вами є щира любов, та й... мені самій нема де прихилиться". Декотрі знайомі дами одкаснулись од їх, перестали бувать у їх і не запрошували до себе. Але таких було мало. Решта знайомих, більше ліберальних, не одцуралась од їх і одвідувала, як було й передніше.

— А чом же оце ви не взяли Ліди? — спитала Люба в Теклі Опанасівни.

— Та тим, що вона сама не дуже зохочувалась їхать з нами. Сидить там за своїми вченими книжками. Усе щось човпе в книгах та й човпе. Як побула на вищих курсах в Петербурзі два роки, то так вп'ялась в ту науку, що й одірвати її од книжок трудно, — сказала Текля Опанасівна.

— Вона здається, така вже зроду, на вдачу, — обізвалась Таїса Андріївна. — Я пам'ятаю, що вона й змалечку все було падкує коло книжок.

— Де ж це ти була так довго з візитами? — спитала Мелася в Люби.

— Обійшла з десяток чи й більше знайомих. Була в Крупницьких, Улашинових, в Куликовського. І знаєте, мамо, кого я стріла дорогою? Отого наврочливого Лисинського! Як тільки він мене спитає за здоров'я, то зараз і наврочить, бо в мене другого дня заболить живіт доконечне!

— І мене, як тільки він спитає за здоров'я, то ввечері або другого дня доконечне будуть стиски в грудях, бо я трохи ядушна, — сказала Таїса.

Мелася не вірила в ті уроки й засміялась: вона добре знала, що Любі до випещеного та викоханого панського тулуба неначе хтось приставив голову сільської баби, повну усякових забобонів.

Люба почала оповідать і про Крупницьких, і про Улашинових, і Куликовських, і про Ковальницьких. Оповідала вона гарно й з

найменшими дріб'язками: і як вона дзвонила в дзвоник коло дверей, і як входила в покої, кого застала вдома, кого ні, і як застала в покоях. Розказала вона, що в кого говорилось, як хто був убраний. Вона оповідала з таким палом та красномовністю, неначе писала язиком цікаві газетні фельєтони. Цим сливе щоденним оповіданням про візити, стрічі на улиці та міські слихи вона розважала свою дурненьку рожденицю, котра сиділа вдома й з нудьги тільки й читала перед образами по п'ять або й по шість акафистів щобожого дня. Мати розважала себе доччиними оповіданнями й дуже любила за це свою доню. В розмовах за убрання, за моди, в оповіданнях за знайомих, за міські скандали, за чиїсь залицяння минали в їх дні за днями. Іншої розмови в їх не було. Люба була лепетлива на язик незгірше Меласі, тільки лепетала не так швидко й не таким крикливим голосом, як Мелася. В неї голос був багато м'якіший і приємний.

— Ото була мені оказія в Мальченків! Подумайте собі! Дзвоню я. Виходе горнична й одчиняє мені двері. Я роздяглась та й одчиняю двері в світлицю. Коли зирк! Коло дверей груба розвалена до половини. Кахлі валяються суспіль на підлозі коло порога. Тутечки ж стоїть шайка з глиною та з вапною. Мулярі ляпаються, як мазальниці. Скрізь насмічено, поналивано. Я спохвату шелесть просто на ті руїни! Зопалу та спохвату трохи не вступила в калюжу. Вийшов Мальченко та мерщій подав мені руку. А я підобгала сукню та й перестрибнула, неначе на улиці через багно…

— Ото яка халепа! Чи не задрипала часом шовкової сукні? — обізвалась Таїса Андріївна.

— З візитами буваєш, то стикаєшся з усякими людьми й з усякою несподіванкою, — лепетала далі Люба. — А в Куликовських яка оказія мені трапилась… Подзвонила я, — мені зараз і одчинили. Питаю в лакея: "Чи дома пан та панія?" Каже: "Дома". Я, не ждучи довго, одчиняю двері та прожогом в світлицю! Аж якийсь тонкий та довгий панок в одних сорочках, з сигарою в зубах, як угледів мене, як дремене і як стрибне навтікача в двері! Дивлюсь, — в гостинній мебіль не та. Скрізь безладдя.

Усе порозкидане. "Що це за диво? — питаю я в лакея. — Це ж житло Куликовських? їх нема, надісь, дома?" — "Та Куликовські оце напередодні перебрались на третій етаж, — каже лакей, — а сюди перейшли Нестеренки".

Мелася зареготалась. Обидві матері осміхнулись.

— А знаєте, що Маруся Ключківська вже виходе заміж? Я й жениха застала в їх, — лепетала далі Люба.

— Невже? — аж крикнули усі разом.

— Виходе! Оце незабаром і вінчатимуться, — сказала Люба.

— Ота кирпата та жовтогаряча на виду виходе заміж? — аж писнула Мелася й з дива аж очі витріщила. Її трохи брали завидки, що "жовтогаряча" Маруся, багато молодша за неї, похопилась знайти собі жениха.

— Таке м'яло! таке мурло! — крикнула Текля Опанасівна.

— Таке одоробало і виходе заміж?! Це диво та й годі! — обізвалась тихо Таїса Андріївна.

— Таке опудало, що ним тільки б горобців в коноплях лякать! — ляснула осудлива й зависна Мелася.

— Таке неповертайло виходе заміж... бо в неї багацько грошей. Ще й жених її непоганий, — сказала Текля Опанасівна.

— Якби приставить йому довшого носа та трохи пообтинать ножицями здорові вуха, то, може, тоді й був би гарний, бо... він

капловухий, — сказала Мелася трошки з злістю. — Я б зроду не пішла за його заміж.

— Диво та й годі! — промовила Текля Опанасівна й насилу вдержала зітхання, що Меласі вже стукнуло двадцять сім год, а вона ще й досі дівує й не знайшла собі навіть і капловухого жениха.

— А оце, вже вертаючись додому, зостріла на Хрещатику мадам Позаторіцьку, жінку нашого доктора. Яке чудове осіннє оксамитове пальто привезла їй з Відня одна пряятелька! Сизо-сизо-сіре, довге аж до землі й навкруги облямоване білими страусовими перами поза шиєю й по полах аж до самісінького долу, — розказувала Люба й малесенькими ручками обвела себе поза коміром і до самого долу.

— Як гарно! — сказала Таїса Андріївна.

— Ой! не дуже! — обізвалась Текля Гуковичева.

— Справді не дуже гарно, а більш того що погано, — сказала Мелася. — Це щось схоже на епітрахіль або на дияконський орар. Якби ще до цього дать в руки кропило й кадило, то з Позаторіцької вийшов би протопоп, що ладен зараз заспівать алилуя. Я зроду-звіку не наділа б такого пальта з епітрахілем...

Богобояща Таїса Андріївна була зобиджена Меласиною легковажністю, неповажанням епітрахілів та орарів і насупилась.

Мелася опам'яталась і прикусила язика. Вона й забулась, що хазяйка та й її мама дуже богобоящі й трохи навіть клерикали. Сама Мелася була матеріалістка, зовсім не прихильна до церкви та до батюшок.

— Любко! а скажи, будь ласка, яка теперечки мода на осінні капелюші? А покажи лишень нам модний журнал! — сказала Мелася.

Люба побігла в кабінет і винесла звідтіль три останні номери модного паризького журналу. Усі чотири дами вхопили номери й кинулись до їх, як бджоли до меду. Вони переглядали малюнки й усякі зразки суконь і, очевидячки, грались цим, як діти ляльками. Награвшись донесхочу, гості знов розпитували про своїх київських знайомих, перебирали їх усіх язиками до останньої людини. І недобре гикалось в той час деяким їх знайомим в Києві.

— Чи ви знаєте, що стара Борковська насилу вже володає руками й язиком? Мабуть, незабаром вмре, — сказала Люба.

— Яка ти, Любо, добра! І недужими цікавишся, — сказала Текля Опанасівна.

— О, моя Люба, господи, яка добра! — обізвалась мати. — Вона знає, хто тільки слабує з наших сусід, — сказала Таїса Андріївна.

— Ходе одвідувать їх чи, може, й сидить коло недужих? — спитала Мелася. — Я б зроду не сиділа коло слабих... Якби мені заманулось добродіять, то я знайшла б для себе інший спосіб добродіяння, тільки не цей.

— Ні! — обізвалась Таїса Андріївна. — Люба дуже боїться слабих, але через телефон щодня розпитує, як почувають себе недужі: чи їм получчало, чи погіршало.

Люба й справді була почутлива й добра, але в неї спочування до слабих було тільки на язиці. Правда, що вона розпитувала за слабих знайомих, знала, кому получчало, кому погіршало, хто на що кородиться, але тільки задля того, щоб за це все базікать по гостинних, як за новинки в місті.

Люба знялась з крісла й швиденько почимчикувала до кабінету. Незабаром вона винесла двоє гарненьких віялець з золотими китичками коло держалн.

— Дивись, Меласю, які тепер носять чудові віяльця! Це мені вчора приніс Елпідифор, вертаючись з служби.

Люба розгорнула одно віяльце. Мелася — друге. Віяльця були схожі на павичеві розпущені хвости з сизо-зеленими очками навкруги, а середина уся була суспіль устелена в одному — чудовими фіалками, а в другому — квіточками жасмину.

— Ой які чудові жасмини та фіалки! Ніби аж пахнуть! — теревеніла Мелася й навіщось притулила до носа жасмини, буцімбито вона вважала на їх, як на живі квітки.

— Купив тобі Елпідифор, бо тебе любе, — промовила Текля Гуковичева.

— Любе її так, що сливе щодня геть-то вже втрачається. Коли не вертається з служби, то конче заскоче в магазин та й принесе Любі будлі-який подарунок: чи якісь дивовижні парфюми, чи статуйку, чи фаянсові квітки, — сказала Таїса Андріївна й показала малесенькою ручкою на карниз каміна й на тоненьку, гарненьку й височеньку етажерочку коло каміна.

Камін по карнизі навкруги був ніби обліплений статуйками з гіпсу, з фаянсу та бронзи. Там випнулись три білі грації коло блискучого фавна з сопілкою, а далі стрибав, неначе хвицавсь ракотицями рогатий сатир, приграваючи на дудці з очерету; а коло його німфа вилізла з води, ніби з купання в ванні; за нею борикались та войдувались два борці, розтягнувши без сорому довгелецькі ноги. По обидва боки каміна на вуглах стояли дві заголені вакханки, піднявши вгору руки й випинаючись в танцях.

— Дивіться! Ото він її так любе! Так любе, так любе, що ой-ой-ой! — сказала Таїса Андріївна й не спромоглась висловить своєї думки та розвити її, бо була твердувата на тяму й геть-то небагата на думки, як і її доня Люба. — Так… так вже їй бог дав, — закінчила вона свою некрасномовну розмову.

При цих маминих словах Люба крутнула головою, запишалась кокетно й прижмурила очі, нібито вона уявки бачила перед собою Елпідифора й залицялась до його. В цьому була уся її сила й ніби призначення самого її життя на світі.

— Чи Елпідифор Петрович вже розвівся з своєю жінкою, чи ще й досі тягнеться ця справа? — несподівано спитала Текля Опанасівна.

— Ні, ще не розвівся, і йому з цієї причини не можна вінчатись з Любкою. Як він вподобав мою Любку, то радив розвестись з чоловіком, а сам обіцяв розвестись з своєю жінкою й зараз хотів повінчаться з Любою. Але його жінка зосталась жить в Петербурзі й наче затялась не давати йому розводу. Вона, як кажуть, непогана й молода. Не хоче брать на себе провини, бо, мабуть, і сама ладна вийти заміж і, певно, хоче, щоб Елпідифор взяв на себе провину, — сказала смутним голосом Таїса Андріївна.

— Оце так штука! Доведеться Любці жить в ним невінчаною, — сказала Гуковичева.

— А певно! Нехай поживуть, коли вподобали одно одного. Аби вона була щаслива. А мені байдуже за все. Отак, як бачите! Нема й не було мені щастя на віку… Не йдеться мені та й годі! Недоля моя! Певно, так мені бог дав, — сказала Таїса Андріївна з журбою в голосі.

— Що не поталанило вам, то це правда, — смутно обізвалась Текля Опанасівна й похилила голову.

— Жила я з своїм чоловіком в достатках. Засіб в нас був великий. Робили ми навіть збитки. Я держала дорогого кухара. В нас на обід було по чотири потраві щодня. Мала я свої коні, свій екіпаж. Ходила в шовках та оксамитах, прибирала свою Ганю й Любу, як вбирають дітей в аристократів. Я жила, як у бога за дверима. Небіжка мама й економка всього доглядали. Я нічим не пиклювалась і не клопоталась, тільки гостей приймала. Але мій чоловік розкохав мене, почав гримать, що я марную гроші, а далі розпився, посварився зо мною, зійшовсь з отією... та потім згодом зовсім розледащів. Терпіла я, терпіла, доки терпець не ввірвавсь. Мусила я його покинути, а він зовсім розпаскудився та й помер. Недоля моя та й годі! Ще добре, що в добрий час, заздалегідь, я купила дерев'яну халупку. Принаймні мала собі пристановище.

— Не треба б було продавать того домка й тепер, — обізвалась Текля Опанасівна практичним тоном.

Але Таїса Андріївна неначе не чула її й тягла далі своє нарікання на свою недолю.

— Ще моє щастя, що Любку вподобав орловський дідич Межов і оженився з нею! Жили ми в його селі. Він був ніби й заможний. І село в його було чимале. Неначе й знов осміхнулась до мене доля. Люба була прихильна до його, бо вона любе не молоденьких паничів, а людей літніх, поважних, то й привернулась до його. Знов ми зажили в достатках. Жили ми взимку в місті, влітку — на селі. Межов був веселий, любив єднаться з людьми й боявсь нудьги, як татарви. В нас усе були гості та карти. Але й цей ні за що ні про що взяв та й одкаснувсь од Люби. Село спродали за довги, а він пішов по дідичах економом. Знов недоля моя! Отак, як бачите!

— Одже ж тепер вам знов поталанило. Не журіться та не впадайте в тугу, — сказала Текля Гуковнчева поважним голосом.

— Поталанило ніби оце вже втретє, та от і недоля моя: Елпідифорова жінка обіцялась розвестись, а тепер стала гопки. "Не хочу та й не хочу!"

— Певно, вона людина не в курячим розумом, — сказала Мелася ніби навмання. — Підождіть трохи, може, справа якось сама направиться. Може, його жінка вмре.

— Де там! Там така гладка, здорова та жвава, що й нас усіх переживе. Її рід дуже живучий: ще й досі живуть її батько й бабуся.

Тим часом Люба вийшла з Меласею в гардеробну кімнату, щоб передягтись і скинуть дорогу візитну сукню та одягтись в простішу. Гардеробна кімната сливе уся була заставлена здоровецькими шафами.

— Оце позавчора я справила собі нову ротонду, та незнаю, чи вона гаразд пристає мені до лиця, — сказала Таїса Андріївна до Теклі Гуковичевої, одразу забувши за свої нарікання на недолю.

— А покажіть! Ходім та подивимось! — веселенько промовила Гуковичева.

Вони встали й повагом почвалали до гардеробної. Таїса й Люба одчиняли шафи, неначе тим грались. Довга гардеробна на взір була схожа на бібліотеку. По обидва боки щільно стояли здорові й маленькі шафи, придбані Таїсою ще в луччі часи життя. В самому кутку стояла Любина шафа, завширшки трохи не на сажень. Далі стояла така сама здоровецька шафа мамина, ще далі — гувернанчина, а там далі — шваччина шафка. А проти їх стояла знов Любина шафа та опрічна Елпідифорова шафа, така сама завальна, як і Любчина. Елпідифор був пещений петербурзький джиґун та франт і кохавсь в убранні незгірше своєї Любки й тещі. В його шафі одежа не висіла на кілочках, а ніби стояла: була напнута на шаранги та на хрещаті підставки, неначе ризи та стихарі в ризниці. В шафі ніби стояв довгий рядок Елпідифорів: один Елпідифор — в блискучому, дорогому мундирі, другий Елпідифор — в

сіртуку, далі стояли Елпідифори то в піджаках, то в пальтах. Один Елпідифор був ніби позолочений, другий — чорний, третій — рябий, четвертий — сірий. Нанизу в шафі стояли ботинки та повишивані золотом туфлі. Здавалось, ніби од стоячих Елпідифорів хтось пообтинав ноги. На дні вподовж шафи лежав ніби сповитий повивачем в простирядлі Елпідифор: то лежала його шуба, завинута в простирядло.

Одна половина Любиної шафи була одчинена. На зачиненій половинці дверей шафи лисніло дзеркало на всю довжину дверець. В дзеркалі одбивалась Любина постать. Здавалось, ніби дві Люби заглядають то в шафу, то зиркають часто одна на одну.

Коло надвірної стіни, між двома вікнами, стояла окроми шафка, як цяцька, з дзеркалом знадвору на всі дверці, що одчинялись на один бік. Це була шафка мамина. Мама зросла на Волині, в Луцьку, в сім'ї небагатого урядовця. Де вже вона набралась тієї симпатії до гардеробних опрічних кімнат та дзеркальних шаф, — за це один бог відає. Здавалось, ніби вона була не буржуазка родом, а якась волинська польська графиня й зросла й вік звікувала серед аристократичної обстави. І мати й дочка через свою гарну та ще й кокетну вроду добули собі й багатеньких чоловіків, і шафи з дзеркалами, і оксамити та шовки, і усю догоду в житті. Але про їх знайомі казали, що вони обидві — дві чудові бонбоньєрки для конфектів. І мати й дочка тільки й знали, що "подай та прийми", та вбери, та повези в театр або в гості, та наклич до їх гостей; щоб хтось на їх дбав, панькався з ними, щоб любив їх, падкував коло їх, аж розбивався, сам пиклювавсь за все. Щоб робити якусь роботу — це було не про їх писано. В їх руках зроду ніколи й голки не було. Вони ніколи не вишивали навіть подушок, як інші гулящі панії, і мати й доня були ніби два кущі пишних рож центифолій, викоханих на доброму грунті, котрі тільки те й знали, щоб їх поливали дощі, кропила роса, щоб їх хтось поливав, та доглядав, та милувавсь ними. Випещені змалку, як дуже мазані дітки, ці обидві красуні вийшли ліниві, ледачі, не здатні ні до чого. Краса була для їх обох і долею, і недолею...

II

Задзеленькав дзвоник коло парадних дверей голосно, шпарко. Хтось сіпав ніби з великою нетерплячкою, бо дзвоник неначе аж кричав. Любка впізнала той ніби крик дзвоника, кинула нову спідницю, котру показувала приятелькам, і мерщій побігла до гостинної.

— Це, певно, Елпідифор йде з служби, — сказала Таїса Андріївна і, зібгавши Любчину спідницю жужмом, кинувши її, швиденько почимчикувала дрібненькими ніжками до світлиці. Її повненька постать заколивалась на ході по-качиному.

Мелася почепила спідницю, огляділа себе в дзеркалі, причепурила трохи голову і, зачинивши шафу, покатала й собі до світлиці. За нею, неначе навздогінці, пішла й Текля Опанасівна.

Люба кинулась в прихожу, обвилась руками кругом Елпідифорової шиї й вп'ялась в його рожеві уста, неначе пявка. Незабаром поважно вступив в світлицю Елпідифор Петрович Ванатович, неначе йшов і… ніс свою особу.

То була й справді особа. Високий на зріст, рівний, як стріла, широкий в плечах, тонкий станом, трохи довгобразий, рум'яний на виду, з темно-русявими кучерями, з блискучими карими очима, Елпідифор і справді був випещений красунь. Високе чоло, обрамоване русявими кучерями, подалось трохи назад і наддавало величності його постаті. Довгі бурці звішувались по обидва боки, як у петербурзьких бюрократів, а вуса закручувались трохи вгору й розсипались ніби промінням по бурцях. Щоки були рум'яні. Уста були повні й червоні, як калина. На випнутих грудях за жилеткою червоніла хусточка, закладена на білій лиснючій маніжці. Мундир, золоті широченькі погони на плечах, рівна постать та бадьористість наддавали йому офіцерський вигляд, і плечі, і в'язи, і стан були надзвичайно рівні, бо… він затягувавсь в цупкий горсет, а кравець намощував під мундир вати на плечах і потроху на грудях, щоб груди випинались.

Багато часу вранці гаяв Елпідифор на своє вбирання та чепуріння перед дзеркалом. Зачинившись в кабінеті, він фарбував вуса, вишукував сивенькі волосинки на голові та на бурцях, зарум'янював та вирівнював на щоках нерівний, плямуватий природжений рум'янець, замазував пудрою кожний малесенький прищик, кожну плямку та цятки ластовиння на лиці, кожну цятку навіть на шиї, на вухах. В той час нікому не можна було входить до кабінету. Він гримав на тещу й на Любку, щоб вони не вештались в кабінеті та не заважали йому буцімбито переглядать папери. Слуг він так само ганяв з кабінету, кричав, лаявсь і трохи не давав попотилишників.

Елпідифор Петрович був син київського урядовця. Його батько перейшов на службу в Петербург ще як він був в середніх класах гімназії. В Петербурзі він довчився в гімназії й скінчив науки в університеті. Там він і на службу пішов по канцеляріях, потім недовгий час служив в Вятці та в Пермі і знов вернувсь до Петербурга. У Київ його прислали на значне місце: він був начальником над тюрмами в губернії.

Елпідифор по-офіцерській цокнув закаблуками, привітавсь до гостей, не згинаючи цупко стиснутого горсетом стану й навіть не повертаючи голови. На його устах майнув осміх до гостей, буцімто він був їм дуже радий. Але той осміх був удаваний. Цьому столичному урядовцеві не дуже припадали до вподоби обидві провінціальні лепетухи через їх язик та "сільську вульгарність", як він казав Любі потаємці од мами.

Дами посідали в крісла. Елпідифор Петрович побіг в прихожу й виніс звідтіль закупку. Він розгорнув її й подав Любі чудову бронзову бонбоньєрку, повну кондитерських конфектів, на взір ніби малини, горішків, ріжків та усяких гальок.

— Це тобі, Любо, презентик. Иду я Хрещатиком, а в вікні кинулась мені в очі оця чудова скринька, уся прозора, ажурна, ще й на ніжках. Я й згадав за тебе, — сказав Елпідифор.

— Спасибі, спасибі! Яка чудова скриньочка! ніби плетена з бронзи, всередині обкладена червоним папером, чи то пак... атласом. Гарненька річ! — сказала Люба й кокетно крутнула головою, ще й липнула очима на Елпідифора, неначе блискавку кинула.

— Прехороша, художня річ! — сказала Мелася, вхопивши в руки скриньочку й оглядаючи її зверху і зсподу.

Елпідифор Петрович не пішов, а неначе посковзнувсь по лиснючому паркеті, вхопив стілець, ніби кинув його перед столом і сів насупроти паній поруч з Любкою. Усе це він зробив плавко, жваво й зручно, неначе проворний молоденький гусарин-аристократ.

Лиснючий гарний салон приставав до випещеного та підмальованого Елпідифора, а він своєю постаттю прикрашував салон. Цей столичний урядовець неначе вродився й зріс серед розкішної обстави якогось багатиря мільйонщика або й магната. Панії, очевидячки, милувались ним і його делікатними манерами. Люба крутила головою та пускала очі під лоб або зиркала ними скоса на Елпідифора й при його незначних жартах сміялась веселенько, дрібненько, але роблено, неначе сипала срібним горошком та перлами по склі.

— А знаєте, з ким я оце стикнувся в кондитерській?

— З ким? Може, з мадам Оноре? — спитала Люба.

— З товстулею Загірньою. Входжу я й беру оцю бонбоньєрку з прилавка. А вона саме тоді коло прилавка вибрала коржики та пирожні й складала в кошик. Але почувши мою розмову, це неповертайло раптом обернулось до мене, та так незручно крутнулось, що зачепило кошик з пирожними. Кошик гепнув додолу, — коржики й порозкочувались, а кремові пирожні — ляпнули та й розлізлись квашею по підлозі. А ця шерепа як заґвалтує: "Ой-ой-ой! оце клопіт! оце так оказія! Ох лишенько! Певно, позамазувались усі. Ото яка шкода!.."

— Хі-хі-хі! хи-хи-хи! — пустила сміх горошком Люба, ще й головку одкинула назад, щоб показать білі зуби.

Мелася теж зареготалась. Обидві матері й собі засміялись. Панія Загірня була в їх сміховищем. Елпідифор завжди піднімав її на смішки та на жарти і цим тішив своїх паній.

— "Ой, горенько моє!" — передражнював далі Елпідифор панію Загірню й показав, як вона розчепірила пальці та присіла, щоб повизбирувать в кошик накуплені ласощі, і як вона все бідкалась та охала.

Елпідифор вмів штучно передражнювать людей, бо був на вдачу штукар. Він навіть малював на знайомих і дам, а найбільше на череватих і вагітних, дуже смішні карикатури: то задирав їх кирпаті носи вгору, то приставляв їм здоровецькі животи, то закопилював спідні губи, то розтягував сухорлявих на зразець драбини та чаплії. Під однією підписував: "Сарра Бернар у Києві", під другою — "Папісса Пія IX на Подолі". За це панії не дуже любили його й трохи боялись. Малюнки, дуже вдатно й штучно намальовані, ходили по руках і розважали знайомих.

Текля Опанасівна й Мелася встали.

— Час нам йти! — сказала Текля Опанасівна до дочки.

— О, не час-бо! Ми вас не пустимо без обіду, — промовила Таїса Андріївна.

— Зроду-звіку не пустимо! — крикнула Люба і вхопила Меласю за руку.

— Та ви ж для нас не готували нічого зайвого на обід! Ми гості випадкові, — сказала мати.

— Нічого — те! Наша куховарка настаче їжі на всіх нас. Сьогодні в нас готують чотири потраві. Настачимо поживку на вас обох, — просила стара хазяйка.

Люба нахилилась до Меласі й пошепки на вухо сказала:

— Сьогодні в нас обідатиме одна цікава особа. Мишка Уласевич, — може, й жених трапляється тобі… Принаймні побачиш. Дуже цікава й весела особа! Зостанься бо!

— Знаю вже, знаю, що то за секрет ото шепочеш! — обізвалась мати. — Зоставайся на обід, Меласю! Не будеш жалкувать! Ми запросили на обід нашого завсіднього партнера й давнього знайомого. Дуже весела людина. Варто познайомитись і подивиться.

Текля Опанасівна й Мелася й не одмагались і одразу згодились на ті запросини. Буваючи у Києві, вони так вилічували та приганяли свої одвідинн, що в одних знайомих потрапляли саме на обід, в других — на вечірній чай, в третіх — на сніданок, бо напевно, знали, коли і в якій годині в якому домі буває снідання, коли обід або підвечірок чи вечеря. Це робилось ще й задля того, щоб розважить себе, щоб набалакаться всмак і дізнатись за міські новини.

Любка встала, подріботіла в кабінет і винесла звідтіля скриньочку з дорогими цигарами. То був вже її презент для Елпідифора. Ці презенти, теж не дешеві, Люба постачала своєму милому за вакханок та фавнів з кишені своєї мами. Останнє добро, — остання халупчина, як казала її мама, неначе розсипалась в їх руках по цеглині та деревині до решти. Сам Елпідифор не дуже квапивсь постачать грошей на сім'ю. Він доставав на рік кільки тисяч карбованців, але ці тисячі теж якось розставали в його гарячих руках і крапали дрібним дощем крізь пальці та золоті перстні. В його все була недостача в грошах. Він любив грати в карти та часто загулювавсь з веселим товариством. Грав він в карти дуже погано. Гроші в його витрушувались та розвіювались, неначе

полова на вітрі. Таїсі Андріївні доводилось частенько докладать на хазяйські потрібки та на своє убрання з остачі тієї ж халупчини.

Елпідифор взяв скриньочку з цигарами, вхопив дрібненьку Любину руку з пальчиками, сливе суспіль обнизаними золотими каблучками та перстнями, і, потягши вгору до своїх калинових уст, цмокнув ніби на льоту.

По світлиці пішов важкий, але приємний наркотичний дух дорогого курева. Таїса Андріївна любила той дух і простягла вгору свій чудовий, ніби виліплений носик, ловлячи той смачний димок цигари. Вона стулила папіроску й сама закурила. Текля Опанасівна одхилила рукою простягнуту до неї скриньку з тютюном: вона не курила й навіть несприяюче позирала на хазяйку, що пахкала димком просто на її обличчя.

Елпідифор курив і оповідав про своїх знайомих та їх деякі смішні вчинки, про випадки того дня на службі. Добра цигара ворушила його нерви, наддавала охоти до розмови. Любка не зводила з його очей, а Меласю брала зависність, що Любка зиайшла-таки свою долю, хоч і невінчану, і зазнала великого щастя з милим.

Розмова йшла голосно, весело, жваво. Двоє здоровецьких дзеркал одбивали в лиснючому склі веселу компанію. Люба зиркала в ті дзеркала й милувалась і своїм пишним видом, і гарною, викоханою постаттю свого Елпідифора, ще кращою у дзеркалі, ніж в натурі.

— Що ж там в вас на службі сьогодні, усе було гаразд? — спитала Таїса Андріївна, як розмова на одну мить була перестала, і вона силкувалась зв'язать докупи перервану її нитку.

— Усе гаразд, і не все! — обізвавсь Елпідифор. — Мабуть, доведеться мені прогнать наглядача над тюрмою. Подумайте собі! Входжу я вранці в двір, а під дворовою стіною валяється чимала купа якихсь чорних,

засмальцьованих мішків, якогось дрантя. "Що це таке?" — крикнув я на стійчика. "Мішки, — каже. — Ще не встигли сховать". — "А то навіщо вони тутечки валяються?" — сказав я і вже почуваю, що мене бере гнів та злість. Я вхопив мішки в оберемок та й викинув на вулицю.

Люба й Мелася реготались, аж заливались, уявляючи собі, як ті білі, в золотих перстнях, руки хапали в оберемок заялозене дрантя й швиргали його через стіну на вулицю.

— Заглядаю я в другий куток двору, аж там стоїть кошик з угіллям. Кругом сміття, а в куточку стремлять якісь ломаки та мітли. "А це що?" — питаю в сторожа. "Та це я наставляв самовар начальникові та не встиг поприймать", — каже понуро сторож.

— Я тоді до його…

Елпідифор пик-мик! — та й не доказав і схаменувсь, бо… він тоді ляснув сторожа "по морді" золотими перстнями так, що той аж мазкою вмився.

— Я мерщій вхопив мітлу, наштрикнув на неї кошик з наглядачевим угіллям та й пожбурив його за стіну, а потім туди ж спересердя пожбурив і мітлу.

Елпідифор був надзвичайний чистюк. Він і сам любив чепурно одягаться і, по своїй українській вдачі, любив, щоб і кругом його було скрізь чисто та чепурненько. В тюрмах, в подвір'ї, в камерах тюряжників та в робітніх кімнатах — скрізь в його було чепурно й чисто. Але він тільки на це й звертав увагу, тільки за це й дбав. А як годували провинників та душогубів, що вони їли та пили, — про це йому було байдужісінько.

— Входжу я в робітницькі камери, де на маленьких нових верстатиках арештанти вироблюють полотна та килими, де плетуть туфлі й морщать з шкури постольці, — аж там сміття, сміття та ниток, та

ремінців, та уривків од мотузків трохи не по кісточки! Я розсердивсь не на жарти. Це ж кат зна що!

Елпідифор, зроду опришкуватий на вдачу, і сам незчувсь, як спахнув: підвівсь з стільця й замахав руками вже зовсім не аристократично й не по-столичному.

— Я спроваджу наглядача туди, де козам роги правлять! Я цьому паскуді покажу, як доглядати тюрми. Мені щоб було скрізь чисто й чепурно. Мені щоб нігде не було ні смітиночки, ні порошинки. Про мене, стій з деркачем та й махай щохвилини. А як ні, то, про мене, нехай провинники ховають собі в роти й животи нитки й ремінці та й ковтають... Душа моя не зносе цього сміття! Цього я не подарую нікому. Цього я не стерплю!

Елпідифор спахнув, почервонів, з нестямки замахав руками, неначе він уявки бачив перед собою того наглядача й того стійчика і лаяв їх на всі застави. Йому й з голови випало, що тутечки була не тюрма, а лиснючий салон, і перед ним стояли не сторожі та стійчики, а сиділи шановні панії. Спах злості засліпив йому очі, затуманив тяму. Він ніби посатанів: крутив головою, махав руками. Золоті перстні блискотіли. Люті карі очі блискали. Червоний вид аж пашів.

Усі дами ущухли й з дива вирячили на Елпідифора очі.

Таіса Андріївна та Любка вже з рік прожили вкупі з Елпідифором і знали його, як дуже ввічливу й делікатну великосвітську людину. Він передніше й голосу ніколи не піднімав вгору, не то що не галасував. Але, оббувшись та оговтавшись з дамами, він тепереньки не вдержавсь і несподівано неначе вивернув себе навиворіт і показав свою палку опришкувату вдачу. Таіса Андріївна ще й передніше чула од людей, що перша жінка покинула його через його палку, опришкувату вдачу, але про те нічого не казала Любці. Тепер вона пересвідчилась, що чутка про Елпідифорову забісовану вдачу була правдива. Таіса сиділа збентежена

цією вихваткою. Люба перестала сміяться та крутить очима. В покоях на одну мить стало тихо, ніби мертво. Усім стало якось ніяково.

Коли це в прихожій щось шарпнуло дзвоник, і хтось вскочив в прихожу швидко, прожогом. Мелася заглянула через одчинені двері в прихожу. Там щось ворушилось. Горнична поралась коло вішалки. Проти заскляних дверей Мелася вгляділа щось кудлате та пелехате, їй спочатку здалось, що то горнична впустила здоровецьку собаку, котру привів гість. В сутінках неначе заметлялись кудлаті та пелехаті собачі вуха, майнула ніби довга мохната цапина борода. Меласі здалось, що та собака никає коло дверей й обнюхує. Але гість скинув колоші й підвівся. В Меласі в очах знов майнула в темних суточках якась чудернацька пелехата постать.

"Що воно за проява нишпорить в прихожій? Не то цап, не то людина", — подумала Мелася, втиривши очі в ту постать.

Меласю взяла така цікавість, що вона вже підвелась з місця й була напоготові бігти в прихожу й подивиться, хто то прийшов. Але та постать незабаром роздяглась, причепурилась перед дзеркалом і ніби вплигнула в світлицю.

Мелася аж тоді придивилась, що в світлицю вступила й справді трохи чудна постать, котра своїм довгобразим видом трохи скидалась на цапа. На голові стриміло розкішне довге волосся, що вилось густими, неначе посіченими кучерями й спадало трохи не на плечі. Довгі вузькі вуха стирчали вгору й скидались ніби на ріжки. Низький лоб ледве було знать під патлами. Виски позападали; дві вилиці під очима повипинались, неначе дві печериці, а од вилиць тяглись униз довгі запалі щоки, неначе цей панок втяг їх в рот зумисне. Ніс був тонкий та довгий, і підборіддя було довге, але широке, а на широкому, ніби одрубаному підборідді метлялась ріденька руса борідка. Повні, товсті губи були обидві однакові, неначе дві ковбаски, стулені докупи, а над губами вились довгі, товсті вуса, підняті вгору й гостро закручені.

"Ой чудна ж оця людина, — подумала Мелася. — Чи вона гарна, чи погана? Вид чудний, але які розкішні кучері! І очі карі, блискучі, і постать рівна, але він чимсь скинувсь на цапа".

Гість поздоровкавсь загалом з усіма поклоном, швиденько побіг до старої хазяйки й привітавсь з нею. На швидкій ході він ніби підскакував наперемінку на кожній нозі, неначе ступав навшпинячки.

— Михайло Кирикович Уласевич! — порекомендувала гостя старій Гуковичці та Меласі Таїса Андріївна.

Михайло Кирикович шкрябнув ногою, цокнув закаблуками по-офіцерській, ще й ніби підскочив і подав їм руку. Мелася примітила, що в гостя рука була сухорлява, з довгими, тоненькими пальцями і така цупка та тверда, неначе вона вхопила в руку пучок веретен, їй навіть здалось, що ті веретена аж застукотіли в її пухкій куценькій ручці.

"Ой який же чудний вид в цього Уласевича! Чи він поганий, чи він якось по-своєму гарний? Він скинувсь ніби на німця або на англічанина. Вид змізернілий, блідуватий, але карі очі блискучі, жваві. Так і ворушаться, неначе живе срібло. І кучері гарні", — все вертілись думки в Меласі, і вона все кмітила та придивлялась до чудного Уласевича.

Елпідифор Петрович взяв гостя за тонкий стан і посадив на кріслі поруч з собою. Його гнів на тюремного наглядача одразу прохолов, тільки на щоках червоніли румянці, як слід недавнього палкого роздратування. Він знов став ввічливий, звичайний, і тон його голосу в розмові багато пом'якішав.

— А ми вас оце ждали з обідом, — обізвалась Таїса Андріївна. — Думали, що ви вже не прийдете.

— Та я оце задлявсь трохи. В нас в яхт-клубі тільки що було засідання. Сьогодні були рокові вибори. Я був і досі секретарем. А оце в

нас скинули старшину клубу. Настоятелів на це місце виступило два: я та Ревакович. Тягались, змагались і ні на чому не стали. Але, здається, на моїй половині згодом буде більшість, — брехав Уласевич.

Його не тільки не обирали за старшину в яхт-клубі, але навіть трохи не випровадили з самої спілки через те, що він завсіди затягував спільницьку вкладку і часом зовсім не платив її. Він втисся в той клуб, щоб поєднаться і познайомиться з синами багатирів та панів і всунутись в їх компанію. Ним трошки нехтували деякі багатіші спільники яхт-клубу. Але скрізь між знайомими він удавав з себе падковитого діяча, і такого завзятого, що без його нігде й вода не освятиться, як кажуть на селі.

"Щось воно не просте оцей Уласевич, — тяглась в Меласі думка. — Чи не з аристократів він часом, що так правує та верховоде там в яхт-клубі, де скупились київські багатенькі панки? Між великими панами часом трапляються такі оригінальні люде. А губи в його не погані, хоч і товсті. Тільки язик широкий, як лопатень. Так і лізе з рота, неначе млинець висовується. Якось негарно. Зате ж цей Уласевич, знать, веселий, бо говорючий".

Але і в самої слизькоязикої Меласі язик був широкий та довгий і в розмові аж вилазив з рота; тільки вона того в себе не примічала й за це не знала, бо люде бачать чуже під лісом, а свого не бачать і під носом.

— От у Петербурзі, як я був спільником в яхт-клубі, на виборах справа велась якось інакше, краще. А тутечки... Ет! одним словом — дикуни! африкандери київські!

— А завтра ще доведеться засідать в товаристві рятування на водах, — промовив згодом Михайло Кирикович.

— То ви й там записались в спілці? — спитала стара Гуковичева.

— Я й там записаний, бо це товариство близьке до нашого яхт-клубу. Ми рятуємо й утоплеників, — сказав Уласевич.

— Здорово ж ви любите цей спорт, коли рятуєте утоплеників. Я зроду-звіку не попливла б їх рятувать, бо боюсь собак, води й утоплеників найбільше, — залящала Мелася.

— Нема там нічого страшного. Вхоплю за руку або за чуба та й тягну за дубом, доки гребці витягнуть чоловіка в човен.

— Ой страшно! Я боязка й боялась би навіть дивиться на таку подію, — сказала Мелася. — Добре, що в нашому селі в ставку води — старій жабі по коліна. Хоч би хто й схотів утопиться, то не зможе цього зробить, хіба б зумисне уткнув голову в багно.

— А я навіть кохаюсь в цьому спорті. Як сядемо було на яхту в Петербурзі та як вдаримо веслами плиском, а потім як розженемось та вріжемось в хвилю, таку завбільшки, як оцей дім, тоді вискочимо на вал та й скотимось, ніби з гори, та в одну мить шубовснемо, неначе в долину. Аж дух тобі забиває! Пишно! Дивно гарно! Яка приємність летіти без крил то вгору, то униз, неначе в чорторию! От гарна гойдалка! Ож прийдіть будлі-коли до нас та сядьте з нами на яхту. Ми пустимо яхту вниз серединою річки, саме бистриною. Це трохи нагадує спорт на морі. Але де там. Не те, не те!

Елпідифор Петрович тільки осміхавсь мовчки. Він добре знав, що Уласевич, тиняючись по службах в Петербурзі, не був записаний ні в який клуб і ніколи не шугав на хвилі в човнах столичного яхт-клубу. Уласевич повсякчас любив точить за себе брехні на всі застави, бо був брехливий на вдачу, ще й любив чваниться.

Михайло Кирикович розбалакавсь. Його широкий, мокрий язик неначе ляпавсь об товсті губи і все визирав широким, закругленим кінцем з рота, неначе Уласевич зумисне його висолоплював.

— Михайло Кирикович великий митець в усякому спорті. Він тяме і в скаковому спорті навіть більше, ніж в водяному. Це справдешній англічанин, що тільки якимсь випадком, через якусь помилку вродився й зріс у Києві, — обізвався Елпідифор Петрович і хитро осміхнувсь.

— То ви любите й скачки? — спитала Текля Опанасівна.

— О! ще й як! Так катає! забісовано скаче! Як була я на скаковищі, то аж трусилась; так за його боялась. Ой як він їзде! Ой як їзде! аж мені було страшно, — сказала Таїса Андріївна запикуючись; вона й хотіла похвалить свого знайомого, та чомусь слів не достачало в неї.

— То ви записані і в скаковому товаристві? Ви, як бачу, на всі руки митець, — обізвалась Мелася.

Їй припала до вподоби сміливість цього незнайомого панича, котрий міг боротись заіграшки з страшними морськими хвилями, ще й умів забісовано скакать конем на скаковищі.

— А як же! Я й там записаний. Без мене й там справа не обійдеться. Я на скаковищі сливе усім зараджую, усім правую. Позаторік моя конячка, ніби на взір і поганенька шкапка, взяла та й виграла перший приз. Бо не конячка виграла: то я взяв приз, — лепетав далі Михайло Кирикович.

— Та Уласевич такий їздець, що в нас у Києві йому й рівні не знайти, — обізвалась Люба.

— Невже! — аж крикнула Мелася.

— Атож? А ви ж як думали? — промовив Уласевич. — Для мене нема в світі більшої приємності, як скочить на баского коня та пустить його навзаводи на скаковищі і катать й летіти, що є сили, що є змоги, так, щоб грива свистіла на повітрі, щоб я свистів і кінь свистів од прудкого

бігу! Страх як люблю, щоб мені дух забивало, щоб аж гуло: дж-ж-ж-ж-ж! От моя музика! — лепетав Уласевич.

І він простяг руки вперед, задер голову й неначе насторочив тонкого носа, щоб розтинать ним повітря й летіти через стіл просто на Меласю, ніби стіл та Мелася були останньою притичиною на біговищі.

Його запал в розмові, ворушлива постать та прудкі рушення дуже припали до вподоби Меласі. Очі в його блиснули гостро, пронизувате. Він був сухорлявий, ніби сплетений з самих жил та нервів. Довгі сухі руки, простягнуті вперед, скидались на крила. В розмові він підвівся на стільці й справді неначе хотів знятись з місця й летіть кудись. Розкішні кучері позад голови заметлялись, неначе на їх дмухнув звідкільсь вітер. Меласі чомусь здалось, що от-от почується в повітрі свист, неначебто він і справді катав на прудкому коні.

"Одже ж цей Уласевич непоганий... Зовсім-таки непоганий, хоч спочатку мені здався чудний. Щось у йому є принадне, палке, — вертілося в думці в Меласі. — Ті цапині прикмети його виду теперечки неначе десь зникли або в йому десь приховались. Він не такий чудний, як мені спершу здалось. Яка ворушлива, яка палка людина! Дуже цікава особість!"

— Ви, мабуть, служили в кавалерії, що так закохані в цей скаковий спорт? — спитала Мелася.

— Служив, та недовго, ще тоді, як я був молодий та зелений, як вийшов з кадетського корпусу. Але я швидко покинув ту службу, бо вона мені не припала до вподоби. Не по моїй вдачі ота нудьгувата служба.

— Мишук Кирикович — людина дуже самостійна. А там, знаєте, муштри та муштри... — сказав Елпідифор Петрович.

— Та субординація, та московська залежність. Це мені зовсім не до вподоби. Я вольний козак і не дуже-то здатний кориться будлі-кому, ніби машина. Я передвважаю службу в приватних товариствах або в яких-небудь конторах. Тут я трохи слуга, трохи й пан. А для розваги я собі записуюсь в усякі товариства: і в яхт-клуб, і в товариство рятування на водах, і в київське слав'янське товариство, і бджільницьке… Бачте, — сюди тиць, туди тиць, то все якось, знаєте, веселіше, — брехав Уласевич без сорому.

— То ви й пасіку любите? — спитала Мелася.

— А як же! Господи, як люблю! Бджоли дзижчать в вуха, і мені привиджується, буцімто я все катаю на коні десь на біговищі, все лечу й не спиняюсь, і не спиняюсь, — молов Михайло Кирикович.

— Ото шкода, що мій тато незнайомий з вами! Там так кохається в бджільництві, що в його тільки й розмови, шо за пасіку. В його прездорова пасіка: зо дві сотні пнів. Як почне розводиться за рої та трутні, то аж ніби бджоли задзижчать в горницях, — обізвалась Мелася. — А як трапиться часом гість, такий прихильний до пасік, як і він, то цілісінький вечір тільки й розмови в їх, що за щільники, та чарунки, та якийсь гнилець сухий, та знов про гнилець мокрий, та пергу. Як почнуть розводиться то несамохіть аж меду заманеться, — молола Мелася й собі.

— Дуже шкода, що я незнайомий з вашим батьком. Дуже, дуже було б приємно з ним зійтись та поєднаться в цій справі, — лепетав Уласевич.

Любка зирнула на матір і, без сорому казка, зареготалась, аж голову закинула на плечі. Мати стиха осміхнулася до неї. Вони були добре тому відомі, що Мишук не був записаний ні в яке бджільницьке товариство й либонь чи й був коли на своєму віку хоч в одній пасіці на селі.

— Хоч і приємно вас слухати, але мова мовиться, а час минає; здається, час вже сідать за обід, — сказала Таїса Андріївна й,

коливаючись, почвалала тихою ходою в столову. Незабаром вона знов вийшла й попрохала усіх до столу. В просторній, подовжастій столовій стіл був вже застелений і заставлений посудом. Серед стола стояла чимала й висока ваза, повна астр та оргиній. По обидва боки коло вази стояли плисковаті скляні вазки на тоненьких ніжках з пірамідками груш, прикритих зверху китяхами винограду. Все було прибране й обставлене на великопанський зразець.

Таїса Андріївна посадила поруч з собою Теклю та Меласю й попросила пити по чарці та закусювать. Стіл аж захряс під дорогими закусками, графинами наливки та пляшками вина.

Елпідифор Петрович випив чарку й почастував Уласевича. Уласевич хильнув одну й закусив всмак, потім згодом хильнув і другу і знов закусив. Обід був чудовий, і тривний, і смачний, з чотирьох потрав. І Елпідифор, і стара Таїса Андріївна, мавши передніше великий засіб, любили попоїсти всмак і не шкодували на цю справу грошей. Таїсина халупка потрошку перероблювалась в дорогу ікру, балики, міноги, лікери та вина. І ту халупу вже ніби доточували ласі й завзятущі шашлі…

Михайло Кирикович, випивши добре, все наливав собі вина, вже не ждучи од хазяїна частування, і пустив свого лепетливого язика навзаводи, ніби коня на біговищі. Він бавив своїми брехнями й стару Таїсу Андріївну, і Любку, точив брехні без сорому, і вони за це дуже любили його й були прихильні до його, як оповідача, з котрим ніколи не можна було нудьгувать, ні на одну хвилиночку.

— А знаєте, Елпідифоре Петровичу, що це я надумав? — сказав Михайло Уласевич.

— А що ви там надумали? чи гарне, чи негарне? — спитала Мелася.

— Може, щось дуже ліберальне? Ви ж колись були завзятущим лібералом, чи що, — промовив Елпідифор Петрович насмішкувато.

— На цей час я надумав і справді щось ліберальне: щоб ви загодя застрахували свою нову мебіль в нашому страховому товаристві, де я служу; бо коли ваша мебіль вдалась на вдачу така ліберальна, як я, то ще, борони боже, коли б часом не знавісніла та й не погоріла на пожежі, — сказав Уласевич. — Це ж часом буває! Еге?

— Одже ж ви правду кажете, Михайле Кириковичу. Шкода буде втрати, а втрата була б чимала, — сказала Таїса Андріївна, зирнувши на Любу, — треба доконечне застрахувать.

— Атож! Мебіль не випручається з огню, як я колись в Москві викрутивсь од поліції. Я тоді був страшенним лібералом. Поліція слідкувала за мною й трохи не ганялась. Мені було байдужісінько про неї. Але раз якось кличе мене поліцмейстер і дає на бомазі загад зараз виїхати з Москви. От тобі й на! А як же мені на службу ходить в Москву з якогось Серпухова, чи що? Я взяв та й переїхав на передмістя, що було записане селом коло самої Москви, як от наша Деміївка сливе коло Києва. Найняв я там житло та й їжджу собі в Москву з тієї московської Деміївки. І ніхто не мав права до мене причепиться, бо я був правий: виїхав з Москви, а жив і служив у Москві.

— Хитро-мудро й не дорогим коштом, — сказала Мелася.

— Але ви вже, мабуть, кинули геть той небезпечний лібералізм? — спитав наздогад Елпідифор.

— Ну його ік нечистому ту мороку! Був кінь, та з'їздився. Я вже давно збайдужнів до усякої політики. Уласевич налив чарку портвейну й почастував сам себе.

— А було й таке в ті давні ліберальні мої часи, що я й ліберальні вірші складав, — сказав він згодом.

— То ви поет? ви здатні й вірші складать? — неначе аж писнула Мелася тоненьким голоском.

— Атож! Ще як я був в третьому класі військової гімназії, мені нависла на очі одна панна, дочка нашого наглядача.

— Певно, була красуня? — обізвалась Люба.

— Була гарна, як намальована, але була старша од мене на десять рік, а може, й більше.

— І вона вам припала до вподоби? — спитала Люба з зачудуванням.

— Ще й як припала! Я й за лекції забув. Покинув вчиться, та все шкрябаю вірші, бо закохавсь напропали. А тато раз якось і нагодивсь в кімнату саме тоді, як я шкрябав про свою любов. Бере й читає голосно: "Она моя, краса природы, совершенство! Я от тебя уж без ума! Кто вырвет деву у меня?"

— І татко, мабуть, вирвав у вас "дєву"? — сказала

Таїса Андріївна.

— Видер з рук папір, пошматував на дрібненькі шматочки та й викинув за вікно, потім стулив два пальці докупи, дав мені носатку, та ще й приказав глузуючи: "Оце тобі лобзання! оце тобі "дєва"! Розхапали, мабуть, миші та пацюки мою любов та й порозносили десь по норах.

— Але, мабуть, ви й теперечки складаєте нищечком вірші, коли почали їх писати ще зазелень, ще змалку? — спитала Мелася.

— Не нишком, а таки голосно складаю, бо в одній газеті вони й теперечки друкуються, тільки під чужим ймменням. Шукайте, — буде підписано "Безверхий": ото моє прізвище по поезії.

— Будемо шукать. Цікаво, дуже цікаво! Але навіщо ви добрали собі такс непоетичне потайне прізвище? — спитала цікава Мелася.

— Для штуки. Бо інші добирають вже надто солоденькі потайні прізвища: "Зайвий", "Смуток". А я — нате вам — "Безверхий"! От і це мої вірші, правда, вже давненькі: "Печаль меня томит, душа моя скорбит..." І це мої вірші, що були не дуже давно надруковані: "За окном в тени мелькает русая головка. Ты не спишь, мое мученье, ты не спишь, плутовка! Выходи же мне навстречу: жажду поцелуя!"

Він добре знав, що перед ним сидять такі божі корівки, що пойняли б віри, якби він назвав своїми навіть Пушкінові вірші: через те він і був такий нахабний в брехнях перед дамами.

— Які чудові вірші! — промовила Люба, котра ніякісіньких віршів не читала, навіть і Пушкінових. Не доводилось їй і співать відомого романсу з тими словами, бо вона не мала голосу й не співала.

Михайло Кирикович напиндючився, якось наїжачився, прочитавши чужі давні вірші, ніби на його й справді найшло натхнення.

— Ви, мабуть, і в газетах пишете? — спиталась Мелася.

— О, ні! борони боже! Поезія, вірші — оце інша річ, — бундючився Михайло Кирикович перед паніями.

— От колись з моєї душі вилилось: "Ты знаешь край, где померанец зреет, в саду лимон желтеет круглый год? Туда, туда бы нам умчаться навсегда!" — молов

Уласевич читаючи гетевські вірші, покладені на музику, мов свої.

"Одже ж цей Уласевич і справді превесела й прецікава людина!" — подумала Мелася й почала зиркати на його веселими очками й залицяться до його. За четвертою потравою Мелася налила собі чарочку вина, підняла вгору й промовила: "За веселого поетичного сусіда вип'ємо усі разом! За невмирущу поезію!"

Вона простягла руку з чаркою до Уласевича. Уласевич підвівся й цокнув своєю чаркою об її чарочку. Усі панії попростягали свої руки з чарками до його, неначе вакханки напідпитку до Вакха в гаях давньої Еллади. Уласевич закинув кучеряві патли рукою за вуха, напиндючивсь, мов той індик. І велично, поважно, з пихою черкнувсь чаркою об чарочки усіх дам, неначе він заслужив таку пошану, мов справдешній поет.

Довгенько ще сиділи вони за столом та заїдали обід овощами, доки Таїса Андріївна не попросила усіх на кофій до світлиці.

Елпідифор і Михайло Кирикович ходили по світлиці й курили цигари. Мелася придивлялась до цікавого панича й оглядала його з усіх боків.

"Яка чудова в його постать, як подивиться з плечей, з потилиці. Сам стрункий, рівний, як тополя; стан тонкий, гнучкий; кругом голови золотисті кучері, неначе хміль, в'ються. З потилиці він багато кращий, ніж спереду… Що за весела та говорюча людина! З ним не можна нудьгувать ані на хвилиночку", — йшла думка за думкою в Меласі.

— Михайле Кириковичу! Я заздріваю, що в вас чудовий голос; певно, ви співаєте. А заспівайте лишень нам будлі-якої пісні, — чеплялась Мелася вже трохи з залицянням.

— В чому вже в чому, а в цьому я не винен, і через те нездатний догодить вам, бо в мене був голосок, та позички з'їли, як кажуть в

приказці: колись співав, а тепер не втну, бо старість наполягла на плечі й напосілась на мене.

— Ще що вигадайте! Яка ж ваша старість? Це тільки в вас одмовка, щоб не співать, — сказала Мелася.

— Лучче попросім Любу Павлівну, щоб нам заграла. Я дуже люблю послухать щось мелодичне, гарне. Колись я й сам грав, але позакидав усе те на задвірок.

Уласевич ніколи не грав ні на чому й насилу видержував довгі музичні п'єси на фортеп'яні.

Люба сіла за рояль і заграла щось дрібне та веселе, та швидке. Пальчики неначе пурхали по клавішах. Найтрудніші пасажі виходили в неї ясно й гладенько. Люба грала, мов перлами сипала. Вона тільки й любила щиро таку щебетливу, пташину музику. Зала сповнилась музичного щебету, неначе гай напровесні — щебету пташок. Щось пташине було навіть в її музичній вподобі, як і в усьому в її вдачі.

Тоді як її перший чоловік, награвшись нею досхочу, як гарною дорогою лялькою, покинув її, внадивсь до сусіди й закохався в неї, вона з нудьги розважала себе музикою в самотині й вивчила сливе напам'ять багато дуже трудних п'єс. Вона таки й кохалась в музиці ще змалку і вчилась її без того лінивства, яке завжди буває в панянок, котрих часто силують до музики.

— А що, Мишук Кирикович, чи не сісти б нам ввечері за карти? Може б, і Текля Опанасівна з Меласею сіли з нами. Га? — спитала Таїса Андріївна.

— Ходім лучче сьогодні в театр усі гуртом. Мені забажалось побачить Кірсанова й Голубкова в любовній ролі. Сьогодні він гратиме, — сказала Люба.

— Про мене, ходім і в театр, — сказав Елпідифор Петрович трохи байдужно.

— Ходім у театр. На Кірсанова й на Голубкова варто подивиться, — сказала Мелася. — Розважимо себе трохи після сільської нудоти та й на людей подивимось.

— Я до того торгу й пішки, бо дуже кохаюсь в театрі, — сказав Уласевич.

— Візьмемо пополовині ложу в бельетажі, — сказала Текля Опанасівна.

— А Мишук зараз оце побіжить та купе нам білет. Ось вам гроші. Ви, Михайле Кириковичу, за себе не платіть нічого: зайве місце задля вас знайдеться, — сказав Елпідифор Петрович, одлічуючи гроші.

Текля Опанасівна й собі одлічила свою частку й дала Уласевичеві. Уласевич похапцем допив кофій і бігцем побіг у театр. Слідком за ним пішли й Гуковичеві.

— А знаєте, що оце мені спало на думку? — сказала Таіса Андріївна після одходу Гуковичевих.

— А що вам спало на думку? Певно, щось цікаве? — спитала Люба.

— Якби оце Уласевича оженить на Меласі. Він людина без засобу, без грошей, а в Меласі є материзна; їй достанеться ще й од дядька материного держава, — сказала Таїса Андріївна.

— Хоч вони й мають маєтність, але грошей в їх либонь бігма, а довгів чимало в банку й по людях. Це я добре знаю, — обізвавсь Елпідифор Петрович.

— Є там в довгу в їх і моєї позички на тисячок зо дві. Це ще давня позичка. Але це дрібнота. Не варто й згадувать, — сказала Таїса Андріївна.

— А справді оженім його. Доки він буде тинятись, ханьки м'ять та байдики бити? Та й Меласі час би вже давно вийти заміж. Чогось засиділась, — сказала Люба.

— Неначе хтось білим конем об'їхав двір, як кажуть в нас на Волині, — сказала Таіса Андріївна. — А мені дуже б бажалось стать у пригоді Теклі, щоб вона мерщій видала дочку заміж. Ми ж вкупі з нею вчились, вкупі розпускали молоді мрії, в один час і женихів собі придбали й сливе разом шлюб брали. Треба б заходиться коло цього волоцюги, цього джиґуна й жевжика.

— А заходімся коло його й справді та направимо його на цю спасенну думку, — додала Люба.

— Треба б його помаленьку намовлять заздалегідь, а потім повеземо цього штукаря й брехуна в Деркачівку в гості до Гуковичів, — нехай сам на свої очі огляне усе їх добро й хазяйство, — обізвавсь і собі Елпідифор Петрович, пахкаючи й пускаючи димок каблучками вгору.

— Якби того старого Гуковича добре струснуть, то, певно, [з] його можна б натрусить з мірку червінців. Він, либонь, тільки удає з себе негрошовиту людину, — закинула Таїса Андріївна.

— Але ж, мамо, час би нам і одягаться, бо вже не дуже багато часу зосталось до спектакля, — сказала Люба.

І вона пішла прибираться та чепуритись в гардеробну кімнату, а Елпідифор Петрович пішов до свого кабінету. Там почавсь справдешній обряд вмивання, убирання та прикрашування. Довго Люба прибиралась та чепурилась перед дзеркалами; так само довго вовтузився коло своєї

особи й Елпідифор Петрович. Причепурившись, Люба й Елпідифор ще посиділи якийсь час перед дзеркалами, наводячи брови та підмальовуючи й підводячи уста.

Аж через дві години, вже при світлі, Люба вийшла в світлицю, мов рання зоря зійшла. Елпідифор вийшов, неначе повний місяць зійшов. На Любі жовта шовкова сукня в кружевах аж шипіла, аж свистіла по паркеті. Пунсові визубні кругом манішки на випнутих персах надзвичайно приставали до чорних брів та до карих блискучих очей. В вухах блиском та іскрами сипали діаманти на золотих сережках.

Незабаром влетів і Уласевич, прибраний в фрак, з пенсне на носі. Чорний шнурочок од пенсне теліпався, звісившись через увесь вид і якось трохи зменшував вилиці, що ніби дві печериці випинались плисковатими вершечками на лиці. Він був ніби ввесь випраний, накрохмалений і блискучо вигладжений. Згодом увійшла в світлицю й Гуковичева з Меласею. І Мелася таки багато покращала, убравшись в ясну, бузкового кольору сукню та завивши свою голову в першого парикмахера. Бузковий колір приставав їй до лиця. Прегарна троянда, пришпилена на білій маніжці в зеленому листі, додавала їй молодості й свіжості. Вона держала в руках новісіньке віяльце з жасминів, таке саме, яке недавно показувала їй Люба, бо тільки що купила його в крамниці по дорозі. І троянда, і жасмини, і бузкова сукня, і русі товсті коси наддавали її постаті й справді щось весняне, веселе, легке й навіть запашне. Напахавшись парфюмами, вона ніби сама пропахалась пахощами жасмину, бузку та троянд, ніби пахла сама, мов красна весна.

Уласевич зирнув на Меласю здалеки, і вона в той час здалась йому багато кращою, ніж передніше, навіть якось по-своєму гарною. Її повненька, в'юнка, жвава постать, Її верткі рушення та гучна дрібна розмова були якось ущипливі, зачіпали нерви в молодого хлопця.

— А правда, Меланія Андріянівна має дуже показний вигляд в цім убранні? — тихенько, сливе пошепки промовила до Уласевича Таїса Андріївна.

— Що має, то має. І справді якась показна й навіть пікантна. Веселої матері весела дочка, — пошепки одповів він Таїсі Андріївні.

— І не без засобів. Маєтність в їх дуже добра. В їх в Деркачівці земля родюча. Там така земля, що, як кажуть на селі, і дитину посади, то й та виросте, не тільки пшениця або тютюн. Вони сіють тютюн. Ой який там тютюн роде, ой який тютюн! А гарбузи на баштані на аршин завдовжки! Неначе льохи годовані повивертались на баштані! Сама бачила на баштані, на свої очі бачила, — шепотіла нишком Таїса Андріївна.

— От гарбузів мені не бажалось би бачить у тій Деркачівці, — тихо обізвавсь Уласевич.

Покинули вони Таїсу Андріївну вдома стерегти покої, а самі хутчій пішли до театру.

Таїса Андріївна покликала горничну, пішла в гардеробну й звеліла дівчині поприбирать та повішати в Любиній шафі жужмом покидані по стільцях усякі убрання та удяганки. Горнична поралась, одчинивши шафу, де ніби висіло на кілочках п'ять Люб, і білих, і рожевих, і бузкових, і чорних. Хазяйка ні до чого не доторкувалась, бо… була лінива.

Вона сиділа й тільки дивилась. Ненароком її погляд впав на Любчину дитячу засклену шафку. В шафці з скляними дверима були сховані усі Любчині дитячі цяцьки. Усі здорові, дорогі ляльки в оксамитових та шовкових уборах сиділи й стояли довгим рядочком, достоту з таким враженням здорових карих очей, як і в Люби. Ці ляльки вона колись купувала для малої Люби по десять і двадцять карбованців. І її думки несамохіть перелинули в передніші часи, коли Люба була ще малою й бавилась тими ляльками, і вона сама була заможна, молода й щаслива, коли чоловік ще любив її. Вона важко зітхнула й довго сиділа, потонувши в згадках про щасливе й гойне життя в давніші часи в своєму домі.

Театр був повнісінький. Як Люба з Меласею ввійшли в ложу, сливе усі направили бінокліна Любу. Люба кидалась в вічі й красою, й убранням. Після першої дії Елпідифор взяв Любу під руку й повів її в просторне фойє. Вони вступили попліч у залу, ніби князь з княгинею. Елпідифор бундючився, випинався, бадьорився, неначе генерал на муштрах, гордовито зиркаючи по панах та паніях: він, очевидячки, показував усім і себе, і красуню Любу. Люба крутила голівкою та зорила очима то на один бік, то на другий. А за ними слідком йшли поволі і Гуковичева з Меласею та з Уласевичем, неначе двірський почет, що проводив цих двох високих особ на парадному виході в дворці. Всі задивлялись на їх і розпитували за цю надзвичайно гарну пару, але нишком шепотіли, що ця пара живе невінчана.

Усі милувались ними обома. Люба не знала з радощів. на яку ногу й ступить. За цей вихід під руку з таким поставним та пишним чоловіком-красунем вона була ладна оддати половину свого віку.

І перед нею неначе майнуло передніше життя в нудному селі з старим, підтоптаним чоловіком в самотині, де вона трохи не збожеволіла з нудьги, де навіть не було кому показать свої шовки та оксамити. А теперечки яка вона щаслива! Як усі придивляються до неї й до його! Як зиркають!

І щасливій Любі привиджувалось, що вона лине десь в небі, між зорями, вище од хмар; уявлялось, що вона долинула до самого неба, до якогось раю й увійшла в той пишний рай, почувала ті високі небесні радощі й ніби линула в якомусь ефірі й чула якісь дивні солодкі мелодії, що пройняли її серце та душу.

Після театру Люба запросила до себе гостей на чай. Довго вони сиділи за чаєм та балакали. Артисти Кірсанов та Голубков розворушили їх нерви своїм грань ням на сцені до неймовірності. Дами аж охали, аж ойкали та все не могли набалакатись за їх.

— Ой мамо! яка шкода, що ви не бачили Голубкова, як він виступав в водевілі "Десять молодих паннів і ні однісінького жениха". Як виступив з-за декорації та засунув за жилетку великі пальці, одгорнувши набік поли сіртучка, як розчепірив рожеві пальці та як пішов у танець бочком-бочком, а далі боком і скоком, неначе лошачок! Препишно! Пречудово!

— А справді показна постать! Як заколивав легенько кучерями та посунувся боком, а далі як піде видрибасом та вибриком, як кажуть в нас на селі, а далі як почав дріботіть дрібушки... Прехороше, прегарно! — додала Текля Гуковичева.

Довго ще балакали вони та пили чай. Мелася зачіпала Уласевича й, очевидячки, натякала йому, що він припав їй до вподоби. Вона повеселішала й дзигорила безперестанку та все згадувала про тих "Десятьох молодих паннів". Вже в глупу ніч гості розпрощались. На прощанні Гуковичева запрошувала до себе в гості усіх і... ніби найбільше Михайла Кириковича.

— Приїдьте ж та побалакаєте з татом про бджільництво та улики усякої системи. Ото тато буде вам радий! — сказала Мелася на розставанні до молодого Уласевича, очевидячки, бажаючи його заманить в Деркачівку.

— Великий спасибі вам за запросини й пошану. Як животітиму на світі до різдва, то попрошу Таїсу Андріївну, щоб і мене взяли з собою в Деркачівку; а як помру, то вже ніяким способом не прибуду до вас, — обізвався Михайло Кирикович.

Люба лягла спати, але довго й очей не заплющувала од згадок за той приємний вечір. На крилах своєї уяви вона перелинула в якесь чудове велике місто, неначе в Париж. Їй уявлялось, що вона походжає з Елпідифором, побравшись попід руки, десь в багатому блискучому фойє паризької опери, що на неї усі задивляються, на неї усі дивляться, про неї усі розпитують. Усі паничі й пани дивуються її красі, залицяються до неї.

То знов вона ніби на крилах полинула в Ніццу саме на карнавал, про котрий їй торочила докторша Гурковенкова, бо ця сливе щороку їздила на карнавал. І Любі уявлялось, що й вона їзде по вулицях в Ніцці в екіпажі, засипаному квітками. сама уся в квітках. На неї з усіх-усюдів кидають квітки. Красу її примітили, її вітають, як царицю краси. За неї пишуть і в ніццьких, і навіть в паризьких газетах. Слава за неї йде по усьому світі, і вона досягла вже до свого найвищого ідеалу.

І Любі уявилось, що вона потопає в ніццьких фіалках, сунеться по них в якусь безодню, що вона сама ніби вже стала ніццькою фіалкою, цією пишною ніццькою бадилиною й бур'яниною… І в тих мріях про свої ідеали вона заснула, неначе завалилась в безодню, повну фіалок та жасмину.

III

Деркачівка, Гуковичева маєтність, була за Дніпром, недалечко од Києва й од залізної дороги. То була держава козацького роду Теклі Опанасівни. Чимала Гуковичева оселя була край села. Дім був чималий, дуже довгий, але стародавній, низький, неначе присадкуватий, з довгим рядком вікон та мальованих, збляклих од сонця віконниць, причеплених по обидва боки кожного вікна. Дім й уся оселя були на невеликому пригорку. А од дому по згористому широкому покаті наниз до течії слався старий парк, насаджений, певно, ще прадідом старої Гуковичевої. Од самісінького дому до течії тяглась широка липова алея. Столітні липи розрослись густим гіллям і подекуди вгорі позчіплювались гілками докупи. По один бік алеї розрісся старий овощний садок; а по другий бік алеї по зеленій траві були розкидані столітні липи, берести та дуби, що розрослись на волі й розпустили широке гілля і вгору і вшир на всю свою могутню силу. Нанизу в ярку лисніла невеличка течія в зеленій осоці. Проти алеї вода зібралась в довгий ставочок під крутими горбами. А за течією на взгір'ї знов пишались столітні дуби та граби по два й по три рядочком, розкидані нарізно, а подекуди скупчені кружалами. Поміж ними біліли старі гіллясті берези, неначе на пригорки вийшли на прогуляння панянки в білих сукнях. Парк розстелявсь далеко й широко по горбах. А за парком стояв зеленою стіною лісок. В одному кутку в

парку білів березник, неначе панни в білих убраннях стовпились докупи десь на балі. Побіч оселі за домом чорніла здоровецька клуня на току. Кругом току на окопах гнались високо вгору рядки старих осокорів. Давнє дідицьке гніздище навкруги обросло й заросло деревом і нагадувало стародавні діброви ще вольної, не дуже залюдненої старої України.

Андріян Кирилович Гукович тільки що пообідав, надягнув теплішу удяганку, якийсь куценький драповий чекмен, і думав йти на тік, де саме тоді на машині молотили ярину. Він зирнув у двір. До брами прямували якісь хури, навантажені й напхані й довгими, і куцими скринями, якимись пакунками, позашиваними в циновки. Хура за хурою сунулась, неначе чимала валка чумацьких паровиць.

"Що воно за проява ото сурганиться в мій двір! — подумав Гукович, придивляючись пильніше. — Нікого нікуди та ще й з хурами я не посилав, і в мене ще ніхто не ставав під хуру, щоб приставлять пашню на вокзал. Пашню деяку вже попродав, а ярина ще не змолочена. Що це за оказія?"

Андріян Кирилович, високий на зріст та плечистий, вже літній, стояв на височенькому ґанку з східцями й з дивуванням дивився на ту валку, що сунулась до брами попід осокорами та старими тополями, котрими був обсаджений тік і та поворотка в двір з битого шляху попід током. Здоровий двір заріс густим шпоришем, і тільки проти ґанку зеленіло довговасте кружало, засаджене бузком, жасмином та усякими кущами. А коло низького старого флігеля та довгої надвірної хати, возовні й стані і усякого забудування подекуди стриміли старі липи та здорові дикі груші. Гуковичеві було видко ввесь двір і задвір'я, як на долоні.

Хури простували до воріт. Погоничі одчинили браму й попрямували в двір, неначе мали на думці спинитись перед самісіньким ґанком.

Андріян Кирилович швиденько зійшов з сходів і сливе побіг назустріч до хур.

— А що то ви везете в двір? — гукнув він до чоловіків.

— А хіба ж ми знаємо що? Начальник станції підрядив нас одвезти оті скрині таки до вас, пане, до вашого двору, — обізвався один з погоничів, знявши бриля й поздоровкавшись з паном.

— Що це за диво! — сказав Гукович і пішов далі оглядать хури.

Вози були навантажені здоровецькими довгими пакунками з дощечок, схожими на скрині. Поміж ними стриміли стільці, пообмотувані соломою з кулів, стирчали догори ногами крісла, позашивані в циновки.

— Якась мебіль… якісь стільці. Хто ж це направиввас везти ці хури доконче до мене? Ой, либонь, ви помилились? Може, ви потрапили не в те село?

— Ба ні, пане! Нас вирядили таки до вас. На станції начальник казав нам, що достав од панії лист з Києва й накладну, та оце підрядив нас і звелів нам забрать оце усе на вокзалі та й везти до вас, пане, у двір. Ми й приставили оті скрині та стільці, — сказав один з чоловіків.

"Мабуть, жінка й дочка накупили нової мебелі… Але ж і набрали! аж п'ять хур! Певно, втелющили немало грошей. Мабуть, ще й набор брали. Чим же я оце платитиму за оту дурну вантагу? Хіба спродаю ярину… Ото розум! Поїхать і, не спитавшись в мене поради, приперти з Києва п'ять хур якогось непотрібного чортовиння, коли його й так є доволі в покоях. Це, певно, Любина й Таїсина намова! Це вже вони попорались коло їх своєю порадою і за убори, і за обставу, бо обидві безглуздо охочі й до уборів, і до пишної обстави. Це од їх пішла направа!" — думав Гукович та аж потилицю чухав, скинувши чорного бриля. Його здорові, сливе чорні очі стали одразу якісь заклопотані, сумні. Чорні густі брови, що ніби розсунулись далеко одна од однієї, тепер аж збіглись на переніссі. На високому й широкому чолі понабігали дрібненькі зморшки та пружки. Він

похнюпив голову й спересердя крутив довгими пальцями то одного здорового вуса, то другого.

— Коли це усе приставлено до мене, то завертайте до возовні та й поскладайте там усі пакунки тим часом, — сказав Гукович і попростував через шпориш та густий чебчик просто до возовні.

Гукович гукнув на хлопця, щоб він мерщій побіг в покої по ключі. Наймитчук побіг швиденько, і незабаром на ґанок вибігла з ключами в руках молоденька Ліда, менша Гуковичева дочка, швиденько збігла по сходах і побігла стежкою до возовні. Накинута спохвату здорова рябенька хустка теліпалась по обидва боки, неначе Ліда тріпала крилами на швидкій ході. Вона трошки скинулась на свою сестру Меласю, але була дуже гарна з лиця, багато краща од Меласі, чорнява та кароока, з довгими тонкими бровами та пишними щічками. Чималі карі очі дуже виразно виступали на її матовому білому виду, світились без блиску, без іскор, якимсь тихим рівним світом і були навіть трошки смутні.

Ліда була цікава дізнатись, чого то навезли з Києва аж на п'яти хурах.

— Це мама, певно, накупила нової мебілі, — сказала Ліда до тата альтовим, чистим, як гук струни, й приємним голосом.

— Не було де дівать грошей, то вигадали оці вигадки, — сказав батько, тикаючи рукою на хури.

— Та й багато ж понакуповували отих вигадок! Тут я бачу, стільці й крісла. І столики, і камоди, і щось дуже вже завальне та довге. Що воно таке? Неначе шафи або стовпи? — сказала Ліда.

— Писарі казали на вокзалі, що там, певно, забиті в дошки дві домовини, — обізвавсь один з чоловіків, дуже простий, трошки ніби пришелепуватий.

Ліда зареготалась. Батько насупив густі брови. Він був людина просвічена, і усякі забобони давно вищезли з його світогляду. Але ці слова з уст сільської первобутної людини якось неприємно вразили його.

— Та то писарі, певно, жартували та глузували! — сказав Гукович. — В нас в оселі, хвалить бога, ні мерців, ні слабих нема.

Ліда зирнула під спід пакунків і прочитала, що там було написано: "Скло. Обережно".

— Та це, певно, здорові дзеркала! Це веселі домовини! — сказала Ліда і знов зареготалась.

— Та, мабуть, так, бо де ж є домовини такі плисковаті, — знов обізвавсь один з чоловіків.

— Та й височезні ж дзеркала! І де вони в гаспида ставитимуть такі башти! Доведеться, мабуть, піднімать стелю на аршин, щоб примостить такі дзвініці! Накупили якогось клопоту! — бубонів сердитим голосом старий.

— Якось таки та примостимо, коли вже оці дзвініці вшелепались в подвір'я. Можна трошки попідтинать зсподу або пообсмикувать вирізані прикраси зверху, — сказала Ліда.

Чоловіки поскладали й завальні, й дрібні пакунки. Гукович неохоче витяг з кишені капшучок з грішми й розплатився з візниками. Ліда таки не втерпіла: пообсмикувала з одного стільця солому й подивилась, які то були стільці. Стільці були з різаної дубини чудової роботи, на які саме тоді пішла поведенція.

— Ой, які ж гарні стільці! Дубові, модні, з вирізками з взорців, та з листям, та ще й полаковані. Я не люблю новомодної мобілі з дубини

неполакованої: щось таке сіре, неначе дубові поліна. Кат зна що! — обізвалась Ліда.

— Може, воно й гарно, але що за цю дубину мама й Мелася втелющили скажені гроші, то не можна сказать, щоб це було гарно. А тут, як на лихо, в мене тепереньки грошей обмаль, — бубонів Гукович, виходячи з возовні й замикаючи браму.

Він попростував на тік, роздратований, навіть злий. Дзеркала, величезні як дзвініці, все неначе манячіля перед його очима й сердили його.

"Це не дзеркала, а неначе й справді дві домовини втирили мені в садибу оці візники", — якось майнула в Гуковича думка, як він зирнув на порожні хури, що сунулись повороткою на битий шлях попід тополями.

І щось сумне заворушилось в його душі. Сільські забобони, що часом ненароком заскакували в його покої то од ткалі Феськи, то од вівчара діда Оникія, то заглядали в його оселю через тини од сусід, то були принесені молодицями в пекарню десь ніби в очіпках та плахтах, якось несамохіть виникли в його думці.

"Це дві домовини або на мене й на жінку, або на двох зятів… котрих ще й нема", — якось недоброхіть вертілась в його думка й наводила на його неприємну задуму, навіть якийсь сум.

Гукович прийшов на тік, заглянув у здорову клуню, де млинкували пашню. Дві прездорові купи пашні пишались на току, неначе дві розложисті та спадисті степові могили в Херсонщині.

"Оце ж, певно, одна сливе уся купа піде за одну дзвіницю, а друга купа — за другу… та ще, дай боже, щоб оцих двох куп настачить на оплать".

І Гукович важко зітхнув і задумавсь. Пішов він до молотників та носильників, що одтягали та носили солому, і вилаяв їх з доброго дива. Обернувсь коло ожереда до подавальників — і на тих почав гримать.

— Пан чогось сьогодні лихий: певно, не на ту ногу ступив, як уставав вранці з ліжка. Мабуть, всунув ліву ногу в патинок передніше, ніж праву, — гомоніли нишком та тишком проміж себе подавальники та кладії, що складали солому в ожеред.

Аж через два дні саме опівдні вернулась додому Текля Опанасівна та Мелася, взявши поштового драбинчака на вокзалі. Андріян Кирилович та Ліда вийшли до їх назустріч на ґанок. Текля Опанасівна гукнула на наймичок, щоб позабирали та позносили з воза закупки. Закупок та пакунків було такого багато, що повозка була навантажена ними вщерть, ще й під ногами в погонича був прив'язаний налигачем добрий лантух з усяким добром.

Поштар розшморгував вірьовки та подавав дівчатам на руки усякі пакунки та завиніння й накидав їх на двох дівчат стільки, що вони пішли в покої з тією вантагою, неначе вертались з річки з купами плаття в руках і на коромислі, ще й на плечах.

— Добрі кучугури! гарні кучугури! — мимрив стиха пан, дивлячись, як дві наймички насилу-силу виходили по східцях на ґанок.

— Добрі кучугури. Ще й на сміх піднімає! Треба було, то й накупили отих кучугур, — обізвалась якось роздратовано стара Гуковичка.

— А мебіль вже привезли? — спитала Мелася, неначе писнула на все подвір'я.

— Атож! Не де ж ділась: вовки не з'їли в лісі, — гримнув Андріян Кирилович сердито.

— Ти на нас не сердься, що ми накупили нової мебілі. Дурнісінько сердишся! Стара наша мебіль вже надто стародавня та не модна, — сказала Текля Опанасівна.

— Вже, мабуть, вийшла з моди ще сто год назад, і була в моді за останнього українського гетьмана Кирила Разумовського, — обізвалась і собі Мелася.

— Та ви вже знайдете причину. Мабуть, надивились там в Києві на моди в Таїси та в Люби. Оці з таких, що вже надто падковите слідкують за усякими модами! В їх є чого навчитись, — бубонів Андріян Кирилович.

"Одже вже й почали змагаться ще коло воза, а як почнуть коло воза, то, певно, скінчать в покоях і то аж по обіді або дотягнуть і до смерку, — подумала Ліда, — це дійсно "од Києва до Лубен насіяла конопель", як співають на селі".

Ліда була тиха на вдачу й помирлива. Завсідні змагання між старими та Меласею так їй остогидли, що вона тікала од їх або в садок, або до флігеля, вхопивши книжку в руки.

Пакунки позносили й поскладали в прихожій на канапці й долі.

— Чого ж це ви понакуповували таку силу? — спитав батько.

— Понакуповували того, що треба. Понабирали пунсового оксамиту на оббивку мебілі, понабирали на завіси до вікон та червоного плису на гардини, на наддверники до дверей, бо в нас двері голі, як турецькі святі, а в Таїси над дверима оксамитові завіси. Ми ж дідичі! — обізвалась Текля Опанасівна.

— Оксамиту на двері! Що ж то наші двері? чи графині, чи княгині, чи банкірші, чи що, щоб їх кутать в оксамитові сукні та шлейфи, як кутає їх ота навісна буржуазна Таїса?! — гримнув старий.

— А мабуть, стануть княгині, як їх причепуримо, і не будуть вже такі репані мужички гепи, як оце теперечки, — сказала стара.

— А тепер то наші двері й справді нечепурні, ніби в будень наші наймички, — обізвалась Мелася в жарти.

— Чепуріться, чепуріться, та й міру знайте! — сказав сердито Гуковнч.

"Вже розгорюються дрова. Одже ж почнуть і справді свариться, а далі, може, й лаяться. В їх все сварка та змагання", — подумала Ліда, і в неї ясні карі очі одразу стали смутні та жалібні, неначе вона вгляділа якусь смутну картину або начитала в книжці смутну подію. Та сім'єва життєва тяганина та разуразні змагання наганяли на неї нудьгу й смуток.

— Та, признатись по правді, ми двічі обідали в Таїси Андріївни в її новому житлі, надивились на її нову модну обставу та й задумали й собі посправлять усе нове, — сказала Текля Опанасівна.

— Як вони, тату. прехороше обставили свої горниці! Коли б ти, тату, побачив, то, певно б, і сам повикидав з наших покоїв оту непотріб, оту трухлятину, — сказала Мелася. — В мене аж світ замакітрився, як я увійшла й зирнула по їх покоях, по кріслах, по дзеркалах. Модні лампи держать на руках чорні арапки, чорні, як смола, і в білих завоях та в золотому намисті; лампи високі, стоять долі й такі заввишки, як я. А в нас блимають якісь каганці… Аж перед гістьми сором…

— Певно, в Елпідифора Петровича багато грошей в кишені: понабирав грошей з остачі за рік з канцелярій, нахапав хабарів та понакрадав з харчі для арештантів, то й вигадує усякі вигадки отой петербурзький пещений бюрократ. А в нас нема ж хабарів, нема арештантів; в нас грошей обмаль, — сумно обізвавсь батько.

— Та ти завжди так кажеш: грошей обмаль, грошей нема. Якби ми тебе слухали, то ходили б босі. Он глянь, які драбинчаки в світлицях! Ми дідичі, дворяни. Така обстава нам не личить. Мені тепер буде сором прийняти в горницях Таїсу й Любу, — сказала вона вже сердито.

— То не приймай їх і не клич! Куди ж пак, які багатирки оті городянки буржуазки та отой надутий бюрократ Елпідифор! — вже крикнув Андріян Кирилович спересердя.

— Як то так — не приймай і не клич? — загомоніла сердито Текля Опанасівна.

— А так. Навіщо вони тобі здались? Не нам, а їм нечля сидіти в нас хоч би й на цих старомодних драбинчаках — ми дідичі, ми дворяни! — обізвавсь сердито Гукович.

— А як вони запрошують нас і з приємністю приймають в себе? Невже нам треба цураться їх? — сказала Текля Опанасівна.

— То ти не їдь до їх і не заходь, як буваєш в Києві.

— Отуди! Як то не їдь і не заходь, коли Таїса сливе змалку мені товаришка й приятелька? Коли вона просе ж до себе, то й я повинна запросювати до себе й її, і Любу, хоч вони обидві буржуазки.

— На дідька вони тобі здались? Наїдуть сюди та й панькайся з ними тиждень, хоч кидай усяку роботу, — бубонів старий.

— Та ти й так нічого не робиш, тільки байдики б'єш та ханьки мнеш. Граєш же сливе щотижня в карти з сусідами або ходиш на влови та блукаєш по пущах та нетрях поспіли три дні або й довше, — гомоніла далі Текля Опанасівна.

— Мабуть, ти, тату, бажаєш, щоб ми здичіли отутечки в цій дурній глушині? Ми тільки в Києві в знайомих і побачили світу, побачили, які в людей моди і на убрання, й на мебіль, і на все, — прикинула слівце й Мелася.

— То, про мене, й дичійте! Коли нема за що бундючиться та пхатись в аристократію, то й спрощуйтесь і про мене, й обмужичуйтесь! Розтринькали ви вже багато грошей. На вас двох ніяк не настачиш грошей. Я коло хазяйства падкую, аж чуб в мене стає мокрий. На моє лінивство та недбайливість ви не можете нарікать: я падкую й коло хліба, і коло худоби, і коло пасіки, а ви тільки дурно марнуєте гроші.

"Вже розгорюється в печі, от-от запалає... Ой яка нудота з ними! Коли б куди втекти од їх, абощо", — думала Ліда і все нижче нахиляла голову, аж очі заплющувала, мабуть, щоб не так муляло та дошкуляло в вуха.

— Як не розстараєшся швидко грошей, то можна будлі-де й позичить або десятин зо три поля продать, — обізвалась Текля Опанасівна.

— Може б, нам позичила з тисячу Таїса Андріївна. Вона ж казала, що продала свою халупу, — промовила Мелася. — Це така добра дуринда, що, може, й позиче.

Ліді стало сором за Меласю. Вона липнула на неї очима й од сорому опустила довгі вії на очі.

"І приятелює з Таїсою та Любою, і має на думці піддурить їх обох, ще й зве їх дурепами, невважаючи на їх добрість", — думала Ліда, і їй стало шкода добрих дуреп.

— З тебе, як бачу, непогана порадниця. Позичать це не мудра штука й не велика труднація; але як то потім оддавать гроші? — гомонів батько. — Он коли то ще ми позичили в Таїси Андріївни дві тисячі, а й досі

не вернули. Коли вона зовсім безглузда, то позиче вам і теперечки. Про мене, позичайте, але… мабуть, на вічне оддання. І це певна річ, бо ми вже напозичались і заплутались в довгах в банку, як у павутинні.

— Біжи, серце Лідко, та скажи, щоб подавали обід, бо мені вже дуже хочеться їсти, — сказала мати до Ліди.

Ліда побігла в пекарню й загадала слугам застелять стіл. В одну мить жвава горнична застелила скатеркою стіл і подала обід. Усі перейшли в просторну, але з низькою стелею столову кімнату й сіли за обід. І за обідом не вгавало змагання, а часом і лайка, неначе за столом сидів оркестр та все награвав до танців. Ліда мовчала й слухала. Її вже брала нетерплячка; вже хотілось знятись з місця, вхопить книжку і втекти з покоїв в садок. Батько бубонів низовим басом. Мати пищала високим тенорцем, а Мелася різким альтом і тріщала, і лящала дрібно та різко, як сорока на тину. Тато ніби лупив на цимбалах, мама неначе добре направила скрипку й цигикала смичком по струнах з усієї сили. А Мелася ніби лупила в бубон з брязкотьолами й брязкала дрібно, так дрібно та голосно, як завзятий музика на бучному весіллі. За столом неначе вигравали троїсті музики, а бідна Ліда була одним і єдиним слухачем тих невтомних, сливе щоденних троїстих музик.

Батько й мати Теклі Опанасівни довго не згоджувались видавать її заміж за Андріяна Гуковича. Старі добре знали, що вони обоє однакові на вдачу: обоє опришкуваті, нервові, лайливі й непомирливі. Але Текля намоглась і поставила-таки на своєму. Вона закохалась в Андріяна навіжено, без тями й сказала батькові, що як він не згодиться видать її заміж за Андріяна, то вона сама собі смерть заподіє або втече з ним і піде світ за очі. Батько й мати мусили згодиться. І доки між Теклею та Андріяном Гуковичем була любов, доти вони жили в згоді й помирливо. Але як любов почала з літами холонуть, вони почали сливе щодня загризаться та змагаться з якої-небудь пустої причини. І од того часу вони змагались та гризлись, як два люті закатовані вороги, спаровані навіщось докупи. Вони неначе силкувались зумисне допекти й надокучить одно одному, ніколи ні в чому не вибачали одно одному.

— Якби ззамолоду не розтринькали силу грошей за границею, отам по Парижах та Лондонах, зараз після того, як ми побрались, то й було б чим платить за оці витребеньки. І в банку не мали б довгу, — обізвавсь Андріян Кирилович з досадою після другої потрави.

— А хіба ж я сама їздила по Парижах та Лондонах! Адже ж і ти тинявся зо мною і марнував гроші незгірше мене, — промовила жінка з злістю.

— Якби не ти, я сидів би вдома та й не рипавсь. Я тебе слухав, то й швендяв вкупі з тобою по всіх-усюдах, куди тобі тільки було замандюриться: чи в Рим, чи в Мадрид, чи в якесь дурне Толедо та дурну Гренаду. Адже я не на свої гроші їздив, а на твої й по твоїй волі, а не по своїй!

— А певно, не на свої гроші, бо в тебе було завсіди порожньо в кишенях: небагато надбав грошей на своїй службі, — обізвалась Текля Опанасівна.

— Нехай я недбайливий! Але я ніколи не гайнував надбання так безглуздо, як ти з Меласею, от хоч би й теперечки на оті п'ять хур якогось непотрібу. Я орю, молочу, збираю пашню, а ви вдвох тільки вієте та сієте десь. Ет! ви тільки безглуздо споживаєте моє надбання, — сказав батько.

— Коли ж, тату, так прийшлось, що саме оце доконче треба було віять та й сіять, — обізвалась Мелася й скоса зирнула на матір. — Такий випадок трапивсь, бачте…

— Який же там випадок? Певно, той випадок, що отій добрій дуринді Таїсі Андріївні заманулось оддати свою дочку красуневі, та ще й обставить того петербурзького пройдисвіта по-аристократичному, по-столичному? — сказав з криком Андріян Кирилович, і його чималі

подовжасті очі аж залисніли од гніву й вирячились на жінку, неначе він хотів застрелить її очима і вбити на смерть.

Ліда сиділа й тільки мовчки кмітила то за матір'ю, то за батьковими сердитими очима.

"Невже люде женяться тільки задля того, щоб гризтись та свариться щобожого дня? — думала Ліда. — Коли цьому правда, то я не піду заміж зроду-звіку!"

— Та не про це річ! Не в цьому, тату, діло! — крикнула Мелася і, як опечена, підвелась на стільці. — Не цей, тату, випадок, на який ви натякаєте, а якийсь зовсім інший!..

— Та коли довелось вже сказати правду, то ми оце в Києві знайшли Меласі жениха. Жених наклювується! от що! З цієї причини ми й задумали справити нову шикарну обставу, бо він, мабуть, оце незабаром і прибуде до нас. Я вже його й запросила до себе в гості. І він обіцяв приїхати з Таїсою та з Любою або з Елпідифором Ванатовичем.

Батько одразу замовк і вгамувався. На його цимбалах неначе одразу порвались басові струни. Голос в його пом'якішав і задзвенів, мов на високих тенорових струнках. Блиск гніву та злості одразу згас в очах. Погляд став м'якіший.

Андріян Кирилович підняв вгору брови з дива.

— Цей жених — Михайло Уласевич, той, що часто буває в гостях в Елпідифора Петровича, — сказала Текля Опанасівна.

— Який це Уласевич? Щось він мені невтямки, — промовив вже зовсім спокійним голосом батько.

— Та той високий, сухорлявий та кучерявий, що буває в гостях в Таїси. Він служе в якомусь страховому товаристві, — обізвалась Мелася.

— А! ага! Пригадую! Бачив я його раз в Таїси Андріївни. Пригадую!

— Там так прилип до нас! І в оперу ходив з нами, і букет приніс Меласі в ложу, ще й цілий фунт дорогих конфектів. Казав, що незабаром прибуде до нас.

— Що ж! Нехай приїде. Побачимо, роздивимось. Та й розпитать треба за його в людей заздалегідь, — промовив батько вже тихішим і зовсім спокійним голосом, неначе його цимбали загули пісню, зверху прикриті віком або десь в другій кімнаті за дверима.

— Цей Уласевич, мабуть, якась значна людина в Києві… бо він записаний спільником і в страховому товаристві, і в слав'янофільському, і в товаристві сприяння животинам, і в товаристві скаковому, і в яхт-клубі, — сказала Мелася.

— І в товаристві бджільництва. Казав, що дуже кохається в пасіках і хоче з тобою побалакать дійсно про цю бджільницьку справу, — додала мати.

— І пасіки любе! Оце мені дуже приємно! Чом же ви не сказали, щоб він привіз мені найновіші книжки про бджільництво? — сказав вже багато ласкавішим голосом батько.

— Вже й не пам'ятаю, чи казали ми йому за це, чи ні. А що Мелася впала йому в очі, то це добре пам'ятаю. Через те ж то ми й задумали поновить нашу обставу в домі та причепурить покої, щоб вони мали зовсім сьогочасний, модний, міський вигляд.

— Ага! Он як воно! А коли ж він обіцяв прибути до нас? — спитав батько.

— А бог його святий знає. Прибуде, коли йому це на думку спаде, — сказала мати.

— Коли так, то, про мене, й чепуріться. Доведеться продать оце зараз десятин зо три поля або й п'ять одному чоловікові, що давно вже намагається купити, бо за сьогорічну пашню підуть гроші на проценти в банк за позичку.

"Слава же тобі, сотворителю, що було ніби надовго задощилось та занепогодилось, а це якось несподівано й випогодилось в хаті… Аж легше стало на душі!" — подумала Ліда й сама одразу повеселішала.

— Завтра приїдуть з Києва два оббивщики. Вони швиденько й обтягнуть мебіль і почепляють оксамитові наддверники на дверях та гардини на вікнах. Завіси ми й самі зугарні почеплять, — сказала Текля Опанасівна.

Після другої потрави батько подобрішав і повеселішав: на радощах звелів подати пляшку чудової смородиновки й сам поналивав чарки.

— Вип'ємо ж за нову обставу! От тепер в нас з покоїв зникнуть архірейські старомодні крісла та оті турецькі завальні софи. Ті старомодні гармати мені остогидли так, що я не можу на їх і дивиться. А от ми і здихаємось-таки їх! — сказала Мелася й хильнула здорову чарку й висмоктала її до сухого дна.

Після обіду панії пішли розгортувать та передивляться оксамити та дорогі плиси. Ліда теж зацікавилась тим крамом і помагала їм розгортувать та знов згортать. Навіть батько зирнув на той крам несамохіть і тільки цмакав, розмірковуючи, яких то скажених грошей коштує той усей червонястий дорогий крам.

Другого дня прикатали з вокзалу поштовою чортопхайкою два київські оббивщнки й заходились покривать мебіль. Через кільки день

стару непотрібну мебіль винесли в флігель, а частку поганшого трухна склали в возовні на підрях, що теліпались на бантинах. Натомість розставили по покоях чудову художню мебіль, таку достоту, яка була і в Таїси Андріївни. Височезні дзеркала таки не змістились в невисокій горниці, і майстри мусили їх трохи підпилить зсподу та обшмульгать вирізані зверху стерчаки, щоб не обколупать стелі. Дім Гуковичів був старий, хоч покоїв в йому було багато: стеля була низькувата, вікна не такі здорові, як в житлі в Таїси Андріївни. Але просторні горниці, обставлені чудовою мебіллю та дзеркалами, при свіжих шпалерах, мали зовсім інший вигляд, ніж перше. Розпакували й високі лампи, внесли в покої й поставили одну чорну арапку коло стола в світлиці, а другу теж в світлиці аж коло дверей, що вели в кабінет. Як вносили з возовні в покої ті чудові чудернацькі лампи, уся челядь збіглась дивиться на те диво.

Горнична й прачка покидали й залізка і вибігли дивиться на те диво, нечуване й небачене на селі.

— Чи ти ба! Несуть чортів в покої. Дух святий при хаті! — гомоніла стара баба-птичниця.

— Їй-богу, несуть два чорти! — крикнула куховарка. — Це вже чорти світитимуть в покоях; аж страшно стає.

— Я ввечері боятимусь і по горницях ходить, — сказала горнична.

— Та придивись лишень краще! то не чорти, а чортиці, та ще сливе голісінькі, тільки в самих куценьких спідничках, — обізвавсь лакей.

— А справді чортиці, бо наче молодиці: в спідничках та в золотих сережках, ще й у золотих намистах. Мабуть, ото в пеклі така поведенція в чортиць, що вони так чудно вдягаються, — казав один дід в жарти.

— Ще й білі лопатні повитріщали, мов сміються аж на кутні зуби. Та й ротаті ж та вухаті оті чортиці, — додав один наймит.

— Мабуть, не з біса веселі, — додав другий наймит, — дивись, бра! ще й неначе пританцьовують чи навшпинячки спинаються, мов напідпитку. Мабуть, раденькі, що держать оті каганці в руках.

— От теперечки не буде нам сором вітать женихів в наших покоях! — сказала Текля Опанасівна, походжаючи по горницях та оглядаючи обставу.

— Шкода тільки, що в нас нема каміна з карнизом, де можна б було поставить отакі ляльки та цяцьки, німфи та фавни, як їх Люба понатикала в себе на каміні. Треба б нам доконечно заломить отих міських буржуазок, щоб не дуже-то пиндючились перед нами, — обізвалась Мелася.

— І навіщо їх заломлювать? Чи то ж варто пиклюваться за таку нісенітницю! Вони ж вас люблять щиро, — обізвалась Ліда.

— А вже ж пак! Вони якісь там нікчемні буржуазки, а ми ж дідичі й державці: маємо державу з діда-прадіда, — сказала гордовито мати, — ми пани, ми дворяни, а вони таки буржуазки, хоч вони мої й приятельки. А за це ніколи не забувайте, — напучувала дочок гордовита Текля Опанасівна.

— Я за це таки ніколи не забувала і завжди мала це на увазі, що вони якісь міські перепродухи та перекупки, що тільки вхопили шмат просвіти, — сказала Мелася. — В Люби таки є щось міщанське, як і в її рожденици Таїси Андріївни.

— Лучче було б, якби ви хоч частку грошей, потрачених на цю дорогу мебіль, були дали мені на поїздку в Фінляндію. Бо, признатись, я оце надумалась поїхати в Фінляндію та вивчиться ткати фінляндські полотна на нових маленьких верстатиках, — сказала Ліда, — одначе не маю роботи, то хоч вчитиму наших молодиць та дівчат вироблять полотно. Навчусь там робить сир: це вже для себе. Туди їдуть наші обидві сусіди

задля цієї справи. Поїду й я з ними вкупі. Чого я буду сидіть отутечки на селі та байдики бити?

— Дух святий при нас та при хаті! — аж крикнула мати. — Що це ти вигадала? Це ж коштуватиме скажених грошей.

— А як ви їздили в Петербург, а звідтіль мандрували в Фінляндію, щоб подивитись на водоспади, то це й нічого? Це ж коштувало теж недешево, — обізвалась Ліда якось сумно. — Бачите, яка в світі правда!

IV

Ще за два роки перед цим Яків Кирикович Уласевич, менший брат Михайла Кириковича, служив за асистента в славного в свій час у Києві й заможного доктора Івана Гурковенка. Яковові Уласевичеві перепадало чимало грошей на службі. Але незабаром його патрон вмер наглою смертю, Уласевич розпочав в місті практику, але слабих приходило до його мало. Грошей не ставало на прожиток. Його мати помагала йому грішми. Але як вмерла й мати, молодий доктор, маючи малий заробіток, мусив просить місця земського лікаря. Незабаром він достав місце в одному здоровому містечку Дрижиполі за Дніпром, недалеко од Києва, в Переяславському повіті.

Дрижипіль було здорове містечко з трьома церквами, між котрими одна була мурована, стародавня, ще в давній час збудована одним богобоящим козацьким полковником. Містечко широко розкинулось на рівній місцині не дуже далеко од Дніпра. Ця низина трохи скидалась на лучану береговину. Тільки по один бік містечка були пригорки та сугорби, і на одному горбі, на чолопочку, ніби пишалась біла стародавня мурована церква з трьома вузькими та височенькими банями, була окрасою великого містечка й ніби дивилась з гори та кмітила з пригорка за усім містечком, оглядаючи його своїми золотими маківками. На горбі, далі за церквою стояв стіною ліс. А на захід сонця через поля та розлогі луки в погожий ясний день смугою визначувались на обрії київські гори за

Дніпром, неначе повиті сизою імлою. А на тій смузі лисніли позолочені хрести на банях київських церков, ніби миготіли розсипані подекуди іскорки, котрі то спахували, то знов згасали, наче в якомусь павутинні.

Яків Кирикович Уласевич, прибувши в містечко, найняв для себе житло в одного заможного міщанина на одній половині гарненького, сливе міського домка. Він зайняв просторну світлицю й довгу та вузеньку кімнату. Лазарет був недалеко од його житла. В сльоту та негідь це було дуже добре для догляду слабих в лазареті. Сільська тиша, самотність та сільська нудьга ще й передніше не лякали його. Не був він одлюдком по своїй вдачі, але й не любив шуму та гаму великих міст.

Захопивши з собою з міста трохи найпотрібнішої мебілі, щоб обставить свої покої, забравши потрібні для операцій знаряддя, молодий доктор цілий день порався, обставляючи свої покої. Надвечір до його зайшов один з фершалів Чепурковський, і вони обидва пішли оглядать лазарет. Незабаром він вернувсь додому.

Тільки що він увійшов в покої, надворі загавкали собаки. Рипнули хатні двері. Їх одчинила хазяйка, вже пристаркувата міщанка, зав'язана в чушку, цебто без очіпка, чорною хусткою. Вона пропустила в двері літню молодицю, так само завязану чорною хусткою, захуджену й слабовиту. Молодиця переступила через поріг, стала коло самих дверей і несміливо поздоровкалась.

— Чи не з лазарету часом тебе прислали сюди? — спитав Яків Кирикович в молодиці.

— Та еге ж! з лазарету, — сказала молодиця. — Я була зайшла в лазарет, а мене там справили до вас: йди, кажуть, до доктора, нехай він тебе пораде, коли ти кородишся на живіт або на груди.

— Ти, певно, нездужаєш? — спитав Уласевич, бистро окинувши оком молодицю й її заниділий, захуджений вид.

— Ой пане! нездужаю, та вже й давно. Ще з осени як занедужала на пропасницю, та оце й досі вона не кидає мене. Взимку мені було й получчало. А як почалась весна, то мені знов погіршало. Ні їсти не хочеться, ні пити. Ніщо не йде мені на душу. Вже й сповідалась, і причащалась. Оце недавнечко ходила до батюшки, щоб освятили мені воду на голові, бо в мене почало судомить голову. А оце прийшла ще до вас на пораду. Одрятуйте мене, коли ваша милость, бо в мене ж двойко маленьких діточок. Як я помру, хто ж їх до пуття доведе? — І молодиця одразу заплакала. Голос в неї неначе перервався. В неї стисло в грудях так, що вона не змогла говорити далі й почала втирать сльози чохлою рукава.

— То в тебе пропасниця, кажеш?

— Та еге ж! Допоможіть мені, коли ваша ласка, бо як "тітка" мене не покине, то вже мені й не животіти. І сили в мене вже нема до будлі-якої роботи, навіть і до неважкої. Зараз втомлюсь. Отак як бачите! зачевріла, заниділа, хоч лягай в домовину. Батюшка радив мені якісь ліки та сказав найняти молебствіє, але забула, якому святому, бо в мене вже й тяму в голові забило. Скажіть вже ви, коли ваша ласка, кому править молебінь од пропасниці — чи святій Варварі, чи святому Миколаєві? Чи пити натщесерце орданську воду, чи стрітенську? Батюшка казали мені, та в мене вже памороки одібрало, аж інколи в очах пожовкне. Мені вже й невтямки, що вони казали.

— Тобі, молодице, треба перше лічитись од пропасниці, а про молебствіє це вже як сама знаєш, — говорив доктор.

І його вразила незвичайна темнота цієї бідолашної людини, в котрої були одні ліки — свячена вода. Одначе він був радий, що ця людина обернулась до його за порадою, а не… до знахурок.

— Вже я й до знахурки ходила. Тутечки, бачте, є в нас така, що до неї колись навіть з далекої сторони наїжджали не тільки селяни, але й пани.

Знахурка й одшіптувала мені, і підкурювала мене усяким помічним зіллям. Але й помічне зілля не помогло.

Уласевич обдивився її, розпитав за все, записав на ліки лікарство, заборонив їсти борщ та житній хліб, наказавши знов зайти в лазарет через кільки день.

— Оце ж за пораду нате вам крашаночок. Прийміть, коли ваша ласка, та не погордуйте мною, простою людиною. Чи наймати молебствіє святій Варварі, чи святому Миколаєві? Ви казали, а мені все те невтямки.

— Та я ж про це тобі нічогісінько й не казав! То, певно, тобі так вдалось, бо в тебе голова запаморочена од слабості.

— Котрому ж святому треба одправить молебствіе? Чи, може, вдруге освятить воду на голові? Кажуть, "тітка" боїться не так ладану, як смирни або свячених маковійових Петрових батогів... Це зело дуже помічне, кажуть...

Уласевич витріщив очі й тільки здвигнув плечима, слухаючи про Петрові батоги. Він не сподівавсь стрінути такої непросвітньоі темряви в селян.

— Чи ти ж втямила гаразд, що я тобі раяв? — спитав він в молодиці.

— Втямила, серце! Де вже пак не втямить. І батюшка казали, щоб я молилась од "тітки", і ви радите, щоб я молилась та постила... та навіть борщу не вживала.

— Та не те бо, щоб ти доконче постила! а щоб тільки не вживала важкої нетривної страви та поживку, бо як попоїси всмак борщу, то од цього знов вернеться пропасниця та й знов нападе тебе.

"Доведеться мати багато мороки з цим темним, зовсім не просвіченим народом", — думав Уласевич.

— Раяв мені ще наш сусід Кандзюба — це той, що хата його стоїть праворуч од нас, без виводу, — піди, каже, Варко, до знахурки Вівді Струлихи, нехай тебе обіллє непочатою криничаною водою під мостом на річці в глупу ніч. Кого вона обливала водою під мостом і в глупу ніч на пилипівчане пущення або в чистий четвер, то ті всі поодужували, — казала Варка.

— Невже ви ймете віри, що та Вівдя допомагає людям од усякої слабості? — спитав зачудований молодий доктор.

— Ой серце! ще й як помагає. Оце позавчора Вівдя водила в глупу ніч під міст Одарку, таки нашу сусіду. Але саме тоді, як вона обливала її, загуркотів віз на містку: хтось проїхав через міст, та це пошкодило: Одарка, як стояла, голісінька, облита водою, та одразу так і впала. А Вівдя ледве одягла її й приволокла додому. Кажуть, буде обливать вдруге.

— Одже ще запагубить та дурепа знахурка бідну молодицю! А веди мене мерщій до тієї молодиці. Певно, схопила якусь хворобу через ту дурну Вівдю, — сказав зозла Яків Кирикович і вскочив в кімнату, щоб накинуть на себе пальто.

Варка тим часом виклала з хусточки яйця на вікно рядочком. Доктор вийшов з кімнати, і Варка повела його до хати з вищербленим виводом. Хата була недалечко.

— Наробила шкоди ота ваша навіжена знахурка, — гомонів доктор, йдучи вулицею. — Вона, певно, на смерть застудила оту безщасну Одарку, бо ще ж надворі холодно й вогко. Пропаде молодиця ні за цапову душу.

Варка показала йому хату з щербатим верхом бовдура. Він увійшов у хату й побачив, що Одарка лежала на полу й горіла, як горять діти на кір. Уласевич звелів чоловікові, не гаячи часу, одвезти її в лазарет і сам попрямував туди. Оглядівши молодицю, він дав загад фершалові попиклюватись безщасною недужою молодицею й доглядать її.

Вже сонце зайшло, як Уласевич вернувсь додому й застав на столі паруючий самовар. З важкими думами він сів за стіл і почав пити чай, перебігаючи очима газетку. Якийсь сум впав на його молоду душу. Очі сливе без свідомості бігали по рядках газети. Він ледве міг слідкувать за змістом усяких звісток та новинок. Перші вивідки по селі дуже стурбували його, зоставили на його серці якийсь важкий слід, навіть сум.

Увійшла наймичка, прийняла самовар, поприбирала з стола й вийшла. Уласевич сів край стола й задумавсь, втомлений вештанням, укладанням та прибиранням свого нового житла. Надворі вже поночіло. На селі скрізь погасло світло в хатах. На хазяїновій половині стало тихо. Ніхто не вештавсь, не гомонів. І надворі, і в покоях не було чути ні найменшого гуку або шелесту. Тільки чорна ніч дивилась в три вікні світлички своїми чорними очима. Якась ніби мертвота, мертвота села й глушини, запанувала в світлиці, оповила стіни й вікна, оповила навкруги молодого жвавого панича й промикувалась помалу, потихеньку в його душу.

Він сидів мовчки, сперши голову на долоню, і несвідомо дивився на світло лампи, неначе на живу людину, котра натякала на життя. І перед його очима майнули останні події, останні часи його пробування в Києві. Перед ним виникли ніби якимись чарами просторні світлиці професора, в котрого він служив за асистента; в їх заворушився веселий натовп гостей, залисніли здорові дзеркала, замиготіли гарні убрання на паннах, ожвавлених музиками й танцями. А далі пригадались веселі гості: от ніби майнув елегантний доктор, а поруч з ним його дочка-красуня. Молодий хлопець липнув очима на світло й опам'ятавсь. Мертва тиша панувала, як і передніше, в покоях, в садку, на селі. Нігде ні найменшого шелесту, неначе він опинивсь на кладовищі або на

стародавньому церковиш, і куди колись заходив, проживаючи в батька на селі й гуляючи смерком за ліском.

"Це я потрапив в якусь надзвичайну глушину, в якесь непросвітнє мертве царство, де й мене незабаром поглине оця глушина. Яка тиша! яка мертвота! Які непросвітні люде навкруги! Це якась мертва безодня, що незабаром весе й мене й замулить в своєму баговинні... Скільки доведеться докладати праці, щоб принаймні заохотить цих темних людей обертатись не до знахурів, а до мене, та зарятувать їх в біді".

Десь далеко на шпилі блиснуло світло в вікні й незабаром погасло, як останнє зіпання помираючої людини. Десь далеко гавкнула собака й замовкла. І знов стало тихо, як у могилі, і в хаті, і надворі.

І в його думці майнули недавно перебуті часи університетського життя, пригадались студентські товариства, пригадались несамохіть палкі розмови та змагання за долю України, за культурність, за просвіту й розвиток темної городянської й селянської маси.

"От і довелось мені прикласти до діла в живому житті мої пересвідчення, нести просвітність в глушину, занехаяну й усіма занедбану й забуту. Треба понаписувать тим часом хоч лікарські книжки задля темного народу, провести світло просвіти в оті струхлявілі хати. Треба якось заохочувать людей, щоб вони принаймні не цурались ліків, не цурались мене, не обертались до знахурів за ліками під мостом в глупу ніч. І тоді світ науки й просвіти осяє народ..."

І та світла ідея неначе освітила темну ніч, звеселила його покої й його самого. Мрії заворушились роєм, мов живі, і неначе внесли в мертву тишу живе життя. Молодий хлопець схопився з стільця й почав ходить по кімнаті. Він повеселішав, ніби кругом його заворушилось веселе товариство й розважало його. Він навіть почав стиха співать пісню.

Вже в пізні обляги погасло останнє світло на селі й у його кімнаті. І молодий хлопець, натомлений біганиною та вештанням, впав на ліжко й заснув міцним сном натрудженої людини. Він спав так міцно, що як прокинувся вранці, то ніяк не міг прочуматься й гаразд дізнатись, де це він знаходиться: чи в Києві, чи в гостях у батька в повітовому місті. Через велику силу він опам'ятавсь, дійшов до свідомості й пригадав і Дрижипіль, і слабу Варку, і свої одвідинн в Одарчиній хаті, і лазарет. Він схопився з ліжка й почав хапки одягатись. Наймичка внесла самовар і нешвидкою ходою, ступаючи навшпиньки, вийшла з світлиці.

Висьорбавши хапком два стакани чаю, він зараз взявся за роботу: розібрав свої лікарські книжки й почав передивляться та черкати карандашем по краєчках книги, що було дуже потрібно виписати в популярну книжечку для народу. Уласевич робив цю роботу залюбки. Він був з тих падковитих на вдачу людей, що коли їм часом щось припаде до вподоби або заманеться щось зробить, то вони беруться за роботу таки зараз, не одкладаючи надалі ні на одну хвилину. І ця робота зайняла його й зацікавила. І його нудьга десь ділась, неначе її степовий вітер розвіяв по левадах та сіножатях.

Місяць минув за роботою, як один день, так що молодий доктор навіть не зоглядівсь. Він ходив щодня до лазарету. Кмітливий на вдачу, він вважливо кмітив і за народним життям, де тільки при нагоді йому траплялось стикатись з людьми. Знайшлось на селі чимало просвічених людей, з котрими йому було приємно познайомитись й навіть поєднаться.

Якось з початку мая вже надвечір зайшли до його фершал Яків Вербицький та вчитель однієї Дрижипільської школи Андроник Іванович Парафієвський. Вони сиділи в світлиці коло стола й пили чай. Розмова йшла жваво, весело. І Парафієвський, і Вербицький були обидва з пересвідченнями, спочували селянам і не цурались народу. Парафієвський, вже літній, плечистий та здоровий, був дуже блідий на виду. Він був міщанин з недалекого повітового міста, вчився тільки в міській школі й видержав екзамен на вчителя. Але це був чоловік з таким розумом і такий начитаний, що, слухаючи його, можна було подумати,

ніби він вчився в будлі-якій більшій школі. Парафієвський завсігди дбав за самопросвітність, любив читати, скрізь доставав книжки та журнали, де тільки можна було їх роздобуть. Чималі розумні карі очі на блідому заниділому широкому обличчі наддавали йому вигляд талановитої інтелігентної людини.

Фершал Яків Вербицький був ще молодий хлопець з місцевих міщан. Проворний та жвавий, невеличкий на зріст та кругловидий, з чорними товстенькими бровами, з маленькими жвавими очима, говорючий, цікавий на язик, він ні на хвилину не міг всидіть на стільці, все ворушивсь, розпитував або щось оповідав. Невеличка низько обстрижена чорноволоса голова все ніби крутилась на шиї, а круглі вушка, дуже закопирчені кінчиками наперед, стриміли по обидва боки голови, неначе в ховрашка або в ласочки. Він дуже скидався на сільського жвавого парубчака, передягнутого в міське убрання.

Міщанська опрічна половина домка через сіни трохи покращала, обставлена віденськими стільчиками, обвішана анатомічними малюнками. Блискуче п'яніно надавало світлиці вигляд міський. Яків Уласевич вмів грати на фортеп'яні. Він вивчився грать ще вдома в свого батька, бо дуже любив музику. П'яніно він купив на виплат в одного сусіда доктора, що виїхав на нове місце й не дуже дорожився, спродавши його на од'їзді сливе за півціни.

На столі парували стакани з поналиваним чаєм. Окріп в полоскальниці теж парував. По столі були порозкидані українські популярні, недавно видані книжечки. Дія діялась в другій половині вісімдесятих років XIX віку, коли здебільшого вже почали потроху пропускать деякі українські книжки народні й дрібні, і чималі. Яків Кирикович кохався в українському письменстві ще змалку. Він тепер показував київські новинки своїм знайомим. Парафієвський і фершал кинулись до книжок, хапали в руки то одну, то другу й переглядали заголовки. Їм, очевидячки, припадали до вподоби ці новинки. Вони обидва якось несвідомо спочували до українського письменства, бо родились і зросли між міщанами та селюками.

— От спасибі вам, Якове Кириковичу, що ви навезли нам оцих цікавих новинок, — говорив вчитель. — В нас тутечки така глушина, що про ці нові українські книжки нігде навіть не почуєш.

— Не то що їх не побачиш, а справді ні од кого й не почуєш, — обізвався фершал. — Якби я оце випадком не побачив їх, то за їх нічогісінько й не знав би до суду, до віку.

— Я служив по кількох селах. Було заходжу до батюшок, заходжу й до дідичів просить будлі-яких книжок для читання, бо дуже люблю читати, а влітку, на наших довгих вакаціях, як не маю роботи, кидаюсь до книжок просто-таки з нудьги, — казав вчитель. — Одже ж у нашій околиці мало книжок навіть в дідичів, а українських книжок я ні в однісінького пана й не бачив, опріч хіба Шевченкового "Кобзаря". Я примічаю, що наші українці аж надто вже нецікаві на вдачу.

— Одже ж ви вгадали, — обізвавсь Уласевич.

— От би пустить оці книжечки між нашими селянами, — сказав вчитель.

— Нам таки треба б розпускать поміж селянами оці книжечки. От ми незабаром і заходимось коло цієї справи, корисної для темного народу. Коли б тільки ще знайти кількох просвітніх помагачів з-поміж самих селян, чоловіків або парубків, — говорив далі Уласевич.

— Є в нас і такі! Вони згодяться на це, — обізвався Вербицький.

— Це, певно, Никон Кучма? Еге так? — спитав вчитель.

— Атож! Він любе читати і навіть сам складає українські вірші, завів хор з парубків. О, Кучма на це митець! Вже питав у мене, чи не можна б пак часом в вас достать книжечок для читання. Певно, незабаром прийде до вас на одвідини.

— Кучма такий! Це правда. Він помагає одному з наших вчителів церковної школи справлять півчу, а часом і регентує в церкві; служив років зо два за наглядача при вчителеві в школі. Він добре знає ноти, тяме співи, має доброго баритона й дуже любе співать, — сказав вчитель.

— От якби покористуватись ним, щоб через його розповсюднювать наші книжечки! — сказав Уласевич. — Та ще, будьте ласкаві, намовляйте на селі людей, щоб давали слабих до лазарету, та не кликали до їх знахурів та знахурок.

— Добре, добре! — сказав вчитель.

— От і спасибі вам! Спасибі, що пристаєте до спілки, — сказав Уласевич, дуже радий, що натрапив на кількох людей, котрі згоджувались стати йому до помочі.

— Ми вам незабаром напхаємо недужих "повну хату і кімнату, ще й подвір'ячко", як співають в пісні, — сказав вчитель.

— Не так-то легко й напхать, коли докторам доводиться йти на перемоги з знахурками, — промовив фершал, осміхаючись.

— Побачимо, хто кого переможе. Може, я таки якось та переможу, — додав Уласевич.

Рипнули двері. В світлицю увійшов височенький, русявий та кругловидий парубок. На йому був крамний попелястий куценький жупан, підперезаний зеленим поясом. Чоботи з високими лиснючими халявами були на корках. Він поздоровкавсь і привітався з усіма, подавши руку.

— От і Никон! За вовка промовка, а вовк у хату! — сказав фершал.

— Цебто за мене? — спитав Никон з ледве примітним осміхом.

— Атож! Згадували про тебе та оце саме балакали таки за тебе, — обізвався вчитель.

Никон якось соромливо спустив віка й вії і втупив очі в поміст.

— Сідай, Никоне, до стола та випий стакан чаю, — промовив Уласевич до гостя, скидаючи бистрим оком його тонку та струнку постать.

— Як дасте чаю, то й вип'ю, — сказав Никон і все зорив по світлині та по стінах. Його, очевидячки, зацікавили здоровенькі анатомічні й інші малюнки, почеплені по стінах нарізно одна од другої.

— Що це за малюнки в вас? Чи не такі картини, чи що? — спитав Никон, не сідаючи на стілець.

— Цене картини. То, бач, понамальовуване людське тіло й зверху, і всередині з частками нутра, шлунком та печінками, — сказав доктор.

Никон длявою ходою подибав попід стінами й оглядав дуже вважливе кожний малюнок, але нічого не втямив та все питав у доктора. Уласевич встав і нашвидку оповів йому дещо за малюнки. Никон придивлявсь, де в людини коса та шлунок, де нирки, до легке, який на взір мозок. Згодом потім він сів на стільці, але все зиркав на малюнки, котрі, знать, дуже його зацікавили.

— А це що в вас? — спитав Никон, показуючи очима на п'яніно.

— Це п'яніно, чи фортеп'ян, на котрому я граю, — сказав доктор.

— Я фортеп'яна бачив в одного нашого батюшки, а цю штуку я бачу вперше. Чи на йому так само грають, як і на фортеп'яні? — спитав Никон.

— Однаковісінько, — сказав Парафієвський і, вставши, одслонив віко й торкнув пальцями кілька клавишів.

— Так само молоточки торкають струни, як і в фортеп'яні? — спитав Никон.

— Достоту так, тільки в йому струни почеплені навскоси, а не вподовж, як у фортеп'яні, — сказав Уласевич, посовуючи стакан до Никона.

— Я дуже люблю співи та музику, але на моє безголов'я не вмію ні на чому грати, тільки часом бавлюсь дурною сільською сопілкою, — сказав Никон.

— І то музика! Адже ж дівчата часом танцюють і під сопілку, як нема троїстих музик, — промовив фершал.

Никон сьорбав простиглий чай не хапаючись та все зорив по малюнках і пильно додивлявсь до їх, зацікавлений такою новинкою, якої він зроду не бачив.

— Я оце прочув, що ви прибули з Києва, і зумисне зайшов до вас, щоб позичить яких-небудь книжок для читання, — сказав Никон згодом, обернувшись до доктора.

— Я навіз деяких книжечок. Коли маєш охоту до читання, то й позичу. Он дивись! Ото нові українські книжечки, що повиходили недавнечко.

Никон узяв у руки книжечки й переглядів їх з цікавістю.

— Оці українські книжки найбільше припали мені до вподоби, бо я все дочиста розбираю, що воно понаписувано. Та вони таки цікавлять

мене й тим, що в їх писано все про нас, селян, та про наше життя, — сказав Никон.

— Та Никон таки тямить багацько в цій справі, бо напам'ять знає сливе усього Шевченкового "Кобзаря". Він і сам складає українські вірші. З його таки добрий віршомаз, — обізвався фершал.

— Напам'ять — не напам'ять, а "Кобзаря" я прочитав усього, та ще й не раз. Я дуже люблю читати вірші, та ще й писані нашою сільською українською мовою. І читаю. І ніби все співаю та й співаю. І начитаюсь, і ніби воднораз і наспіваюсь досхочу. Аж на душі стає легше й веселіше, — сказав Никон.

— А другим хлопцям ви читали які книжечки? — спитав доктор, переходячи з ти на ви, бо йому стало ніяково тикать на такого парубка, котрий багато дечого прочитав.

— Читав. Я достав "Катерину" та "Наймичку", достав "Сіру кобилу" та "Голку". Та з тією "Сірою кобилою" було мені чимало клопоту. Трохи не з усього кутка натовпом збіглись до мене парубчаки, навіть і чоловіки, та все: "Читай та й читай ту "Сіру кобилу"! Вже вони мені аж остогидли, бо надокучили.

— То ти читай їм оці новіші книжечки, — сказав доктор.

— Спасибі вам за цю раду! На селі трудно доп'ясти будлі-яку книжку. А коли оце ви навезли нових книжечок, то й люде читатимуть назахват, і я сам читатиму для їх. Людей на селі треба всіх вчити й напутювать, бо усі люде брати і всі повинні поважать й любити одно другого і дбать для всіх, як для рідних братів… Я й жидів не цураюсь і не тямлю, навіщо то інші люде нехтують ними… Усі люде на світі брати.

"Чи не штунд часом оцей Никон?" — майнула в Уласевича думка.

Вчитель і фершал одрізали собі по шматку ковбаси й почали полуднувать.

— Полудную, Никоне, — сказав Яків Кирикович.

— Не хочу. Спасибі вам! Та мені якось і не припадає до смаку м'ясище. Їси та й несамохіть все міркуєш, що люде закололи свиняку, неначе якісь лиходії, абощо. Це ж все одно, шо душогубство. Якось воно трохи ніяково; аж гидуєш, як їси, хоч я й не гидливий вдався.

— Але ж усі люде, без сорому казка, ріжуть воли й вівці та й вживають м'ясо собі на поживок, не дбаючи про те, чи годиться їсти свіжину, чи ні, — обізвався вчитель.

— Воно то так. Але хто має право різати й колоть усяку животину, коли бог сотворив кожне створіння задля того, щоб воно жило? Як на мене, як на мій погляд, то не треба б і животин різать, і нічого не вбивати, навіть мух і комарів не душить; нічого не вбивати й не різать, шо животіє на світі, — сказав поважно Никон.

— А як в вас заведеться нужа або блохи? Невже й нужі не можна вбивать? — спитав всмішки вчитель.

— Атож! І нужа, й блохи, і блощиці, і усяка непотріб — все те створіння боже, і не ми дали йому життя. Нужу можна й не заводить на собі, або коли завелась, то можна скинуть з себе. Нехай животіє будлі-деінде. А блощиць і тарканів в нас у хатах нема й заводу. То в місті цього добра є доволі.

Уласевича й справді зацікавила така Никонова філософія, що скинулась на буддійську. Він був певний, що Никон штунд або принаймні має потяг до штунди.

— Не подумайте, Якове Кириковичу, що Никон штунд, — обізвавсь фершал, з жадобою голодної людини уплітаючи на всі застави смачну міську ковбасу, аж щелепи в його лущали. — Никон не цурається й горілочки.

— Атож! Я й не спочуваю штундам через те, що вони забороняють вживать горілку. Чому ж пак здоровому або натрудженому чоловікові не випить чарки горілки? — сказав Никон.

— Та Никон вже переріс штунду, — обізвався вчитель.

— Еге, Никоне, ви переросли штунду? — спитав доктор.

— Невтямки мені, чи я переріс, чи я не доріс до неї, чи я дійшлий, чи ще недоліток. Цьому я невідомий, — промовив Никон повагом, навіть якось байдужно, втиривши свої круглі сіруваті ясні очі в малюнки на стіні.

— Де вже пак люде не різатимуть худоби, коли вони ріжуть один одного на войні. А ти, Никоне, ще хочеш, щоб люде не брали на заріз кабанів та льох, та волів, — обізвавсь фершал.

— Хіба ж ото гарно? Люде не повинні різатись на войні, неначе скажені або й божевільні. Мені здається, що вони спершу збожеволіють, а потім вже штрикають списами та шаблями один другого в груди, — сказав Никон вже трохи засмученим голосом.

— Та й та вся різанина діється не доброхіть, а під загадом. Хто ж таки схотів би доброхіть колоти та різать людей, якби не загадували? Вигадують оту різанину, мабуть, якісь навісні люде, а не християни. Кому ж припаде охота різать людей? Еге! усе не лихо стається в людей з нетямучості, — говорив далі Никон і все вважливо дивився на картини тихими задумливими очима, неначе там вичитував свої власні думки, ніби вони були понаписувані там десь на малюнках.

— Никон дуже поміркована людина! Часом шугає і в економічні вивідки, — сказав Парафієвський, скоса позираючи на Никона з осміхом.

— Де ж пак не шугать, коли нам, селюкам, дуже скрутно доводиться в останні часи, — обізвавсь Никон. — Світ поділився на дві половині: на багатирів і на бідноту та голоту. Одна половина має все, а друга зосталась трохи не з порожніми руками. І не хочеш думать, а думкита гадки самі лізуть в голову, аж набиваються. А хіба ж це добре? Навіщо то бог дав одним багатство, а другим злидні та бідність?

Випивши чай, Никон раптом підвівся з стільця, подякував за полудень, а далі підступив до п'яніна, взяв в руки ноти, довгенько переглядав їх, зацікавившись заголовками, а далі обернувся до доктора й сказав:

— А заграйте, коли ваша ласка, бо я зблизька ніколи не чув, як грає фортеп'ян, а тільки чув здалеки.

— Добре! — промовив Уласевич і, похапцем одкинувши віко, сів на стілець і почав вигравать деякі українські думки та шумки.

Никон став край вікна й вирячив очі на грачеві пальці, що жваво бігали по клавішах. Він стояв і дивився на пальці. Довгенько грав Уласевич, а Никон слухав і не поворухнувсь, неначе здерев'янів і замер на одному місті. Доктор скінчив грати, підвів очі й зирнув на Никона. Никон все стояв неповорушно. В його щоки й увесь вид почервоніли; очі стали блискучі й ніби десь блукали, дивились в далечінь. Музика дуже взрушила його душу.

— Чи дорого пак коштує оцей фортеп'ян? — несподівано спитав Никон, раптом повернувшись до Уласевича.

— Я взяв його за двісті карбованців, та й то не за готові гроші, а на виплат. А новий коштує, мабуть, удвоє, коли не втроє більше.

— Не для мене роблені ці фортеп'яни. А в мене вже була майнула думка купити такий струмент та вивчитись грать на йому. Я й день і ніч вчився б, а таки вивчився б, бо ще нічого кращого на світі не чув такого, як оце ви грали: тутечки ніби співають і дисканти, і альти, і тенорі, і водночас баси вторують. Тут вкупі ніби цілий хор співає та й співає! Господи, як гарно!

— Це краще, ніж сопілка та скрипка. Еге? — обізвавсь вчитель насмішкувато.

— Та, бачте, хоч сопілкою трохи розважаю себе, коли часом найде на мене нудьга або смуток. Як почну вигравать, то й журба мине, неначе її вітром кудись понесе: якось на серці почуваєш полегкість, і зараз веселіше мені стає.

— Коли б ти, Никоне, знав, що й зо мною так само буває, — обізвавсь Уласевич. — Як часом на серце напосядеться нудьга або журба, то я зараз сяду та й граю, та й граю. І журба десь розвіється, неначе її понесуть в пущі та нетрі оті струни.

— Позичте ж мені передніше за все українських книжок, а я попрочитую та, не гаячись, зараз-таки поприношу вам. Я справна людина, і забарки та загайки в мене не буде, — сказав Никон і, подякувавши за книжки, попрощався та й вийшов з світлиці помаленьку, тихою й длявою ходою.

V

Після розмови з Никоном Уласевич повеселішав, налив стакан чаю й почав пити всмак.

— Одже ж од того часу, як я був хлопцем і жив в батька, в селян, як я бачу, таки добре поширшали голови. Цей Никон трохи мене здивував, — сказав Уласевич.

— Та тутечки є таки чимало таких філософів, як Никон, — сказав вчитель Парафієвський. — Часом як зберуться будлі-де дядьки на випивачку та смикнуть по чарці, то не один загне таку закарлючку в питаннях, що й не стямишся і гаразд не добереш, яку одповідь йому дать. Народ починає міркувати та митикувать потроху про всяку всячину часом безглуздо й смішно, а часом влучно та розумно, що з дива тільки очі витріщиш.

— Не дурно ж євреї кажуть, що тепер вже нема дурних мужиків, що дурні мужики були колись за панщини, коли кожний дурисвіт та жмикрут міг обдурить мужика, — сказав фершал.

В дворі загуркотів маленький візок. Усі зирнули в вікно. Перед ґанком спинились коні. З візка злазила якась молода панія. Погонича не було на візку: молода панія сама поганяла коні.

— Хто б оце приїхав до мене? — спитав стиха доктор.

— Це матушка з нашої парафії, з тієї, де я учителюю в церковній школі, — стиха обізвавсь Парафієвський. — Мабуть, заслабла котрась дитина. Ця матушка дуже розумна, і теж добрий митець на усякі питання та вчені змагання. Вона київська єпархіалка. Майте її на увазі. Може, й вона згодиться стати вам до помочі.

"От, може, ще залучу одного застрільщика культури", — майнула в доктора несподівано думка, трохи вже направлена Никоном.

В світлицю вступила панія, прибрана, неначе в свято. Вона була в новому модному капелюші з широчезними крисами та з блакитними квітками, схожими на ряст, в ясній сіренькій новенькій сукні і в рукавичках. Невисока на зріст, присадкувата й трохи навіть опецькувата, вона була гарненька на вид, довгобраза, з повненькими свіжими щоками і з ясними ласкавими, ніби солоденькими очками.

— Надежда Мокіївна Ладковська, жінка одного з тутешніх батюшок, — промовила гостя, простягаючи руку до доктора.

Ладковська міцно стиснула його руку, ще й потрусила дуже сміливо, якось по-кавалерському, аж ряст затрясся в неї на голові.

Парафієвський і Вербицький підвелись і привітались з гостею, як давні знайомі. Доктор попросив гостю сісти й просив вибачить за безладдя на столі після випитого чаю.

— Нічого — те, нічого. Мені байдуже, чи лад, чи безладдя на столі, бо так само буває і в мене після чаю, як діти понакидають окрушків, — обізвалась Ладковська, примостившись на стільці.

Вона швидким оком зиркнула на Уласевича, на його рівну постать і потім ніби вп'ялась очима в його блискучі карі чудові очі. Вийшовши заміж за отця Якова Ладковського, навіть не почуваючи симпатії до його, Надежда Мокіївна вже вславилась сливе в цілій околиці тим, що липла до усяких паничів і залицялась напропали, чи були вони гарні, чи навіть не дуже гарні.

Молодий доктор одразу припав їй до вподоби. Перед нею стояв русявий довгобразий красунь, поставний, рівнин станом, з блискучими карими очима та з розкішними довгими вусами, що ніби розсипались широкими кінцями, неначе промінням. Вона вже прочула, що приїхав молодий та гарний доктор, але, очевидячки, не сподівалась зострінуть такого красуня. Доктор одразу припав їй до вподоби. Вона осміхнулась, ніби до давнього знайомого, й неначе підсолодила свої подовжасті сіруваті очки, трошки прижмурила їх, ще й запишалась.

"Ой гарний! Ой який же гарний! Які очі, які вуса!" — передніше за все майнула в неї думка. І вона почувала, що їй хочеться кинутись до його на шию, пригорнуться й цілувати його і в рожеві уста, і в щоки, і в очі.

— Це я приїхала просить вас, щоб ви одвідали одну молодицю, дуже недужу.

— Добре! то й одвідаю. На те я й прибув сюди, — сказав Уласевич. — На яку ж слабість вона занедужала?

— Я й сама гаразд не втямлю. Щось в неї ніби жіноцьке, якась жіноцька слабість. Вона служила в мене за наймичку й вийшла таки од мене заміж дуже молодою. Вона вже вагітна. Здається, в неї або буде дитина нечасна, або родиво буде важке, бо вона не так давно й завагоніла. А може, то мені тільки так здається. В неї, мабуть, якась жіноцька слабість... в...

Парафієвський і Вербицький спустили очі додолу. Голос в неї був різкий та неприємний. Вона розмовляла голосно та дрібно, як говорять проворні, жваві, ще й до того лепетливі молодиці. Говорила вона, неначе кричала, аж лящала на всю світлицю.

"Сьогочасна людина... Такі терміни люблять вживать прилюдно тільки ліберальки, нітрішки не соромлячись і вважаючи на ці слівця, як на звичайні наукові, а не якісь сороміцькі", — подумав доктор.

— Добре! Поїдемо, то й подивимось і дізнаємось за її слабість, на яку вона хоробиться,-обізвався голосно Уласевич.

— Мені дуже шкода її, бо вона була така добра наймичка, яких в нас на селах теперечки трудно й напитать. Так мені шкода її, що я оце перша мусила зробить вам візит. Я трохи нехтую салонними забобонами на цей раз, бо доконче треба одрятувать людину, може, й од наглої смерті. Порадьте, коли ваша ласка, й допоможіть їй.

"Яка добросерда людина ця молода матушка... І, певно, прихильна до народу. Недурно в неї такі солодкі добрі очки..." — подумав Уласевич, озираючи свіжий вид гості та оглядаючи ще свіжіше убрання.

— Котра це молодиця заслабла? Як її на прізвище? — спитав Парафієвський.

— Та Настя Сопілчиха! Ще як вона служила в мене, то все було кородиться на ноги або часом і слабує: то в неї часом було судомить в правій кульші, то в обох гомілках. А як вийшла заміж, то все чогось хоробиться та й хоробиться то на живіт, то на… — вкинула знов наукове слівце гостя. — Я випадком оце зайшла до неї подивиться та досвідчиться гаразд за все, а звідтіля просто до доктора. Я вас одвезу й ладна назад привезти. Та для неї забарка буде, може, й небезпечна.

— Я ладен служить вам хоч і заразі — промовив доктор і вскочив в кімнату, щоб натягти пальто. — Коли в молодиці щось небезпечне, то їдьмо таки зараз.

— Які це в вас книжки? О! Українські! Можна в вас позичить на який час хоч одну? — говорила матушка.

— Можна! Я буду радий, що знайшов читальницю! — обізвався доктор з кімнати.

— От і не знаю, яку брать.

— Беріть ту, котра на вас дивиться, — сказав Парафієвський.

— Коли ж вони ніби усі на мене дивляться. Візьму хіба оцю більшеньку.

І вона вийняла хусточку, втерла собі заснічене око й поклала хусточку на одібрану книжечку, наче назначила, котру хоче позичить.

Ладковська встала. Гості й собі встали й попрощались з доктором. Надежда Мокіївна Ладковська вийшла, але забула взять книжечку й хусточку. Усі вийшли на ґанок. Коло ґанку стояли коні. Ладковська

вхопила в руки віжки й батіжок, попросила Уласевича сісти з лівого боку, а сама сіла праворуч, щоб поганять коні. Вона підняла голову, потрусила віжками й махнула батіжком. Коні шугнули в ворота.

— Це ви самі поганяєте? Приїхали без погонича? Ож дайте мені віжки, я поганятиму! — промовив Уласевич.

— Навіщо? Спасибі вам! Я люблю поганяти і вмію добре правувать кіньми. Я сама без погонича їжджу і на поле, часом і до міста: коні плохі, як ягниці, — говорила Ладковська й якось по-молодецькому випростала стан і знов махнула батіжком по конях.

— Ви оце, може, й ненароком підійшли під мій погляд, закликаючії мене до недужої. Я напитував отут людців, щоб мені ставали до допомоги та намовляли людей обертаться за ліками до мене, а не до знахурок. Селян трудно затягти до наших ліків або в лазарет. Лазарет лякає їх.

— Добре! Я ладна пристать до спілки: намовлятиму селян при нагоді, бо наші селяни обертаються до доктора часом вже тоді, як смерть стане за плечима.

— Тоді, як вже "смерті — не одперти", як кажуть в приказці. А заздалегідь та зачасу їм і в думку не приходе, щоб обернутись до нас за порадою.

Повозка була труська, і на бакаюватому шляшку тряслась, аж коливалась. Яків Кирикович почував, що плече сусіди все черкається об його плече, а далі почутив, що вона таки зумисне пригортається до його усією своєю дрижачою постаттю.

"Щось вона дуже вже ніби горнеться до мене, все ніби зумисне черкається. Гм… ще почне залицяться. Може, вона задля того оце й притеребилась", — майнула думка в доктора.

— Я пристану до вашої спілки. Я вже перечула через людей, що ви гуманна людина, пиклюєтесь темним народом. Та й мені це не первинка, — ці усякові сьогочасні погляди. В нас в єпархіальному училищі теж бувала усяка розмова, дуже сьогочасна. Я ладна намовлять та справляти людей до вас, бо знахурі принаджують їх до себе. Є тут в нас на селі одна знахурка, до котрої наїжджають навіть панки. Надбала собі баба чимало добра й збудувала собі здоровецьку хату. Це ваша конкурентка, та ще й неабияка.

— Надісь, багато дужча за мене на селі? — сказав доктор, засміявшись.

— Певно, дужча, принаймні була дужча до цього часу, — обізвалась Ладковська.

До хати слабої молодиці було не дуже близько. Перебігли півсела. Шлях пішов вигоном, а далі якимись мочарами, а за мочарами перескочили місток на здвижі, де слизіла течія в багновищі. Парафія Ладковського на далекому кутку Злодієвці була ніби на одшибі, за містечком. Ладковська спинила коні коло однієї хати. Обоє позскакували з повозочки й зайшли в хату. Молодиця давно була вже вагітна, і в неї наставало родиво. Уласевич оглядів недужу й сказав, що нічого небезпечного нема, що родиво часне й настане незабаром і, певно, обійдеться гаразд і без його помочі.

Ладковська вийшла, знов сіла на повозці попліч в доктором і покатала назад тим самим шляхом. Молодий доктор знов примітив, що вона ніби зумисне тулиться та горнеться до його й заглядає йому в очі.

"Чи вона ізде сама й поганяє коні по-сільській, як роблять на селах молодиці, чи, може, підроблюється під поведенцію між деякими міськими паніями, що часом чваняться, їздячи по вулицях без погоничів? — думав доктор. — Щось воно скидається на останнє! Це якась сьогочасна новосвітська матушка або хоче вдавать з себе лібералку".

Ладковська хвиськала батіжком по конях і бадьорилась, сіпаючи за віжки.

— Ви зробили велику помилку, що забились на службу в таку глушину. Я, бувши на вашому місці, зроду-звіку не виїхала б з міста. Занидієте та зачеврієте ви отутечки, — почала Ладковська, зирнувши скоса на пелехатий вус, що трохи не черкався об фіалки та ряст на її капелюші.

— Так, бачте, трапилось. Нам трудно в місті напитать службу при лазаретах чи будлі-деінде, щоб за щось зачепиться, як то кажуть. А тут я всядусь на місці та й сидітиму спокійненько. Нудьга мене не лякає нітрошки, бо я наважився нести світло в цю темряву якмога більше. Це буде для мене й діло, і розвага, і, може, хоч потроху справдяться ті наші мрії й гадки, котрі в нас були ще в університеті вкупі з товаришами.

— Як я була в єпархіальному училищі в Києві, то й між нами часто була розмова про усякові сьогочасні принципи. Але, знаєте, в цій глушині часом нема з ким навіть побалакать гаразд за щось краще й вище. Тутечки часом півроку не бачиш людського лиця, — говорила Ладковська, ньокаючи вряди-годи на коні. — Клопіт по хазяйству та пиклювання дітьми — ото уся моя й праця й розвага. Нема з ким путнім словом перекинутись. Оце багно якось всисає тебе недоброхіть сливе з головою, хоч і сам того якось не примічаєш.

— А я й тут знайду собі розвагу й працю, опріч моєї роботи. Ми маємо на думці розповсюдювать серед цієї глушини просвітність то книжечками, то розмовою, живим словом. Шкода тільки, що ми не знаходимо собі певних та надійних помагачів. Тут при школах читалень сливе нема, а коли вони де й є, то в їх валяється кільки книжечок або ні до чого негоденних, або писаних мовою церковною та великоруською, мало зрозумілою або надто вченою й зовсім-таки не зрозумілою для селян.

— От і я стану вам до помочі, бо маю потяг до цієї справи. А хто потягується до чогось вищого й ідейного, то доконче пристане до вашої спілки. Може, здійсняться й наші давні школярські мрії та гадки… як і ваші, — сказала Ладковська.

— От я й радий, що натрапив в глушині на живу людину, що ладна стати до культурної праці вкупі зо мною, — сказав Уласевич. — От і маємо ще одного спільця нашого товариства. Спасибі вам за спочування до нашої справи.

Ладковська так забалакалась та високо понеслась з своїми мріями, що баскі молоді коні збігли на окіп. Повозочка перехнябилась і трохи не перекинулась. Коники були свого хову, бо отець Яків кохавсь у конях, мав свій пастівник на чималих луках і розводив коні на продаж. Ладковська смикнула віжки й ледве-ледве направила коні на шлях, що й потрапила в багнисті бакаї. Багно захлюпалось. Грязюка бризнула, обляпала докторові щоку й сіла горобцем на фіалки та ряст на голові в Ладковської.

— Оце як я забалакалась і стала така невважлива, що трохи вас не перекинула, та ще й у багнистому місці, — сказала Ладковська.

Завезла вона панича до квартири на подвір'я, а сама повернула коні назад і покатала додому.

Надежда Мокіївна Ладковська викралась з дому до доктора саме в той час, як панотця покликали на похорон, бо панотець її не пустив би.

Ладковська, виїжджаючи крадькома з господи, потай од свого панотця, спохвату забула покинуть дома ключі од шафи й завезла їх в кишені. Панотець вернувся з похорону. Наймичка подала на стіл самовар. Кинулись за ключами, парили парка, а ключів нігде не знайшли, і матушка десь зникла. В шафі був замкнутий чай, сахар і посуд. Самовар клекотів, парував, доки й не погас. Вже поночіло. Корови вернулись з

поля, ревли за телятами. Полова й дерть були позамикані: ні з чого було зробить обмішку для корів. Наймичці вже час було варить вечерю, а комора була замкнута.

Вже надворі сливе поночіло, як Ладковська приїхала.

— Куди це ти їздила? — спитав в жінки отець Яків.

— Та оце возила доктора до Насті. Прибігла до мене її мати за порадою. Настя дуже заслабла. А я поки привезла доктора та поки одвезла, то чимало часу загаяла. Ой як же я забарилась! — казала матушка, одмикаючи шафу, не роздягнувшись і зопалу ніби кидаючи на стіл чайницю, сахариницю й усякий посуд.

Вона похапцем скинула капелюш і пальто й почепила на кілочку в столовій, де вони часом висіли не сховані по три дні й припадали порохом сливе на палець. Вона не шанувала одежі й, роздягаючись, кидала її, де траплялось, і кільки день не ховала її в шафу, бо… забувалась.

— Хіба ж не можна було самій старій матері побігти до доктора? Треба було доконче тобі їхати та гаять час. І в покоях безладдя, і корови стоять недоєні, і коні оброку це їли й досі, і вечеря не готується, бо й комора й половник з половою для корів — усе позамикане, — мимрив отець Яків стиха. Але він не насмілився докорять жінці. Він вже дізнався з досвіду, що жінка була опришкувата та натуриста, була ладна збить бучу лайкою, криком та галасом і, врешті, вміла якось викрутиться та одбрехаться.

— Мені стало шкода Насті. Треба ж вважать не тільки на себе, але й на ту безщасну бідноту, — обізвалась Ладковська.

— Звідкіль це на тебе найшла така охота до добродіяння? — стиха обізвавсь о. Яків.

— З доброго серця, а не так собі, з доброго дива! — одповіла жінка, брязкаючи ключами.

— Треба важать і на людський поговір. Адже ж за твої одвідини молодого доктора піде скрізь чутка, піде поголоска!

— Нехай іде! Там-то мені клопоту. Я ладна наплювать на той погозір, бо я вище од того. Я вольна людина і маю право вволяти свою волю.

Отець Яків вже знав з досвіду, що за цим зараз почнеться крик та репетування, що вона застукає щиколотками об стіл, почервоніє од злості, як упир. Він замовк і тільки важко зітхнув, бо вже дізнавсь, що Надежда Мокіївна вийшла за його заміж без щирого кохання, і давно постеріг, що її серце липне до паничів, як бджола до меду.

Надежда Мокіївна була трохи чудна на вдачу: не любила нігде бувать у гостях, не мала близьких приятельок, ні з ким щиро не приятелювала й якось держалась осторонь од усіх сусід. Вона і в себе не любила приймать гостей, вітала їх з неохотою, була навіть непривітна до них. Сусіди примічали це потроху й одкаснулись од неї одразу. Тільки й любила вона їздить в гості до тих сусід, де були паничі, приймала в себе дома тільки паничів, як вони часом приїжджали до отця Якова. Коли вчитель траплявся гарний або в хорі з'являвсь гарний парубок півчий, вона тоді ходила в школу на співки, буцім бито задля того, щоб допомогти вчителеві гарно справлять півчу. Але як тільки той гарний півчий виходив з хору, те падкування до співів одразу зникало в неї, і вона переставала ходить на співки. Усіх гарних чоловіків, усіх красунь молодиць на селі вона знала, скрізь ловила з жадобою красу очей та брів і милувалась ними. До кожного панича вона залицялась, хоч би він був і не дуже гарний. В одного їй припадали до вподоби гарні виразні очі, в другого чудові вуса, в того червоні уста. Але кохання й завсідне залицяння до паничів в неї було романтичне й ніколи не заходило далеко: воно скидалось на відоме інститутське "оббожування".

О. Яків постеріг її норови, постеріг її романтичність і мусив занехаять її залицяння.

Тим часом Яків Кирикович, вернувшись додому, почав роздягаться й зирнув ненароком на стіл. На столі біліла настовбурчена хусточка Ладковськоі, а під хусточкою лежала та українська книжка, котру вона позичила в його.

"От і забулась взять і книжечку й хусточку, надісь, спохвату. Певно, вдалась надто вже спішна на вдачу, або… може, вона була дуже заклопотана слабою молодицею. Певно, має дуже добре й почутливе серце", — подумав Яків Кирикович, пораючись коло столу та прибираючи посуд.

Гукнувши в вікно на парубчака наймитчука, він оддав йому книжечку й хусточку й звелів зараз однести до Ладковської, а сам засвітив світло й примостивсь на ліжку на спочинок. Недавні події несамохіть виникли в його уяві. Перед ним неначе манячіли й Ладковська, і недужа молодиця в убогій хатині на полу, прикрита рядниною. Різкий голос Ладковської все вчувався, ніби лунав десь недалечко од його. Він неначе почував її м'яке плече, що ніби все черкалось об його. Але ця згадка була йому не дуже приємна. Ладконська не надила його ні красою, ні своєю науковою розмовою.

Він сів за стіл дописувати розпочату лікарську книжечку для народу.

Наймитчук приніс до о. Якова книжечку й хусточку і передав через наймичку в горниці. О. Яків узяв і одніс жінці.

— Ти загубила хусточку. Це вже десята загублена хусточка од різдва, як я полічив їх. Ти їх сієш, неначе цибулю на грядц, — промовив о. Яків з осміхом.

— Це ж я спохвату забула в доктора позичену книжку. Така вже я вдалась тороплена та спішна, — сказала Ладковська, укладаючи меншого хлопця в колиску, що стояла проти її ліжка.

Незабаром вона, не роздягаючись, лягла в постіль, поставила світло на столику, одчинила вікно в садок, взяла позичену книжку, розгорнула й почала читати. В покоях стишилось: ніхто нігде вже не вештався й не ворушивсь. Наймички вже не турбували її. В домі стало тихо — анічичирк! Ладковська, виспавшись всмак вдень по обіді, любила довго читать вже лягома, коли вся оселя ніби замирала і навіть собаки надворі не гавкали.

Вона довгенько сліпала очима, але зміст української книжки не припадав до направи її душі, до направи її думок. Сільські дядини та усякі тітки не цікавили її ані кришки в той час. Гарний доктор своїми блискучими й трохи смутними очима все неначе вертівся перед її очима. Перед нею все ніби манячіли його очі, високі рівні брови, миготіли пишні, ніби шовкові пелехаті вуса. Вона кинула книжку, встала, налапала па столі романи, забрані з читальні військового клубу в повітовому місті, де військо літувало в лагері, і почала переглядати й добирать собі роман. Вона тільки й жила тими французькими романами. Але з їх найбільше припадали їй до вподоби романи, повні усяких романтичних та страшних пригод, романи Ксав'є де Монтепена та Понсо дю Терайлля. Ладковська налапала передніше почату Монтепенову "Червону чарівницю", надзвичайно дивовижну, в котрій оповідалось, як похований небіжчик ожив в домовині і його випадком викопують живісінького… Вона читала в той вечір з смаком, неначе пила якесь дороге вино і не могла загасить гарячої та пекучої жаги. На місці героя красуня маркіза вона все вбачала молодого красуня доктора, а на місці красуні маркізи вона ставила себе. І їй все ніби уявки привиджувалось, що це дійсно вже діється її справдешній роман з Яковом Кириковичем, що він мане її рукою, ніби кличе потаєнці десь на самоті, в якомусь лісі, в якійсь зеленій прегустій гущавині, де нема й живої душі.

Надежда Мокіївна од усолоди та захвату аж очі заплющила. В неї в очах ніби завештались гарні маркізи з пелехатими вусами. Між ними

майнув один білявий красунь, і вона впізнала доктора. Їй не хотілось розплющувать очей, щоб натішить себе принадними мріями. Але… вона й незчулась, як одразу заснула… Книжка випала з рук і впала розгорнутою на груди. Вікно стояло незачинене…

Вдосвіта отець Яків, що спав в другій кімнаті, несподівано прокинувся од вогкості й холоду. Він зирнув на двері: в жінчиній кімнаті горіло світло. Входе він туди, а жінка аж хропе, не роздягнута. Світло горить. Вікно одчинене. В вікно подихає вранішній різкий холод. Дитина в колисці лежить розкрита. Він сіпнув жінку за руку. Жінка аж кинулась і прокинулась.

Отець Яків мовчки зачинив вікно, мовчки й вийшов з кімнати, човгаючи по підлозі патинками.

Через три тижні ввечері вчитель зайшов до Якова Кириковича на чай. Вони в розмові згадали за Ладковську: якось так до слова прийшлося.

— Скажіть, будьте ласкаві, що воно за людина ота Ладковська? Неначе й гарно й чепурно убрана, але дуже вже нечепурно задрипана, ніби якась хвойда. І книжку в мене забула, і свою хусточку. А як говоре, то неначе до ладу й розумно говоре. Ця Ладковська ніби й розумна людина й не без сьогочасних гуманних поглядів та пересвідченнів, але я примітив, що вона налазлива, навіть трохи нахабна…

— Та вона то говоре добре. Про це нема що й казать. Говоре, мов шовком гаптує. Але тільки в неї й вартості, що вміє балакать та базікати. Вона говоритиме вам і за педагогію, бо зачепилась в школі за педагогію, балакатиме й за школи, й за волосні справи, і навіть за церковні діла. Вона лізе в школу, лізе й у церкву і навіть дає направу чоловікові в цих ділах. Але якби її пустить в школу, то вона там нічогісінько путящого не робила б. Подзвонила б трохи язиком та й пішла б по садку вигукувать то сільських пісень, то модних міських романсів, як та дівчина в пісні, що співає: "Я нічого не робила, тільки по садочку ходила"… Вона скрізь тиче

носа, в усякі діла микається, але нічого не робе. А в своїй хазяйській справі то чомусь не дуже-то вмикується. Сама ніколи не ходе нікуди з ключами ні в комору, ні в льох, бо лінивство в неї велике. Через це вона раз у раз доручає ключі наймичкам, бо йме їм віри й у всьому здається на їх. А наймички постерегли її норови та крадуть масло, сало, борошно й переводять усякий поживок, де тільки запірвуть. Раз викрали з комірчини навіть м'ясо й здорову рибину, а оце за зиму повиносили з льоху приполами трохи не всю картоплю. А Ладковська нічого не доглядає, тільки базікає про високі речі та бавить себе французькими романтичними романами.

— Ото помилився б! А я був радий, що тут в глушині трапилась така гарна й розумна людина, і гадав, що вона пристане до нашої просвітньої спілки. Ото був би вшелепавсь! — говорив доктор, і його очі неначе пойнялись смутком та журбою.

— Вона ладна й пристать до вашої спілки, але з іншої причини… Як було приїде в школу нежонатий вчитель, то вона так і прилипне до його: запрошує до себе, дає йому обід, харчує його, панькається коло його. А потім починає залицятись, пише до його листи, заходе до його ввечері на чай, щоб побалакать, а коли не заходе до його в хату, то никає попід хатою та заглядає в вікна. Одному вчителеві так остогидла її налазливість та настирливість, що він мусив перейти в другу школу при мурованій церкві. Пише до його листи, що її гризе нудьга, що вона не дасть собі ради ні в чому, і всовує в позичені в його книжечки оту нісенітницю. Це, бачте, оті єпархіалки виносять такий романтизм з свого інституту, де їх держать взаперті за засувом цілі роки, де вони з нудьги дають волю своїм мріям і тільки живуть ними. Стережіться її! А її чоловік дуже порядний і розумний; він і справді може стать на підмогу й послугу вам в справі, що стосується до просвіти народу.

Йезабаром зайшов на чай і Никон Кучма. Уласевич намовив Никона, щоб він збирав до себе парубків та усяких людей на святках, читав їм українські книжки й заохочував їх самих до читання. Розмова пішла про

те, щоб впорядкувать розпродування дешевих книжечок поміж селянами. Никон дав обіцянку взятись за цю справу.

Саме в той час загуркотів візок у дворі. Яків Кирикович подивився в одчинене вікно й побачив гарненькі ситі коні. Поганяв їх хлопчик, убраний в рябеньку чемерку й підперезаний широким одеським червоним поясом з довгими торочками. На штанях червоніли дві подовжасті смужки. Уласевич пригадав, що достоту так вбирають своїх погоничів і козачків дідичі-католики в Київщині, і домитикувавсь, чиї то були коні. Ладковська була родом з села Київської губернії і вбирала для шику й свого погонича на зразець київських польських дідичів, своїх переднішнх сусідів.

Хлопчик зскочив з козел і в вікно подав докторові листа. В листі Ладковська просила доктора приїхать таки зараз й оглядіть меншого синка, що занедужав неначе на пропасницю, а може, й горів на кір.

Уласевич, попросивши вибачення в гостя, зараз сів на повозку й мерщій покатав до оселі отця Ладковського.

Отець Яків, ще молодий, невисокий на зріст і трохи присадкуватий, вибіг назустріч до доктора на ґанок, веселенько привітався з ним і попросив вступить до світлиці. В світлицю зараз увійшла Надежда Мокіївна в ясній рябенькій сукні з викладчастим коміром, неначе налагодилась їхати кудись в гості. Вона швиденько вийшла, ніби вилинула з дверей, подала докторові обидві руки, ще й добре потіпала його руки, стиснувши їх з усієї сили.

— Спасибі вам, що ви не загаялись, — сказала Ладковська з легеньким осміхом на рожевих повних товстеньких устах, з-під котрих блиснули широкі зуби. — Ось я зараз причепурю свого синка. Сідайте, будьте ласкаві! — попросила хазяйка гостя й одсунула трохи крісло од стола, а сама хапком наче шугнула в двері й зникла.

Яків Кириковнч сів на кріслі й окинув оком невеличку світлицю з низенькою стелею з сволоками. Світлиця була обставлена гарненько, але з претензіями. В кутках на косинчиках манячіли скляні цяцькові вазки з паперовими й крамними квітками, котрі вже давно зблякли, поприпадали порохом і були схожі на сухі будяки. Скрізь по вікнах і долі коло вікон стриміли пожовклі й давно не поливані вазони. Ладковська часто забувала за їх і не поливала по тижню, хіба вже наймичка або нянька, багато більше кмітлива за хазяйку, з милосердя рятувала вазони од наглої смерті.

О. Ладковський розговорився в доктором про своє життя й подав йому папіроси та сірники. Незабаром знов вилинула Ладковська, гладенько причесана, але в неї на потилиці й тепер, як і завжди, теліпались ніби пачоси або одіржини. Вона й не чепурила в кімнаті дитини, а похапцем чепурилась сама перед дзеркалом. З кімнати вийшла нянька, дуже гарна дівчина, чорнява та тонка станом, з червоною шовковою стрічкою на голові, з червоним бантом, притуленим на чолопочку на голові трохи якось химерно, не по-сільській. Доктор і о. Яків пішли в покоїк, де лежав на ліжку хлопчик. Вікно було зумисне заслонене товстою вовняною хусткою. На столі навіщось горіла лампа, заслонена здоровецьким рожевим абажуром. Світло од цієї лампи в темному покоїку було рожеве, мрійне. Ладковська стояла, уся облита рожевим світом. Вона ніби посвіжішала й покращала при тому світі. Але докторові за цей мрійний світ було байдужісінько. Він хапком одчепив хустку з вікна. Ладковська опинилась в різкому денному сяйні. Доктор пильно оглядів слабого хлопчика, оглядів трохи набряклі щоки й трохи заснічені золотушні очі од жару.

— Певно, горить на кір, але ще не час одгадать, куди поверне те горіння. Побачимо потім згодом. Слабість ще не виявилась гаразд, — сказав доктор, присівши коло столу й черкаючи на листочку за якесь лікарство на ліки недужій дитині.

О. Яків запросив доктора до столової кімнати, де на столі парував самовар. Посідали за стіл і розбалакались. Ладковська наливала чай, а

очей не зводила з гарного доктора. Солодкий осміх не зникав з її уст ні на хвилинку.

— Спасибі вам за українську книжку, що позичили Надежді Мокіївні, — дякував батюшка. — Це вже почали виходить нові книжки. Ми, ще бувши в семінарії, залюбки читали деякі книжки, що траплялось нам випадком десь добути. От таких книжок конечно потрібно для наших темних сіл! Але як народна література, звичайно, черпає зміст з широкого загального письменства, то задля нас доконче потрібна й широка українська література, — говорив о. Яків.

— Ви неначе читаєте в мене в голові мої власні думки та гадки, — обізвавсь Уласевич, колотячи чай ложечкою.

— Та й мої, — додала Надежда Мокіївна. — Чому б пак і нам не розвести широкого письменства? Хіба ж ми не люде, чи що? — лепетала Надежда Мокіївна.

Уласевич почутив, що на його ногу наступила нога, але не в чоботі, а в черевику, бо була м'якісінька. Йому здалось, що Надежда Мокіївна, може, ненароком, пораючись коло посуду та хапаючись, торкнулась об його ногу.

— Ви добре робите, що заходились затягать до себе на ліки наших селян, — сказав отець Яків, — а то в нас знахурки зовсім-таки опанували селян та й держать їх у своїх руках під своїм містичним намовлянням.

— От ми й станемо вам, докторам, до помочі, будемо намовлять отих неуків та завертать до вашого лазарету, — обізвалась Надежда Мокіївна.

Вона посунула до гостя тарілку з скибками паляниці. Яків Кирикович знов почутив, цю Ладковська настоптала йому на ногу вдруге, але вже дужче, ще й трохи притиснула. Йому стало ніяково: попліч з ним сидів її чоловік і міг примітить ту безглузду вихватку залицяння.

"Ой коли б мерщій випити чай та втекти од цієї причепи", — майнула думка в доктора.

Він придивився до отця Якова. Отець Яків був зовсім не поганий з лиця: русявий, трохи рудуватий, але з розумними ясними очима. Тільки вид в його був трохи ніби плисковатий та вилиці на щоках витикались дуже примітно. В своїй розмові він показав себе розумною людиною й начитаною, котра, очевидячки, спочувала з щирим серцем до бажаннів та поглядів доктора. Він і справді був ладен стати йому до помочі в просвітніх замірах багато ширше й краще, ніж жінка.

Яків Кирикович випив чай і попрощавсь, обіцяючи заїхать незабаром ще раз до слабої дитини.

— Прибувайте ж до нас, коли ваша ласка, не тільки до слабого, але й до нас, здоровісіньких! — гукнув з ганку отець Яків.

— Добре! Спасибі вам! — обізвався з повозки Уласевич, здіймаючи бриля й кланяючись на льоту.

"Ну й правду ж казав Парафієвський за цю єпархіалку! — думав Уласевич. — Хоч вона й романтична в залицянні, але наступання на ногу — це ж вихватка зовсім-таки не романтична й навіть не поетична. Може, в неї романтична мрійність позалазила і в черевики. Треба од неї одмикувать або й зовсім на якийсь спосіб одкараскаться".

Через день Уласевич пішов пішки до отця Якова на одвідини слабої дитини. Він застав саму Надежду Мокіївну. Отець Яків вештався на току. Хлопчик одужував: подужчав, повеселішав і грався цяцьками під доглядом няньки. На голові в няньки манячіла вже інша дорога шовкова зелена стрічка. Довгі кінці метлялись нижче пояса. На голові, на чолопочку, була пришпилена чимала кокарда з такої самої стрічки. Надежда Мокіївна начіплювала їй на голову свої дорогі стрічки, щоб хоч

надивиться на ті стрічки, бо їй самій не можна було заразом поначіплювать на себе усякі свої стьожки та стрічки, та ще й у будень.

Надежда Мокіївна, очевидячки, сподівалась Уласевича. Вона була прибрана в ясно-зелену гарненьку сукню. На грудях був пришпилений бант з рожевих стьожечок. Вона подякувала докторові за вважливість до недужої дитини. Доктор не знайшов нічого небезпечного в дитини. Він навіть заздрівав, що можна було б обійтись і без докторських ліків і що Надежда Мокіївна наважилась закликать його для себе і зовсім не для слабої дитини…

Прибіг отець Яків з току, трохи втомлений вештанням, і розбалакався з доктором. Надежда Мокіївна незабаром вилинула з кімнати, сіла в крісло й розвела розмову за свою страшенну нудьгу в селі, за недостачу путящих книжок для читання. Вскочила нянька й оповістила, що вже подала самовар. Отець Яків запрошував Якова Кирнковича на чай. Але як не просила його й не намагалась Надежда Мокіївна, доктор одмагався, що йому нема часу, бо він поспішає в лазарет. Доктор зумисне одмикував од причепливості нахабної Надежди Мокіївни й хапком вийшов з покоїв.

Через кілька день, вже смерком, наймитчук приніс йому книжку, котру позичала в його Надежда Мокіївна, загорнуту в листок газети й запечатану сургучем. Уласевич розгорнув газету й узяв книжку в руки. З книжки витикався листочок поштового паперу з помальованим куточком, де були намальовані голуби на гілочці, що доторкувались волами й дзьобами. Яків Кирикович висмикнув поцяцькований листок. То був лист од Надежди Мокіївни.

"Чи не заслабла часом знов дитина?" — майнула в його думка.

Він вхопив листа, сів коло вікна й почав перебігать очима по рядках. Але про слабість дитини не було й мови. Ладковська писала до його, неначе до якої-небудь своєї давньої товаришки або до близького

товариша, котрий може втямить її безрадісне й нудне становище в якомусь Дрижиполі серед непросвічених людей. Вона розводилась дуже широко про свій розумовий розвиток, про свою начитаність, чванилась своїми сьогочасними ліберальними поглядами, шкодувала, що в такій безтямній глушині не може запобігти своєму лиху, не може знайти навіть спочуваючих та прихильних до неї людей.

"Кругом мене все батюшки-гречкосії, в котрих голови напхані половою та висівками або послідом. Нема до кого розумного слова промовить, не то що поділиться моїми думками. А тим часом мене гризе нудьга без розумної праці, без розумного будлі-якого гуманістичного завдання й діла. Мене бере зависність, як я згадаю, що ви знайшли собі розумну працю. Тим часом я гину з нудьги, гину од шукання якогось вищого, кращого діла і не можу його знайти, і нема в кого поради питать; я занапащаю надаремно літа свої молоді в цій глушині, нуджу світом і навіть не знаходжу собі поради ні од кого".

"Це підступ… очевидячки, підступ з підлесливістю. Але ж і зугарна вона підібраться під людину! Знать, що вона таки справді тяме сьогочасні гуманістичні прямування: мабуть, нахапалась їх у Києві на ході та наскоком од когось в розмовах. Але мене не піддуре! Вона просто зловживає сьогочасні принципи, щоб підійти під мене, під мої погляди. Чудна людина! Здається, вона ладна пустить на торжок хоч би й ліберальні принципи, щоб добутись того, чого їй треба. Ну, Мокіївно! дзуски на цей раз! Ото був би натрапив на гарну спільницю! Це була б добра супряга! саме сьогочасна!"

Яків Кирикович так задумавсь, що забувся й за стакан чаю, що вже зовсім прохолов. В світлицю ввійшов Парафієвський. Уласевич опам'ятавсь, вхопив лист і сховав в кишеню. Посідали вони за стіл і розбалакались за слабість батющиного хлопчика.

— Та й тієї слабості там в хлопця, як кіт наплакав! Нічого нема небезпечного і, певно, й не було. Тільки дурно проїздивсь, та ще й добру промашку зробив пішки, — сказав Уласевич і осміхнувсь.

— А до вас ще не слала листів за свою нудьгу Надежда Мокіївна? — спитав вчитель в жарт. Уласевич зареготавсь.

— То це в тих нових єпархіалок така поведенція, чи що? — спитав він в Парафієвського.

— Мабуть, така, хоч не в усіх. Заслоняйте ввечері вікна щільніше або й зачиняйте віконниці, бо вона, певно, заглядатиме, "а чи милий спить, а чи так лежить, та що її серденька не розвеселить", — промовив він словами пісні. — Щоб таки всі ці єпархіалки загалом були однієї вдачі, я цього не скажу. Але здебільшого вони чогось закарлючились на цю Мокіївну: удають з себе міських "баринь" або дідичок паній, а коли треба, то приставляються новими сьогочасними людьми. От хоч би й ця Мокіївна! їзде сама без погонича, коні поганяє, неначе якась київська ліберaлка. Погонича прибрала в смугнасту козачину, підперезала червоним поясом. На няньку начіплює свої шовкові стьожки, любе червоні сап'янці на наймичках, погонича кличе не "Гриньку", а "Григорій", наймичку зве не "Палажкою", а "Палагеєю", ніби справжня міська "бариня". От отець Яків так з охотою стане вам до помочі й пристане до нашої просвітньої спілки.

— Коли ж оця Ладковська каже, що батюшки на селах нічим щиро не пиклюються, тільки посиденьки та походеньки справляють, бо зам'якинюються на селах та ледащіють, і що в їх голови напхані тільки дертю та половою, — якось прохопився Яків Кирикович.

Парафієвський зареготавсь. Йому ці слова не були невідомі, бо й у листі до його Мокіївна теж не раз вживала ці самі, уподобні для неї слова тоді, як залицялася й запобігала в його ласки, підроблюючись під його світогляд та направу.

"Ну, хвалить бога, вже мені тепер не треба щовечора заслонять вікно од цікавої сусіди. Знайшла вона собі нову й кращу зачіпку", — подумав Парафієвський.

Минув рік. Яковові Кириковичу часто доводилось їздити по околиці лічить слабих. Він при нагоді все розпитував за сусід дідичів, за батюшок, докторів та фершалів. Він вже чув од Парафієвського, що деякі молодші пани й панії заводили домашні спектаклі, виучували грати самих таки селян — дівчат та парубків. Дійшла до його чутка, що одна дідичка заводе в себе молочний підварок і для себе, для своєї користі, і задля того, щоб розповсюдить це промислівство в околиці, а друга панія заводе в своєму селі усяке лікарське зілля, помічне в хворобах. Він випадком дізнавсь, що поблизу в дідича Гуковича є дочка курсистка, котра цікавиться сьогочасними справами. Никон Кучма збирав до себе в хату селян і перечитав на святках багацько нових українських книжок. Просвітність якось потроху розворушувалась. До Якова Кириковича потроху почали заходить слабі люде на пораду та за ліками. Серед мертвоти та глушини по тихих закутках почала наклювуватись просвітня робота. Уласевич скупчив докупи деякі невеликі сили для просвітньої справи, які проявились в околиці то з естетичними замірами, то з просвітніми й хазяйськими.

VI

Одного дня, перед пилипівчаним пущенням, до Андріяна Кириловича Гуковича привезли з станції телеграму. Він спочатку думав, що то прийшла звістка за продаж пашні, але, роздерши папір, він аж крикнув до жінки й дочок. Вони швидко позбігались на той поклик, бо були дуже зацікавлені.

— Од кого телеграма? Певно, а Києва? — хапком питала Текля Опанасівна.

— Чи не од Таїси Андріївни часом? — перебила матір Мелася.

— Та од Таїси ж Андріївни Сватковської. Переказує, що в неділю вранішнім поїздом прибуде до нас в гості на три дні з Любкою… і…

— І Елпідифором Петровичем? — спитала жінка.

— Де там з Елпідифором? Цей бундючний генерал зроду-звіку не сподобить нас такої пошани. Таїса Андріївна приїде з Михайлом Кириковичем Уласевичем, вашим новим приятелем.

Мелася почервоніла до самих здорових вух. Її вирячкуваті блискучі очі одразу неначе припали імлою й чорніли, як тернові ягоди, припавші росою.

Гуковичка трохи не йняла віри чоловікові, бо він часом її дурив, коли було в їх змагання або сварка за гроші. Вона вхопила в пучки папір, прочитала й на свої очі побачила й пересвідчилась, що то була правда. Мати переглянулась з дочкою й неначе очима сказала: от і маєш жениха! Мелася ніби очима одказала: і справді, мамо! таки напевно маю!

— Ще ж до неділі… От з нестямки й дні погубила…

Сьогодні вівторок чи середа? Либонь вівторок? — спитала Гуковичка.

— Середа. Ви, мамо, і справді погубили лік днів, — обізвалась Ліда, ні кришки не збентежена звісткою, котра до неї не стосувалась.

— Ще доволі маємо часу. Треба ж нам поклопотаться заздалегідь, щоб було чим прийнять гостей. Може, й справді… — почала Текля Опанасівна, але пик-мик! та й замовкла, зирнувши скоса на Ліду.

— Що це ти думаєш встругнуть задля гостей? Га? Про шик і не думай! Не закликати ж для їх музик та не заводить балу. Це ж наші звичайні, непрохані гості… — стиха обізвавсь Гукович. міркуючи потаємно в душі, чи вийде що путнє з тих одвідин, чи й ні.

— Музики не музики, а треба ж наготувать усього доволі на три обіди та троє сніданків і на три вечері. Треба б побігти в місто та вхопить зо дві

свіжі шинки, та м'яса, та свіжої риби. Та й вин в нас сливе що нема, — говорила хазяйка, вже заклопотана.

— Та й шампанського треба б прихопить хоч зо три або з чотири пляшки, — проговорилась Мелася.

— Ну! може, ти дуже вже зарані дбаєш про шампанське. Може, й не дійде до шампана, — пожартував батько.

— Може, не дійде, а може, й дійде, — обізвалась Текля Опанасівна. — "Запас біди не чине, а гуща дітей не розгоне", як кажуть в приказці. А як нічого не вийде, то ми й самі споживемо й поживок, і винце. Я ласа до шампанського.

— І я ласа до його, нема що гріха таїти, — пожартувала на радощах Мелася й собі.

— Про мене! Ваше добро, ваша й воля. Робіть, як знаєте: вволяйте свою волю. Вам, дамам, більше знати в цій справі, ніж нам, мугирям, — сказав Гукович і вийшов з горниці на тік.

Гуковичка зараз списала на четвертушці паперу довгий спис закупок і поїхала з Меласею до повітового міста. Там вони скупились, ще й загодили міського кухаря, щоб приїхав в суботу й привіз усякої свіжини. В тому списові було записано й чотири пляшки шампанського… на всякий випадок…

— Як не доведеться спожить його зараз, то зостанеться надалі. Але, "як не тепер, то в четвер", а нам, мабуть, таки доведеться почастувать ним веселого Мишука Уласевича, — казала Гуковичка до чоловіка, вернувшись з міста з повною повозкою закупок.

— Дай боже, нашому теляті вовка впіймати! — промовив Гукович до жінки. — Може… може, й не спосудиться, а може, складеться так, як і не ждалось, не гадалось…

В неділю зрання вислали коні на вокзал. Спозаранку почалось в домі вештання та біганина. Приїхав кухар. Наймички ловили поросята, кури та качки. Кури киркали, поросята кувікали під ножем; розпуджені качки так кахкали, що в їх трохи горлянки не луснули. В подвір'ї й у пекарні знявся такий гармидер, неначе в дворі сподівались приїзду архієрея або губернатора. Кухар заходився готувать обід, куховарка пекла паляничкі та усякі кренделі до чаю. Текля Опанасівна давала всьому ряд, крутилась, як муха в окропі.

Задзвонили на службу божу. Текля Опанасівна перехрестилась і згадала, що вона ще й досі богу не молилась.

"Ой боже мій! Це ж я за оцим клопотом ще й досі не молилась богу, навіть лоба не встигла перехрестить. Нехай вже завтра вранці помолюсь двічі: за сьогодні й за завтра", — думала Текля Опанасівна, важко зітхнувши й піднявши очі до образів.

— Меласю, Лідо! вбирайтесь лишень швидше та ходім до церкви, помолимось богу, щоб бог послав вам обом талан, — гукнула мати до дочок.

— Як буде талан, то й сам прийде; "як бог дасть, то й в вікно подасть", — обізвалась Мелася.

— Ще що вигадай! Нехай би вже Ліда… то я знаю, що вона ладна й у церкву не заглядать, бо в Петербурзі так багацько набралась розуму, що в неї ум за розум заходе. А тобі нечля таке говорить. Забудеш за бога, то й бог за тебе забуде.

— А може, й не забуде! Хіба ж ви питались за це в бога? — пожартувала Мелася. — Йдіть, мамо, та моліться й за себе, і за нас обох. Ви настачите молитов на нас і на цілу оселю, — жартувала Мелася.

— Жартуй лишень, та й оглядайся. Вбирайтесь лиш мерщій обидві та ходім швидше, бо як почнете чепуриться, то якраз прийдете на шапкобрання.

— Еге, мамо, ви хочете, щоб вам було охітніше й веселіше з нами в гурті стоять у церкві? — обізвалась Ліда з кутка.

— Кухар та куховарка й без нас тут впораються й усьому дадуть ради. Ходім-бо, ходім! — вже ніби благала мати.

Дочки, нарешті, таки послухались матері й пішли до церкви, щоб не зобидить її.

Надворі була година. Грязь зашерхла. Невеличкі приморозки висушили грязюку. День був ясний, погожий. Обидві панни зохотились йти до церкви, щоб трохи проходиться та розважить себе.

Після служби, хапки напившись чаю, мати й дочки заходились прибираться та чепуриться. Текля Опанасівна прибирала Меласю. Ліда накинула на себе темненьку сукню, неначе вона готувалась йти кудись на лекцію. Поїзд приходив в дванадцятій годині. Вже годинник продзвонив дванадцять раз. І мати, і Мелася стурбувались. Неспокій та тривожність опанували їх обох. Мелася стояла перед новим здоровим дзеркалом і потроху підводила пудрою то виски, то потилицю. Ліда тільки дивилась і мовчки осміхалась.

Вже минула й друга година, а гостей не було. Сонце спустилось низько на обрії, вже стало на вечірньому прузі, а гості не приїжджали. Мелася з нудьги никала, ніби блукала по покоях і все чепурилась перед дзеркалами.

"Може, й добре, що трапилась якась забарка на поїзді. Смерком я здаватимусь кращою. І, може… може… хоч він і не дуже гарний, але ж постать… але ж вуси… Може, й не мине мене доля на цей раз", — марила нишком Мелася.

Вже як почало сутеніть, загуркотіла повозка в дворі. Адріян Кирикович вийшов на ґанок зострічать гостей. Хазяйка, убрана в чорну шовкову з квіточками сукню, вилинула в прихожу, вхопила Таїсу Андріївну в обнімок і тричі цмокнула її в щоку, потім цмокнула Любу в обидві щоки і, привітавшись дуже привітно до Михайла Уласевича, запросила гостей до світлиці. Незабаром з бокових одчинених дверей вийшла повагом Ліда, а за нею ніби ластівкою вилинула Мелася, убрана в ясну гарненьку сукню, високо зачесана, з короною з товстих золотистих кіс на тім'ї, в блакитних бантах, в золотих сережках та браслетах, з золотою брошкою на шиї. Рум'яна, весела, з блискучими здоровими карими очима, взрушена надіями та мріями, Мелася й справді багато покращала й пожвавішала. Вона ніби на ході або на льоту перецілувалась з дамами й жваво та ласкавенько привіталась до Михайла Уласевича, неначе вона знала його давно й зросла з ним укупі.

І Таїса Андріївна, і Люба убрались хоч чепурненько, але дуже просто, навіть убого — в сіренькі куценькі спіднички та чорні кофти, нібито по-дорожньому. Але вони убрались так просто зумисне, щоб не затерти Меласі, щоб Мелася здавалась кращою. Люба навіть не напудрила щік, не підвела пензлем і не почорнила брів, не понаводила рум'янців на уста і… попоганшала. Але це задля того вона зробила так, щоб не затемрявить Меласі блиском своєї краси. Обидві гості здавались ніби недбайливо убрані й просто зачесані, трохи навіть наче пелехаті. Врівні з ними Мелася й справді була показніша, чепурненька, навіть гарна.

Михайло Уласевич зирнув на Меласю й задивився. Свіже обличчя, червоні, як калина, уста, рожеві вуха, блискучі очі — все це припало йому до вподоби багато більше, ніж передніше, в Києві.

"Одже оця Мелася гарненька собі нівроку… і свіжа, як калина, і жвава та весела, мов пташка. Зовсім-таки апетитна! Коли б тільки додаток до неї був чималий, апетитний, то хоч і до вінця з нею ставай. Треба буде при цій нагоді доконче повештаться по садибі та гаразд придивиться до хазяйства: і до току, і до їх полів, чи родюча тутечки земля… А обстава в домі гарна! незгірше, як в Таїси та в Люби. Але ж… отими софами та кушетками, як подушками та перинами, не здобрієш… Усе те прах і попіл, полова, шага варта", — думав Михайло Уласевич, зорячи по горницях кмітливими очками.

Гості огляділи нову обставу, обійшли й пильно обдивились, доторкались до всього й полапали пучками усе, навіть нові килими, потім посідали на канапі. Хазяїн та гість сіли проти їх. В салоні пішла розмова.

Де б узяти, де б напитать таких швидких стенографів, щоб вони похопились записать їх швидке лепетання! Неначе усі дев'ять муз заразом влинули в світлицю й висипали всі свої скарби та дари, окрім богині мудрості Афіни, котра, звичайно, зникає в таких салонах і тікає далеко, певно, аж на Олімп. Почалось таке тріщання та цвірінькання, неначе в світлицю влетіла силенна сила горобців, от як вони наприкінці літа навіщось збираються на вербах на якусь горобину раду й завзято цвірінькають. Здавалось, ніби світлиця одразу стала млином на четверо коліс, ще й з ступами; і в тому млині застукотіли, задерчали й заклацали чотири шестерні; ще й раз у раз, безперестанку гупали ступи. Цей млин гув, рипів, гуркотів, неначе мірошник пустив воду на всі заставки. А серед того гуку та стукоту ще ніби десь дерчало двоє деркал, котрими полохають горобців в вишниках.

Гості оповідали за міські новинки. Мелася й її мати розпитували про знайомих киян. Люба ледве встигала одповідать на два боки. Михайло Кирикович і собі щось розказував Меласі й лящав високим лепетливим тенорцем. І Мелася, і Уласевич од завзяття ніби аж висолопили язики, неначе кривились одно з одного. Гук од розмови аж лунав по покоях. Здавалось, ніби самі шибки в вікнах дзвеніли й торохтіли, неначе в час великого грому. Галас і тріщання лилось, соталось, переплутувалось, мов

поплутані нитки. Один хазяїн сидів окроми од усіх і позирав на всіх, ніби мовчазний та сумовитий мірошник, котрий сидів мовчки й кмітив, чи не вискоче часом будлі-який навісний кулак з колеса та не лусне його межи очі. Він вряди-годи тільки вмикувавсь в розмову, часом вкидав слівце своїм гучним басом. І здавалось, неначе важкий товкач ступи вряди-годи гупав серед того зику, лящання та верещання. Високе та широке чоло в Гуковича ніби пояснішало. Сливе чорні здорові очі повеселішали. Він розправляв довгі здоровецькі припалі сивиною вуса й веселенько скоса позирав, як Уласевич упадав коло Меласі й не зводив з неї очей.

Говорючий, жвавий вусатий гість давав ніби якусь надію…

Вже надворі сутеніло, як ця ніби горобина тріскуча зграя знялася з місця, перелетіла в просторну столову кімнату й обсіла навкруги довгий стіл, багато прибраний, рясно заставлений усякими наїдками та обтиканий блискучими пляшками. За столом не вгавало ні на хвилину таке саме тріщання та гомін. Обід був навдивовижу багатий та смачний. Потрав було багацько. Поживок був тривний, дуже ситий, сільський. Усякі печені сливе плавали в свіжісінькому маслі. Проворний наймит Грицько на цей час скинув свиту й натяг сіртука та білі бавовняні рукавички й зручно звивавсь коло столу. Усе було до ладу, багато, по-міському. Вина були добрі й дорогі. За десертом зашипіло шампанське в чарках.

"Добре живуть оці Гуковичі. Мабуть, мають чималий засіб. Усе в їх не по-простацькому, а по-міському; усе на панський лад. Треба б причепиться добре до цієї Меланки, — міркував та гадав Михайло Уласевич, дудлячи смачні вина на всі застави. — От де пристать би у прийми на усю маєтність та зажити дідичем! Кинув би ік дідьку оту службу в усяких безтямких "страхових канцеляріях". Тут мені своя воленька волила б. Тутечки я був би самостійним паном на всю губу. А то тиняйся та никай по тих канцеляріях, аж чуб тобі часом стає мокрий. І волі тобі нема, і засіб кат зна який. Користі з тієї служби, як з цапа молока".

Після обіду перейшли пити кофій в просторну світлицю. Грицько, котрий став на цей вечір Григорієм, вніс здоровий лиснючий кофейник і поставив на застеленому під стіною столі. Коло стола стояли пальми та чорна арапка з білим завоєм на голові, з лампою в руках, піднятих вгору, неначе зумисне була поставлена, щоб світить на стіл і на Меласю задля того, щоб вона здавалась кращою під листатими та лапатими пальмами в сутінках.

— Прошу сідать тутечки, коло цієї чорної світилки, як продражнив її мій старий, — запрошувала Гуковичева.

— Прошу в гості до нашої світилки! — бовкнула й собі Мелася, тикнувши пальцями на світилку, ніби натякала Уласевичеві: "Дивись, мовляв. І ми обставлені по-сьогочасному, незгірше Таїси Андріївни Сватковської".

— "Світилка — шпилька при стіні; а на ній сорочка не її..." — пожартувала молоденька Ліда.

— Та на їй й сорочки катма! Придивись лишень гаразд! — буркнув батько, втямивши доччине натякання на позичені гроші, за котрі була куплена та чорна світилка.

За кофієм Михайло Уласевич сів коло хазяїна і вже був налагодивсь почати розмову з старим про бджільництво, в котрому старий кохався. Уласевич навіть повиучував напам'ять декотрі трудніші місця з книжки, щоб часом не помилиться та не вбрехатись в розмові з старим, досвідченим в пасіках. Але Мелася дзигорила та все оберталась в розмові до Уласевича, щоб звернути усю його ввагу на себе й причарувать до решти.

Після кофію усі попросили Любу сісти за рояль і заграть щось веселеньке та гарненьке, щоб загнать сільську нудьгу на очерети та на болота, як казала хазяйка. Люба сіла й жваво переграла кільки

шумливих, неначе брикливих вальсів та польок. Але рояль стояв давно не направлений, бо в селі не можна було знайти направщика. Люба постукала, погуркала й спересердя гуркнула віком, аж струни задзижчали, мов джмелі, і встала.

Тріщання та лепетання затихло. Було знать, що язики вже потомились, неначе вони проскакали, не спиняючись, одразу два поштові перегони. Посідали за карти, певно, задля того, щоб дати одпочинок язикам. Після чаю з усякими наїдками вже в пізню добу Грицько, на той вечір — Григорій, одвів Михайла Уласевича на спочинок в опрічний, надвірний невеличкий домок, де часом ночували приїжджі родичі, близькі й далекі, з котрими ще родались старі Гуковичі.

Грицько одчинив двері в кімнатки, невеличкі, низенькі, але дуже чисто прибрані. В одному вузькому покоїку стояло старосвітське широке ліжко. На столі стояла лампа. На стільці лежала біла чиста нічна сорочка, очевидячки, панова, бо була надто просторна, неначе лантух.

— На добраніч! Та не виходьте спозаранку самі з покоїв, бо ми на ніч спускаємо з ланцюгів дві люті собаки. Коли б часом не покусали вас. Наш пан дуже любе коні, падкує коло їх; а щоб часом злодії не покрали, то й держить на ланцюгах дві люті собаки. Двох верхових коників ставимо окроми, в опрічній стані, де й ночує наш погонич влітку і взимку. В нас в околиці того злодія аж кишить, — сказав Грицько на прощанні.

Михайло Кирикович роздягся й ліг на постіль під шовкове червоне укривало. Шовкове укривало зашелестіло. Він простягся на всю свою довжину, запалив папіросу й задумавсь. Мертва тиша запанувала в покоїках, запанувала скрізь навкруги і в оселі. Стало виразно чуть, як годинник цокав на столі. Тонкий столик побільшував гук цокання, неначе тонка гучна дека скрипки.

Уласевич окинув очима кімнатку. Домок був старий. Вікно перехнябилось, наче скривилось. Підлога до дверей піднімалась трошки

вгору й полускалась, аж щілини чорніли на всю довжину кімнатки. Після гаму та голосного лепетання, брязчання посуду тиша ніби була ще тихіша, ще мертвіша. Михайло Кирикович не звик до такої мертвої тиші, і йому уявлялось, ніби його поклали в домовину й зачинили на ніч на кладовищі або в каплиці.

— Ой, яка ж тутечки мертвота! І як мені доведеться одружиться з Меласею, то мене, мабуть, заправторять в цей курник. Я занидію в йому, знавіснію, збожеволію… Я гуртова животина і люблю гам і клекіт, як гуси люблять ґеґання. Ця мертва самотина припадала б до вподоби моєму братові, що було залізе в селі з книжкою в кущі та й ладен сидіти там хоч і цілий день. Я вже підтоптавсь: час би знайти якесь завсідне пристановище, от хоч би й пристать в прийми до цього дідича. Київ не за горами. Можна буде вирватся на тиждень, погуляти всмак, досхочу в Києві з товаришами в Шато, в царському садку, або й деінде…

Михайло Кирикович почутив, що в його заплющуються очі. Він дмухнув на світло, потяг укривало на плечі й незчувся, як одразу ніби пірнув в якусь ковбаню або шурхнув на льоду в глибоку продухвину.

Другого дня усі зібрались на чай, гаразд не прочумавшись, заспані, трохи мляві й неговорючі. Напередодні усе язикове мливо було перемолоте й перетерте. Очевидячки, бракувало матеріалу для жвавої розмови. Таїса Андріївна навіть крадькома позіхала, крадькома затуляючи рота долонею. Одна Мелася й тепер була свіжа, рум'яна, бадьориста, жвава й лепетлива. Вона вийшла до чаю в ясній вовняній сукні з чудовими бузковими цяточками, неначе навкруги уся поцяцькована. На чолопочку на голові так само, як і вчора, пишалась корона з золотистих товстих кіс. Ліда вийшла до чаю в сіренькій сукні та в смугнастій кофті, гладенько прилизана, мов школярка, що хапалась вбиратся та поспішає на лекцію, бо вона недавнечко скінчила восьмий клас гімназії.

Усі посідали за довгим столом. Михайло Кирикович розчесав свої русяві, ніби посічені кучері й неначе збив їх в дрібушки кругом голови. Він

таки довго задлявся коло їх в флігелі перед дзеркалом. Веселий язикатий Михайло Кирикович швидко розворушив та розбуркав сонних гостей за столом. Він кидав ніби фейерверки, а Мелася хапала їх хапком і підкидала вгору ще вище. Фейерверки залущали й блиснули, і вмить розігнали сонноту за столом. Усіодразу прочумались. Язики одразу набрались завзяття та жвавості. Пашня на мливо знайшлась. Млин замолов, як і напередодні; снасть залущала, аж одляски пішли по покоях. Талановита й гостра, Мелася одразу потрапила на веселий тон, на усякі вигадки й жарти, і цікаві й не нудні. Вона була угариста й дуже здатна накручувати та заводить цю розмовну салонну машину.

Михайло Кирикович тепер тільки придивився до Ліди й, у сяйві вранішнього світа, додивився, що вона була дуже гарна на вроду, багато краща за сестру. На широкому білому матовому чолі чорніли ніби оксамитові брівки, довгі й рівні од краю до краю, неначе намальовані на дорогому пергаменті. Довговасті карі очі, не такі здорові, як у Меласі, були розумні й виявляли затаєні думи. Карі ясні очі то блискали, то часом згасали, ніби імлою припадали. Червоненькі уста були менші, ніж в Меласі, але чудові, виразні, повненькі й соковиті.

"Ліда багато краща од Меласі, але якась мовчуха, а може, вона гордовита. Певно, з модних паннів, тих вчених, котрі люблять пиндючиться своєю вченістю", — подумав Михайло Уласевич і несамохіть почав зачіпать молоденьку панянку, трохи схожу на школярку.

— Ви, Лідо Андріянівно, мабуть, не любите нашого Києва, бо я ніколи не бачив вас в Таїси Андріївни, — обернувся з питанням Михайло Кирикович до Ліди.

— Не те що не люблю Києва: нього не можу сказать. Я не люблю вештання та біганини по місті, хоч дуже люблю театр, а найбільше драму. Тільки для театру я ладна хоч вряди-годи заглянуть в місто, — обізвалась тихо Ліда.

— Та вона ще й досі перебуває період панянського вченого хуситизму. Все сидить за книгами, неначе якийсь єврейський хусит-начитаник. І нудьга її чомусь не бере! — гукнула Мелася.

— Добре, що ти вже перебула свій період хуситизму, — сказала трохи всмішки Ліда. — А мій період, надісь, ще не минув.

— Вона все з книжками та з книжечками. Ще й досі не одбилась од школи, — обізвався батько.

— Чи то пак правда, що ви маєте на думці їхать до Фінляндії вчиться чогось: чи якісь полотна вироблять, чи якісь новомодні кошики плести? — якось наївно, ніби по-дитячому кинула питання стара Сватковська.

— Я справді таки думаю їхать в Фінляндію з двома сусідами Матушевськими, — обізвалась Ліда.

— Навіщо ж вам здалось те полотно? — спитала з дива Люба.

— Я дуже люблю полотно, та ще й гарне, тонке, бо люблю усе біле, навіть білу птицю. Вивчусь сама і людей в околиці понаучую.

Люба тільки очі витріщила на неї з дива. Їй здалось, що в Ліди випала якась клепка в голові.

— Та то вона хоче забагатіть, та ще й швидко. Заведе, мабуть, магазин полотен в Дрижиполі. А ми посідаємо в магазині й будемо продавать ті сувої та аршином міряти і сюди, і туди!

І Мелася жваво та химерно показала руками достоту так, ніби вона й справді швидко та хутко перекидала в руках аршина, як от вихають ним крамарі, міряючи крам.

— Смійся, смійся! Недурно ж кажуть, що "з посміху люде бувають". Якби я справді забагатіла з такого магазину, то й ти була б ладна стать вкупі зо мною за прилавок та отак вихать аршином, — сказала Ліда й передражнила Меласю, але не так зручно та химерно.

Було знать, що вона до жартів не така здатна, як Мелася.

— Це ткання, то просто-таки нісенітниця, якісь примхи. От з корів та сиру то, певно, було б більше користі та наїдку. Молочна ферма — це розумніше діло, — сказала Текля Опанасіпна. — З цього й справді може буть не мала користь,

— ЦІе й добра користь. От побачите й поназдивитесь, як я вивчусь та позаводжу з Матушевськими молочні ферми на фінляндський спосіб отутечки в нас, — сказала Ліда.

— Та це все, Лідо, то твій лібералізм, чи якась поведениія, чи пошесть! Все це незабаром прохолоне в тобі, а потім і зникне. Оті обидві Матушевські не повиходили, бачте, заміж, то й шукають собі якогось діла то од сьогочасного лібералізму, то таки з нудьги тутечки на селі, — сказав поважно Андріян Кирилович.

— Був і я колись лібералом. І мені щось таке було спадало на думку та верзлось колись давно, — сказав Михайло Уласевич.

— А тепер вже й випало з ваших думок? — спитала сміливо Ліда.

— Випало й розгубилось по Києву хто його зна й де, —пожартував Михайло Кирикович. — А колись-то я був дуже ліберальний, аж червоний, як розпечена на жару залізяка.

— Невже! — аж крикнула всмішки Ліда, бо вона не дуже йняла віри Уласевичеві.

— Атож! Колись в Москві поліція навіть слідкувала за мною, трохи не ганялась назирці та навздогінці. А мені про неї було байдужісінько! Я не звертав на неї ніякісінької вваги. Тільки раз якось кличе мене до себе поліцмейстер і тиче мені в руки якусь бомагу. Я й не знаю, що з нею робить: чи читать, чи їсти, чи в кишеню на пам'ятку сховати. Прийшов я додому. Коли читаю, аж там написаний мені загад; зараз-таки, не гаячись ні години, вибираться з Москви. Не довго думаючи та гадаючи, я взяв та зараз-таки перебрався на передмістя та звідтіль і їздив в Москву на службу щодня! Я й з Москви виїхав, і служби не втеряв, бо виїхав з Москви на село, як от в Києві на Деміївку.

— Але ж це, мабуть, було вже давно! — обізвавсь старий батько, трохи стурбований такою небезпечною минувшістю Уласевича.

— Це було ще тоді, "як баба дівкою була", — одказав приказкою Михайло Кирикович. — Од того часу я залишив ті потяги до лібералізму й усяке войдування з поліцмейстером.

— Так зарані? — обізвалась Ліда.

— Не дуже й зарані. Я такий старий, ще ледве вже ноги волочу. Цур йому, пек йому! як кажуть селяни.

Ліда засміялась. Мелася зареготалась.

Само по собі, Уласевич тільки ману пускав про своє передніше войдування з московським поліцмейстером, бо так воно якось прийшлось до слова… щоб забавить паній та паннів. В його голові ніякісінькі небезпечні та й загалом усякі принципи ніколи довго не держались, а хоч і з'являлись на часок, то зараз зникали дуже швидко.

— А колись я був таки справді ліберальний, аж червоний. Навіть шапка на мені була ліберальна, й мої комірчики були червоні, — додав Уласевич.

— Швидко ж ви прохололи й зам'якинились, — обізвалась Ліда з осміхом на устах. — Та, може, то вам так тільки здавалося, що ви були червоні?

— Де там! Був і справді червоний, та, хвалить бога, якось побілішав потім. Теперечки я вже такий білий, як фінляндське полотно.

Мелася реготалась, Ліда сміялась. Навіть старі осміхались стиха.

"Брехливий вдався цей панич, але з його брехун принаймні веселий та втішний", — подумав старий Гукович.

Ліда почала оборонять свої погляди і встоювала за те, що її думки й заміри не такі пусті й легковажні, як їм усім здавалось. Старий батько доказував, що в її замірах нема нічого путнього, практичного, що це одні примхи старих паннів Матушевських, котрі не знають, де дітись з нудьги, і навратились буцімто робить якесь діло, а справді вони тільки з нудьги шукають собі якоїсь розваги, а може, шукають і женихів хоч би й у Фінляндії. Ліда оборонялась і сама й оступалась і за Матушевських. Почалось сливе вчене змагання. Усі замовкли. Тільки Мелася вряди-годи кидала гостре і влучне слівце на оборону батькових поглядів.

Таїса Андріївна й Люба слухали вважливо це вчене змагання. Але воно швидко їм остогидло. В поважній розмові посипались, ніби з ковша, не пужина та послід, а чисті зерна пашні. А такі зерна були зовсім не до смаку й не до вподоби їм обом через непросвітність і недостачу розвитку. Таїса Андріївна навіть легенько позіхнула, затуляючи долонею рота.

"Ну й почали вже верзти оту вчену нісенітницю! А Ліда! Як напинається, як сперечається! Певно, бундючиться перед паничем, що ось-то й ми вчені! Аж очі блискають!" — думала Люба й почала пошепки розмовлять з мамою. Мати так само тихенько, сливе на вухо, почала цікавішу розмову з Любою за якусь паню, котру вона зостріла на Хрещатику. Вона показувала, як та знайома панія була убрана, тикнула

пальцем на свою брошку, обвела руками комірчик, а далі підняла долоні вгору й показала, яке кубло було на голові в тієї панії. Люба слухала, а потім почала й собі оповідать потихеньку за якусь панію й мовчки показала на мигах, які в тієї панії були фалди на сукні, які були прилизані коси на голові. Обидві вони неначе розмовляли на мигах, як розмовляють на сцені в балетах. А Ліда все сперечалась і доказувала з палом та завзятттям, огризаючись от тата й Меласі, і вже навіть почала потроху сердитись.

"Ой бодай тебе дідько взяв з твоєю вченою розмовою! Вже нудьгу нагнала на мене, — думала Люба, почавши прислухаться до вченої розмови. — Одже ж вона тарабанитиме вчену нісенітницю, мабуть, і до самого обіду".

"Ну, ця Ліда угара! але, певно, презлюща, хоч і гарна на вроду. Багато краща, ніж Мелася. Але я зроду-звіку не взяв би її за жінку! Цій не клади пальця в рот, бо, надісь, вкусе так, що підстрибнеш під самісіньку стелю. А Мелася, певно, добра й моторна дівчина, бо вона лепетлива. Я досвідчився, що лепетливі люде усі добрі. І я лепетливий, але ж я, господи, який добрий. Так усі кажуть. Я певний, що й Мелася така достоту на вдачу, як і я, що вона добра, здатливіша за палку, уперту та завзятущу Ліду. Над Меласею легко можна буде верховодить та вволяти свою волю, чого не забажала б моя душа. Але треба б перетяти оцю вчену нісенітницю. Бо й мене вже нудьга бере…"

— Андріяне Кириловичу! Які улики ви вживаєте в своїй пасіці? Які ви вважаєте за кращі? чи довбанки-дуплянки, чи рамкові? — спитав несподівано Уласевич.

На старого Гуковича, теж палкого й нездатливого в змаганнях, неначе хтось одразу линув холодною водою. Уласевичеве влучне питання потрапило в почутливе місце. Старий раптом одвів свої здорові лиснючі очі од Ліди і втупив їх в гостя. Ліда одразу вгамувалась, ущухла й замовкла. Гукович закліпав очима, підняв вгору товсті чорні брови,

неначе моргнув ними двічі, доки не опам'ятався гаразд. І згодом промовив:

— Я, сказать по правді, вже випробував усякі системи, а оце в останній час пересвідчивсь власним досвідом, що наша бджола найлучче таки любе прості довбані дуплянки. Це, певно, од того, що вона ще сливе дика, мало свійська, а дика бджола любе гніздиться в дуплинастих старих деревах. Це їх природне житло.

— Невже ви добуваєте більше меду з дуплянок? Я оце недавнечко їздив по нашому ділу до одного дідича недалечко од Києва. Я бачив в його пасіці самі за себе рамкові улики, низькуваті й подовжасті, ченаче гробки на єврейському кладовищі. Мені здалось, що я потрапив не в пасіку, а на кладовище, — говорив Уласевич.

Таїса Андріївна й Люба зараз перестали розмовлять нишком на мигах і почали знов вважливо прислухаться. Ті гробки на єврейському гробовищі одразу зацікавили їх багато більше, ніж нудна Лідина вчена балачка. Вони сподівались, що розмова почнеться за щось цікаве й страшне, в романтичнім прямуванні, з відьмами, вієм та марами.

Михайло Уласевич розвівся дуже широко про бджільницьку справу, читав напам'ять вивчені цілі місця з книжки про бджільництво і таки добре підійшов під вподобу старого Гуковича.

— Ви, певно, кохаєтесь в пасіці? — спитав Андріян Кирилович.

— Ще й як! Та тільки горенько, що в нас у Києві нема де розвести пасіки, — сказав Уласевич.

"Певно, він практична людина. От коли б залучить цього препсового Мишука собі за зятя! Мав би доброго пасічника та певного помагача й доглядача", — подумав старий.

— А ви, мабуть, маєте добрі коні, бо кохаєтесь в конях, як мені доводилось чути, — промовив Михайло Кирикович.

— Маю добрі коники, але трохи небезпечно держать дорогі коні, бо в нас на селах злодіїв дуже рясно, — сказав Гукович.

— О, Михайло Кирикович тяме в конях! Він перший спортсмен на скаковищі! — обізвалась з хвалою Таїса

Андріївна.

— Коли хочете, то киньте оком на мої вловчі верхові коники. Один чогось ніби шкутильгає трохи. А чудовий був коник! — промовив старий.

— Добре! Ходім подивимось! — сказав голосно Уласевич і підвівся з стільця раптом, наче підскочив, бо ця річ і справді зацікавила його.

— То й ходім! Лідко! гукни на Опанаса, нехай виведе на подвір'я верхові коні, — сказав батько.

Ліда побігла по Опанаса. Усі вийшли на ґанок. Опанас не длявся й швиденько вивів два гарненькі коні з стані. Уласевич оглядів коники, помилувався ними, погладив морди, поплескав долонею по спинах і полапав за гриви й вуха. Коники, очевидячки, припадали йому до вподоби. В його аж очі замиготіли й закрутились. Він не втерпів і вхопив кінчик гнуздечки, з одного скоку неначе кинув довгими цибатими ногами і в одну мить опинився на коні. Коник заворушивсь. Уласевич свиснув і сіпнув за гнуздечку. Коник прихнув, насторочив вуха й покатав, ніби стріла: передніше обскакав чимале подвір'я навкруги, а далі шугнув в одчинену браму й покатав по довгій алеї. І кінь, і верховець тільки замиготіли поміж старими стовбурами тополь та осокорів.

Ще й незчулись панії, щоб оглядайсь, як верховець вже скакав назад і шугнув через ворота в двір. Михайло Кирикович, як Тиміш

Хмельницький, Богданів син, був багато кращий на коні, ніж долі. Мелася й усі панії несамохіть задивились на його рівну постать в сідлі. Кучері й пухкідовгі вуса аж тряслись, неначе й вони були промкнуті нсрвозом. Сонце грало на його чудових русявих кучерях. Проміння пронизувало наскрізь пелехаті стремкі вуса.

Уласевич став перед ґанком і вмить спинив коня. Кінь стояв, як укопаний, їздець скочив з коника й зручно, жваво кинув повід Опанасові на руки. Опанас впіймав його на льоту, неначе вловив кинуту онуку, й осміхнувсь.

— Та й добре ж ви їздите верхи! — не вдержавсь і похвалив Гукович. — От би нам побігти оце на влови в діброву!

— І побіг би, бо люблю влови. Але мені, на превеликий жаль, доконче треба ввечері хапаться додому, бо я одпросився тільки на сьогодні. А завтра зрання треба буть на службі.

"Цей веселий брехунець одначе митець на все: певно, з його буде й добрий хазяїн. Буде добре, як він привернеться до Меласі. Прийму його в прийми. Нехай господарюють з Меласею вдвох, бо я вже підтоптався. Матиму доброго проворненького помагача на старості літ", — думав старий.

— А от я похвалюсь вам дуплянками, та ще й саморобними. Ож ходім лишень до возовні! — сказав Гукович до гостя.

Гість нехотя поплентайся за Андріяном Кириловичем до возовні: йому ті дуплянки були такі цікаві, як торішній сніг.

— Ось дивіться, якого чудовою улика я оце недавнечко видовбав! — промовив Гукович, взявши в руки новісінького улика. — Де тільки запірну дуплинясту липу, то зараз і довбаю. І гімнастика, і користь! Бачите, який лепський.

Михайло Кирикович взяв у руки улика, подержав навіщось, занлянув в середину, доторкнувся до снозів і до денця, ніби він і справді щось тямив в цій справі, і згодом поклав його на купу уликів. Він трохи не зареготавсь, одначе якось таки вдалось йому вдержать поважну міну вважливого кміти й знавця.

— Мене аж зависність бере, хоч я зроду й не завидливий, — промовив гість.

— А ондечки гляньте, скільки моєї праці лежить на підрях вгорі, на бантинах! — промовив Гукович, тикаючи обіруч на підрі.

Уласевич зирнув угору і аж цмакав, буцімто дивуючись: "Ой-ой-ой! якого їх там багато лежить на дошках! Аж не потовпляться на підрях! Але ж то не самі улики ондечки лежать окроми? бо то ондечки лежать такі здорові, як жлукта. Це довбані сипанки для пашні, чи що?"

— Та то я наскладав довбанок на мед, а не на пашню, бо меду в мене, як часом буває поліття на бджоли, так багато, то і впоратись з ним не можна абияк, і нікуди його дівать.

На підрях, на ріденько покладених через бантини дошках, і справді нарізно лежали усякого фасону липові довбанки з столітніх, а може, з двохсотлітніх розкарякуватих товстющих дерев, неначе корови на стійлі або химерні крокодили та інші якісь невідомі страхіття, нарізно розкидані по підрях.

Одна довбанка ніби випнула здоровецьке черево, неначе вона була вагітна; друга, неначе калікувата людина, розчепірила набряклі куски пообтинаних сливе до плечей рук; на третій довбанці ніби понаганяло якісь великі чиряки та болячки, такі завбільшки, як миски. Одна наче вистромила химерну морду з кирпатим носом, мов комедійна машкара. Кожна вдержала колишнійсь сукуватий обвід дерева та тих сучків і корчак, з котрих їх видовбав тесля, маючи на увазі якмога більшу їх

змісткість для меду. Довбанки лежали окроми од купи уликів, неначе порубані в баталії Іваном Царевичем якісь дивовижні страховища.

''Ну, та й чортовиння ж теліпається отам на підрях! Неначе якісь дерев'яні крокодили або покалічені люде. Коли б лишень мені хутчій вхопить Меласю з її селом, тоді усі ці підрі з довбанками я покладу на твої старі плечі: носи, мовляв, на здоров'я цю ваготу та дбай і надалі й на мене. А я скік на коники та шусть у Київ на біговище або в Шато на гулянку!" — думав Михайло Кирикович, торкаючи навіщось сухорлявими довгими пальцями то одну чудернацьку довбанку, то другу.

Вони вернулись до ґанку, де сиділи на лавках панни й панії, обидва сіли й собі з ними й розбалакались про хазяйство. Тим часом Грицько в білих рукавичках вигулькнув з дверей і заповістив, що стіл вже налагоджений до снідання.

Снідання було таке довге, як і обід. Гості хапались на поїзд. І як не просили й не намагались хазяїни, щоб вони зостались до завтрого, гості одмагались, бо наважились їхати того-таки дня. Після снідання, що тяглось сливе дві години, підкотив під ґанок фаетон. Гості хапки позшукували свою одежу, вдяглись і попрощались. Гукович і Гуковичка просили їх не гаяться з візитом та прибувать до їх якмога швидше.

А тим часом сама Мелася, не дожидаючись доки її гостоньки приїдуть в Деркачівку, сама часто одвідувала їх у Києві… Там в Елпідифора Ванатовича вона бачилась з Михайлом Кириковичем. Михайло Кирикович теперечки здавався їй багато кращим, ніж колись передніше. Своєю веселою вдачею та лепетливим язиком він зовсім припав їй до вподоби. І Уласевич, очевидячки, залицявся до неї.

В один Меласин приїзд у Київ Уласевич признавсь, що любе її й хоче просить її руки в батька та в матері. Вона дала йому слово. Михайло Кирикович, двічі побувавши на різдво, а потім на масниці в Гуковича в

Деркачівці, перебалакав з старими. Старі згодились прийнять його за зятя й постановили справить весілля після великодня напровесні.

VII

Після вшестя перед зеленими святками брат Михайла Кириковича Яків Кирикович Уласевич дістав з пошти листа. Йому чомусь здалось, чи не дрижипільська єпархіалка часом задумала листуваться з ним через пошту, коли не трапився випадок передать йому листа через руки. Але він зирнув на конверт. На концерті рука була дуже йому знайома: він впізнав братову руку, хапком роздер конверт і почав швиденько читать.

"Бурлакування й безпритульне тиняння по світах вже мені остогидло донесхочу. Оце ж я, врешті, знайшов собі притулок. Через тиждень в неділю зрання прибувай на моє весілля в Деркачівку до дідича Гуковича. Станеш за боярина в моєї Меланки Андріянівни. Мелася людина з великим розумом і розвитком, добре говоре по-французькій, по-німецькій, ще й по-англійській, жвава, балакуча, весела, ще й до того жартовлива. Я з нею ніколи не знатиму, що є на світі якась нудьга. Вона ще й до того дуже моторна на вдачу й знать незвичайно добра, бо, як я зауважив, усі говорючі люде добрі: от, прикладом, хоч би й я: на язик лепетливий, але ж я, господи, який добрий! Лиха нікому зроду не заподіяв. А що вже моя молода красномовна, то напродиво! Вона не тільки одного Ціцерона, але й двох твоїх Ціцеронів заломить і кине під лавку, бо й два Ціцерони не спромоглись би її переговорить. Надзвичайний дар мови! Навдивовижу гарно говоре! А що вже щира на вдачу та не потайна, то й сказати не можна! В неї душа й усі думки зверху: я їх бачу, як скалки оливи на воді. Капіталу великого в її батька катма, як нема їх сливе в усіх сьогочасних дідичів. Грішми його я не покреплюсь. Але ж зате я пристаю до його в прийми. Незабаром я буду справдешній дідич, такий, який був колись наш дідусь, доки не прогайнував маєтності. Так і вважай на мене, як на дідича, бо Деркачівка маєтність не батькова, а материна, а материзна перейде доконче до двох дочок, як помре стара. Є в старої ще й старіший од неї брат сусід, заможний, але якийсь трохи ніби придуркуватий, чи прицуцуватий, чи

божевільний, вже я гаразд не знаю, як його назвать, бо за все своє життя сливе тільки й пиклювався тим, що насаджував парки, неначе хотів обернуть суспіль усю маєтність в парк. Як дасть дуба цей старий навіжений панич, то його село, багате на родючі поля та плодючі садки, так само перейде в спадщину старій Гуковичці, а потім, як кгигне й стара, достанеться її нащадкам, цебто її двом дочкам. Прибувай доконечно зарані! Познайомишся з моєю нареченою й побачиш її сестру Ліду. Сестра її, надісь, підійде під твою вподобу: це людина надто сьогочасна, навіть вчена; в неї на думці все щось дуже модне, надзвичайне. Вона все носиться з ним, як старець з писаною торбою. Ліда має на думці їхать в Фінляндію чи кудись далі, в Голландію, щоб вивчиться якісь модні полотна вироблять, чи плаття золить та білить, та, без зоління в жлукті, сухоперки прать — якось по-вченому, чи якісь школи в селах заводити, чи масло збивать якось мудро, чи щось таке схоже на це, чого, мабуть, і сам нечистий не розбере, а я не пригадаю й не втямлю гаразд тієї сьогочасної нісенітниці. Ліда дуже гарна з лиця. Тільки знай, що тепер тобі залицяться до неї зась, бо вона тобі родичка..."

Яків Кирикович прочитав і осміхнувсь. Він добре знав, що брат, людина весела, безжурна, часом підлеслива, де треба, але ж загалом на вдачу легковажна й легкодумна, котра повсякчас може перемішать горох з капустою та й... наробить помилок в житті через свою легкодумність.

"Чи це в його жарти, чи це він просто-таки точить веселі брехеньки? Чудна вдача в мого брата, і я ніяким способом не постережу її й досі. І жартує й бреше, в жарти часом і дуре, але без ніякісінького злого заміру. Не розбереш, де в його кінчається побрехенька для веселої розмови і де починається правдивий погляд на будлі-яке діло, а не кинутий випадком на втіху веселому товариству в якомусь салоні. Цікаво б справді побачиться й побалакать з цими обома дочками мого сусіда. За їх іде поголоска в околиці, як за паннів, дуже просвічених і ліберальннх. Але тут в околиці старшу дочку навіщось продражннли "терницею". Коли й

менша скинулась на старшу, то я матиму приємність зострінуть там дві терниці".

Почався май, тихий та теплий. Не шумів садок в Гуковича, не гула вже діброва, наводячи сум на жильців дідицької садиби. Зате ж зашуміла, заворушилась Гуковичева оселя, заворушився дім, неначе стрепенувся після довгого сну та сільської дрімоти. В парку і в садку вештались робітники, опоряджували доріжки та стежки, набивали жорствою, битою цеглою й посипали їх піском. В покоях, і в опрічному надвірному домку чистили, шкребли та мили. На подвір'ї так само знявся гармидер та біганина: ковалі викочували повозки та фаетони й оглядали усю снасть; лимар оглядав стару набучавілу упряж. Усе лагодилось, бо усе було старе й нелагоджене через завсідню недостачу грошей. Гукович боявся, щоб часом не луснули нашильники або не хруснула вісь, як Мелася їхатиме вінчаться.

А що вже дім, то неначе збожеволів: в йому зрання й до глупої ночі тільки й чути було галас та змагання. Старі кричали. Мелася репетувала. Ліда вкидала часом слівце й ніби підкидала сухого труску в ту пожежу. Усі подавали свої думки та гадки, свою раду, і ніхто нікого не слухав. Батько радив не справлять бундючного весілля, не напрошувать багато гостей, бо не було за що й бундючиться. Гуковичева й Мелася встоювали за те, щоб справить бучне весілля і не дать себе на поговір та на поталу сусідам й усім знайомим. Батько торочив безперестанку, що він грошей не настаче на багате весілля, а мати й Мелася казали, що навіть варто позичить трохи в банку й на виправу, і на весілля.

— Невже ж ти хочеш, щоб наші приїжджі гості з Києва та з сіл поїхали од нас голодні? — говорила мати. — Треба ж запросить на весілля й Сватковську, і Елпідифора Ванатовича з жінкою. А Елпідифор — це ж бундючний петербурзький бюрократ! Треба ж нам і свою честь знати і себе чтить і шанувать.

— Та й навіщо б тобі, Меласю, справлять білу дорогу сукню з гірляндою та серпанком? Ти ж братимеш шлюб не в Києві, де на тебе

витріщали б очі захожі з улиці роззяви, а в глушині, в селі. Одягнись в сукню, яка трапиться напохваті. Чи то в тебе ж їх мало! — вмовляв батько.

— Чи то ж можна, щоб я перед київськими гістьми стала на килим, мов мокра курка або будлі-яка обшарпана та обстрьопана дяківна! — репетувала Мелася.

Меласі страх як бажалось виставиться перед киянами, та ще як можна пишніше. Ті панни, що пізно виходять заміж, дуже люблять виставляться на своєму вінчанні й на весіллі, щоб перед усіма почваниться й себе показать.

— І справді, Меласю! Навіщо тобі отой клопіт — їхать до Києва та замовлять в магазинах оту традиційну виправу? Це ж морока та й зайва тяганина. Я, бувши на твоєму місці, накинула б на себе оту гарненьку ясненьку суконьку, що ти справляла на перший приїзд Уласевича, та й стала б під вінець, — сказала Ліда.

— Може, по твоїх вчених книгах так і випадає, а по моїх книгах то так зовсім мені не личить. Мені дуже, дуже пристав до лиця убір молодої, та ще атласовий, з одлиском. Чом би пак і не причепуриться на цей час може, єдиний на віку? — обізвалась Мелася.

— А може, й не єдиний. Буває часом такий випадок і вдруге, і навіть втретє. Про це один бог відає, — обізвався батько.

— Вдруге мене, певно, вже не візьме охота прибираться, а вперше треба як можна краще й багатіше убраться хоч би для Таїси Андріївни та для Люби, Марії Уласівни, та Ольги Семенівни та Тетяни Денисівни, та Усті, та Марусі, та Ольги… Щоб то пак вони сказали, якби я стала під вінець, ніби якась задрипана кострубата київська горнична або перекупка та перепродуха!

Ще кільки день змагались та галасували… і постановили їхать до Києва, щоб замовить весільний убір навдивовижу, а з повітового міста викликать кухаря готувать буцімто закуску після вінця, а справді — готувати багатющий обід, коли не бенкет. Старий мусив їхать до Києва й прихопити з банку чималу частку капіталу, щоб справить бучне весілля.

— Господи! скільки слів викинуто! скільки змагання! скільки тієї гризні та змажки! Коли б я наперед знала, що й ради мене буде стільки змарновано часу та слів, буде стільки змагання та лайки, трохи не бійки, то я не зважилась би навіть йти заміж! — сказала, нарешті, Ліда до Меласі та матері.

— Ну, дочко! Про це заздалегідь не зарікайся! Може, з тобою ще більше буде наговорено й наказано усяких приємних, а то, може, й неприємних слів. Без цього, бач, нігде ніхто в світі не обійдеться перед весіллям. Така вже людська вдача! Така вже пішла поведенція в людей, — промовила мати до Ліди.

— Але, мамо, хвалить бога, люде не всі однакові на вдачу: бувають і неоднакові або якось трохи інші; є ж таки між ними якась одличка, — обізвалась Ліда до матері.

— Але ж ми оце ще не всі слова до решти викидали. Стривайте лишень! Адже ж нам треба зробить хоч навмання спис тих осіб, що ми маємо на думці запрошувать до себе на весілля, — промовила згодом мати.

— Авжеж треба зробить спис заздалегідь, щоб ми напевно знали, скільки душ гостюватиме в нас. Ось я зараз візьму перо й папір, — сказала Мелася й неначе покотилась о кабінет і незабаром викотилась звідтіля з писальними причандалами: старосвітським здоровим каламдрем та перами.

Почали міркувать та митикувати, кого запрошувать з Києва, кого з сусідів та родичів. Мелася вкупі з мамою щедро нанизала довгенький рядок душ і рясно обсипала ймennями трохи не цілий листок паперу, їй заманулось мати якмога більше свідків своєї слави і в Києві, і в околиці. Батько взяв листок в свої руки й позачіркував декотрих, як неприємних для його. Але мати натомість наказала ще багато інших сім'їв, де були молоді дочки й сини, потрібні на весіллі, як дружки та бояри. Наприкінці листка вона приписала ще й старого протопопа отця Софронія з Дрижиполя, котрий був повинен вінчать молодих, а для більшої церемонії на вінчанні постановила запросить і отця Якова Ладковського з молодою жінкою, та отця Зіновія з Буртів, де був дідичем її брат. Мелася ще намагалась, щоб з Києва запросить півчу, принаймні архієрейську, але батько аж затріпав і руками й головою і не згодився ні возити півчих, ні платить їм скажених грошей. Мелася згадала, що в Дрижиполі вславивсь на всю околицю хор, що завів Никон Кучма, бо з тим хором він вже не раз давав навіть концерти в повітовому місті. Вона таки поставила на своєму і зараз написала до Никона, щоб він попиклювавсь заздалегідь цією справою й привіз з собою невеличкий гурток своїх півчих.

— На це я згоджуюсь. Про мене, нехай ці їдуть. Найму два мужицькі кінські вози. Нехай навантажать цією живою вантагою вози хоч і з верхом, а зверху посадовлять того Кучму та й привезуть. Це принаймні недорого коштуватиме.

— Та годі тобі! Годі бурчать! Он весілля висне над головою, а він усе своєї співає! Нічого не вдієш! Як треба, то треба. І не сперечайся, і не змагайся, та роби мерщій діло! — крикнула Гуковичева на свого старого.

— Ой господи! Коли б вже швидше гуло й прогуло оце весілля! — обізвалась Ліда з кутка. — Усі парять парка, аж попару не знайдуть. В мене вже в голові гуде, так розторсала мені нерви оця метушня та біганина.

— Та годі вже вам, годі! Доки ви змагатиметесь! Коли б вже швидше одбуть оце весілля, абощо! — обізвавсь Андріян Кирилович, котрому вже

остобісіла та передвесільна тяганина і той гам безперестанку і в покоях, і на дворі.

Перед зеленими святками Мелася привезла з Києва пишний білий весільний убір. Батько таки мусив позичить в банку чимало грошей. Розіслали білети з запросинами на весілля. В неділю, за тиждень перед зеленими святками, ще зарані почали з'їжджаться гості. Вранішнім поїздом прибула Таїса Андріївна й Люба, і чимало Меласиних київських знайомих. Елпідифор не приїхав. Він ще за два тижні передніше достав орден Станіслава через плече. Ця стрічка та звізда мали велике значення для його при гордовитій вдачі. Він так напиндючився, що вважав за низьке сподобить своїми одвідинами весілля якогось нікчемного урядовця Мишука.

Опівдні Ліда сиділа в залі край столика саме проти дзеркала, убрана в ясну гарненьку сукню. На голові й на грудях в неї неначе цвіли дві чудові рожеві троянди й додавали надзвичайно делікатний сутінок її гарненькому личкові, її матовим щокам. В залі вже зібрався чималий гурток приїжджих гостей-сусід. Ліда сиділа коло столика коло чорної арапки й балакала з Любою, котра сиділа насупроти неї під пальмовими лапатими листками. Ліда зиркала в здорове дзеркало й оглядала натовп гостей, котрі ворушились по просторній світлиці й неначе то ховались, то десь зникали, то знов виникали перед її очима на прозорому склі. Жених ще не виходив з флігеля: він там одягавсь та чепурився.

Ліда ненароком зирнула в дзеркало й там несподівано вгляділа, що в двері вступив ніби жених і зараз замішався в натовпі. Вона почала придивляться пильніше й не могла вгадать, чи то Михайло Кирикович, чи хтось дуже схожий на його, але багато здоровший, показніший і кращий.

"Меласин жених ніби… але неначе й ні… А може, це Михайло Кирикович так покращав і неначе побільшав та повищав… Я його довго не бачила. То був якийсь миршавий та сухорлявий, а тепер став багато повніший на виду, неначе вилюднів… певно, од щастя та кохання… Але ж ніби й він, ніби й не він… Вуса здорові, русі, неначе шовкові й променясті,

достоту як в Мишука. І обличчя таке саме, але ж як в його щоки поповнішали; неприємні вилиці десь ніби поховались. Уста повніші, пишніші… Зовсім став красунь, та ще й який! Диво та й годі! Неначе він, неначе й не він. Що це за диво?"

Ліда встала й вийшла на середину світлиці. В натовпі вона гаразд додивилась, що гість був тільки дуже схожий на Мишука, але багато кращий і показніший за його.

— Хто це такий увійшов в залу? — спитала Ліда в Люби.

— Це, певно, Мишуків брат, доктор, — промовила стиха Люба, а Мелася вбігла в світлицю й порекомендувала доктора.

— Яків Кирикович Уласевич, мій боярин! — сказала Мелася до Ліди й Люби.

— Я чула, що ви тут десь недалечко од нас проживаєте, — промовила Ліда.

— І дуже недалеко. В Дрижиполі служу на земській службі за доктора, — сказав Яків Кирикович, подаючи руку Ліді й Любі.

— Так близенько живете, а нас, близьких сусід, якось і поминули. А тепер нас вже не поминете. Я прошу вас сьогодні трохи потурбуватись й подержать над моєю головою вінець доти, доки в вас руки заболять і помліють, — сказала Мелася.

— З великою приємністю ладен послужить вам, хоч би в мене й руки помліли, — промовив Яків Кирикович.

— От нам і стільців не стало! — сказала Мелася, крутнувшись на місці й зирнувши по світлиці.

Вона ніби опукою покотилась в двері до столової й в одну мить випурхнула звідтіль, несучи обіруч два віденські стільці. Шпурнувши їх спохвату під саму пальму, вона попрохала Якова Кириковича сісти поруч з нею.

"Ну та й стрибуха! Правда, що прудка та жвава. Не ходе, а ніби стрибає, як сорока, або дріботить дрібними ноженятами, неначе посмітюха. І справді в неї є щось пташине в ході. Ця, здається, з тих, що б'ють котючу й летючу", — подумав Яків Кирикович, пильно кмітячи за Меласею.

— Сідаймо отут в тіні оцих "древес", в затінку, в затишку та в холодку, щоб на нас і вітер не дмухнув, і сонце не шкварило, та й познайомимось тепереньки, коли нам і досі не довелось познайомиться, — лепетала весела Мелася таким різким голоском, то він покривав тихий гомін од розмови та шарудіння гостей по світлиці.

Мелася сіла під широким листям пальми. Ліду обтінювало й листя пальми, і чорна арапка своїми піднятими вгору руками та скляною банькою лампи. Куточок був і справді захисний, поетичний, був осторонь од натовпу наїжджаючих гостей, котрі все потроху сповняли просторну світлицю.

— Вже що-що, а сонце до нас, певно, не достягне своїм промінням у цьому захисті, — промовив Яків Кирикович.

"Який гарний, який приємний оцей Яків Кирикович. Які чудові карі очії і розумні, і неначе задумливі, трошки навіть смутні", — подумала Ліда, зирнувши просто в вічі гостеві.

— Я чула од вашого брата, що в вас дуже багато роботи на службі. Невже в земських докторів на селах і справді так багацько роботи? Ви ж не повсякчас таки їздите по селах до слабих? — спитала Люба з закуточка й почала своїм звичаєм ніби кліпать віками та крутить очима,

що вона робила перед кожним гарним паничем, котрий чимсь був їй сподобний.

— Я, бачте, не замикаюсь в свою спеціальність, як часто роблять докторі; люблю читать і од цікавості, і для розвитку свого світогляду. Та, сказати по правді, в мене на місці не дуже багато роботи. Але ми повинні об'їжджать свою частку в околиці, де тільки вклюнеться якась пошесна хвороба. А в нас на селах де вона пак не заводиться! З цими об'їздами буває багато гаяння й забарки. А пиклюваться цим ділом доконче треба не тільки для служби. "Взявся за гуж, то не кажи, що не дуж". В мене інколи буває такого багато діла, що попоїсти всмак ніколи: часом буває "за одним присідом — вечеря з обідом", — сказав Яків Кирикович. — А скільки тих хворих по селах! скільки тих стражденіків отам по хатах! Кидаєшся на всі боки й нічого сам не вдієш. Часом серце розривається в самого од жалю. Але сам бачиш, що не можна усім допомогти, бо не стає й часу.

В Ліди очі одразу стали смутні. Люба скривилась і трохи не заплакала, бо була дуже добра. Одній Меласі було байдуже про тих стражденіків. Через її байдужні очі проглядала черствувата душа. Яків Кирикович оповідав про усякові випадки з недужими людьми по селах. Ліда слухала й несподівано аж крикнула:

— Я ладна стать вам до помочі хоч і зараз! Піду в фершалки, аби тільки чимсь допомогти тим безталанним!

— Я не пішла б в фершалки. Не до вподоби мені така служба. Я боюся слабих, — обізвалась Мелася. — От наша Ліда, як бачите, ентузіастка, і вона "до цього торгу — й пішки", як приказують.

— Чи пішки, чи возом, чи так, чи інак, а я пристала б на таку службу, якби треба було. Бо все-таки воно було б корисніше, ніж посиденьки справлять та гаяти дурно час без роботи, — одказала Ліда й засміялась.

В світлицю ввійшов жених, вже прибраний до вінця, зачесаний, напаханий, радий, аж ніби сяючий. Русі кучері вились дрібушками кругом голови й спадали трохи не до плечей. Довгі пухкі кудлаті вуса, ця найкраща прикраса його виду, стирчали, неначе їх вітер роздимав. Прибраний в нове убрання, він покращав і своїми патлами скинувся на якогось захожого німця артиста або художника. Жених привітався з своїм братом, тричі поцілувався, потім привітався звичайненько до усіх гостей і сів рядочком з братом.

— Тут недавнечко наша зависна Ліда сказала, ніби вона завидує, що в вашого брата аж надто багато роботи, а в неї дуже вже мало. Чи ви чули таке диво? — сказала Мелася до свого жениха.

— Є чому завидувать. Часом од роботи крутишся, як муха в окропі, аж голова морочиться. Буває ніколи вгору глянуть. Робота — це ж кара божа за Євин гріх, — сказав всмішки Михайло Кирикович до Ліди. — Ви, Лідіє Андріянівно, дурнісінько жалкуєте, що в вас мало роботи.

— А скільки раз я тобі казала, щоб ти довела до кінця й доканала англійську мову! Одже ж вона мене не слухає і зовсім занедбала цю мову. От візьмись за це, то й робота буде!.. — обізвалась Мелася.

— Але навіщо ця мова здалась мені отутечки на селі? Доволі з мене французької та німецької. От ваша гувернантка, місс Кароліна, вивчила тебе розмовлять по-англійській, але й ти незабаром забудеш. Бо з ким же ти тут в глушині розмовлятимеш по-англійській? не з деркачівськими ж молодицями, та хоч би з нашими знайомими дідичами. Це надаремна праця.

"Одже ж ця Ліда не така мовчуха, як писав про неї брат; в неї, знать, є й тяма в голові, бо говоре розумно й охочо, хоч не так дріботить, як її сестра", — подумав Яків Кирикович.

— Невже ж ви вмієте говорить на трьох чужоземських мовах? — спитав він згодом в Меласі по-українській.

Мелася одповідала так само українською мовою, бо в їх домі, як і в сільського духовенства, ще балакали вдома частіше по-українській, ніж по-великоруській.

— А чом же? Це в нас, мабуть, в роду: брат моєї мами говоре добре на чотирьох європейських мовах. І мама старається та наймає гувернанток, щоб і ми говорили на трьох мовах. Немає нічого гірше, як їздить в мандрівку по чужих краях, не тямлячи чужоземських мов. А ми з мамою чи було приїдемо до Відня, чи до Парижа, чи до Лондона — ми скрізь неначе в себе вдома.

— Мені, мабуть, не доведеться балакать в Лондоні в лордами. Тим-то я й занедбала англійську мову, — сказала Ліда.

— Невже ж вчитись вироблювать полотна та робить поліський сир приємніше, ніж дбать за англійську живу мову? — спитала Мелася.

— По-моєму, полотна та сир для нас корисніші, ніж англійська мова, — сказала спересердям Ліда.

— Чи ви й справді маєте на думці їхать в Фінляндію, щоб вивчиться вироблять полотна та робити сир та масло? — спитав Яків Кирикович якось з ваганням і недовірністю в тоні голоса.

— Маю таку думку, та… батько не пускає мене в Фінляндію, де виробляють полотна на нових маленьких верстатиках. В мене, бачте, думка вивчить нього ремества наших молодиць, а потім розповсюдить його в краї, — говорила Ліда.

— Та то вона й наші сусідки Матушевські марять собі про не на селах в самотині з нудьги! — ляснула Мелася. — Ці мрії як прийшли, так швидко й минуть незабаром. Це все з нудьги та од безробіття.

— Ви, Меланіє Андріянівно, не спочуваєте цим дуже практичним нібито мріям? — спитав Яків Кирикович.

— Не то що не маю спочування до їх. Цього ніяким способом не можу сказать. Але я зроду-звіку не сіла б за верстат, щоб торкать підніжок та гупать лядою з ранку до вечора. До такої роботи я не маю ніякого потягу. Але для себе особово я знайшла б якусь іншу, багато приємнішу добродійну роботу, та й по своїй вподобі, — лепетала Мелася.

"Одже ж ця Мелася і справді дуже щира. В неї й справді всі думки зверху: так і лазять по їй, неначе мухи. Правду писав брат! — подумав доктор. — В неї думки, як вода в діравому горщику, — ніяк не вдержаться всередині".

— А я людина, передніше за все, практична і цікавлюсь тільки тим, з чого вийде якась користь для мене або й для людей, — сказала Ліда.

Яків Кирикович підняв брови й аж очі витріщив на Ліду. Цей тон і прямування в розмові був для його надто надзвичайний, бо він нічого такого не чув в Києві в салонах.

— Ви, мабуть, вчились на жіноцьких курсах? — спитав Яків Кирикович.

— Вчилась років зо два, та… не довелось довчиться до кінця, бо це не од мене залежалось, — сказала Ліда з сутінком смутку в голосі.

Почалось змагання. Розмова стала жвавіша й набиралась сили, завзяття, навіть стала палка. Ліда розговорилась, встоювала за себе й за своїх мрійних сусідок. Мелася й Михайло Кирикович пішли на жарти й піднімали на смішки й Ліду, і мрійних, нібито придуркуватих сусідок.

"Як розходилась Ліда! Десь в неї й зубки взялися, неначе одразу виросли. Як очки замиготіли! Зо мною говоре, неначе три дні не їла, а теперечки в неї десь і мова взялась, — думав з дивуванням Михайло Кирикович. — Чи ти ба! Як огризається! Яка стала красномовна! А то все було одмикує од нашої компанії та ховається десь по закутках".

Ліда й справді розбалакалась, повеселішала. Чималі, сливе чорні очі залисніли. Чорні довгі вії аж миготіли й ніби нервово дрижали при кліпанні очима. Яків Кирикович тепер додивився, що вона гарна, що в неї пишні виразні червоні уста й чудові розумні очі.

"Одже ж, може, я знайду собі в цій молодій дівчині сяку-таку спільницю в дечому. Мелася справжня терниця, а Ліда ні на терницю, ні на бительню навіть нітрішки не скинулась. Ця тре й тіпає багато розумніше й помірніше, ніж сестра-лепетуха".

— От я музику так люблю! — сказала наприкінці розмови Мелася. — І вмію грати, і знаю класиків, але господь не дав мені таланту до музики. Усякімови дались мені заіграшки; я їх ловила живцем на льоту, навіть з приємністю й усолодою, а музика не дається чомусь мені та й годі!

"Мабуть тим, шо в неї в роті та на язиці вже готовісінька музика зроду: і вчитись не треба!" — якось несамохіть промайнула думка в молодого доктора.

Тим часом в двір вкотило дві хурі, навантажені півчою з Дрижиполя. Хазяїн вийшов на ґанок. До його привітався регент Никон Кучма. Він був убраний в гарненький новісінький синій суконний жупан, підперезаний одеським червоним вовняним широким поясом з торочками, що висіли й теліпались по обидва боки стану. Хазяїн знав, що Никон вже давав з своєю півчою два концерти в повітовому місті, і запросив його на хвилину в кабінет. В кабінет Никон вступив своєю звичайною длявою ходою, але з повагом, з розумінням своєї вартості. Гуковичпобалакав з ним, звелів

подать закуску, сам почастував його з власної руки по-господарській і просив сісти й поснідать тим часом, поки молода вбереться до вінця.

— Чи заспіваєте ж молодим концерт на вході в церкву? — спитав Андріян Кирилович.

— А чом же! Півчі вивчили цей концерт сливе напам'ять, бо це нам непервинка співать вінчання. Ми співаємо не тільки церковні концерти, але й ті п'єси, що співають на сценах українські артисти, — сказав повагом Никон, заходившись коло сніданку.

— Невже? І пісень співає ваш хор? — спитав Андріян Кирилович.

— І пісень співаємо, а найбільше українських, сільських, тих, що співають в українських театрах, бо я в Києві не раз був в українському театрі, — додав Никон Кучма, та все розгладжував свої русі кучері на голові на обидва боки проділя, бо в його волосся не звикло розстеляться на обидва боки од проділя і все злазило на проділь.

— От і добре! Може б, ви з хором заспівали нам кільки українських пісеньок, як молоді сядуть на посад, за стіл, — сказав він.

— Добре, коли на те буде ваша згода. Чому ж пак і не заспівать,— промовив Никон, пригладжуючи правий висок з непокірливими васильками, що все настовбурчувались і не хотіли лежать гладенько.

— Піди ж, Никоне, та загадай куховарні, щоб нагодувала й півчих, та візьми їх під свій догляд, щоб не були голодні, — попросив Никона Гукович і вийшов на ґанок стрічать батюшок, котрі прибули разом, неначе заздалегідь змовились.

Приїхав отепь Яків Ладковський з своєю жінкою Надеждою Мокіївною; прибув і старий протопоп з Дрижиполя, отець Маврикій, за ними слідком прикатав і батюшка з сумежного села Буртів, отець

Симеон, і передав поклін дідича, брата Гуковичевої, що він почуває себе не зовсім добре на здорові, не стерпить весільного гаму та шуму й не приїде на весілля. Протоєрей отець Маврикій ще вдома почепив наперсного хреста й орден, а в руках ніс зав'язану в квітчасту хусточку камилавку. Він насилу чвалав од старості і насилу виліз по східцях на ґанок. Андріян Кирилович привітався з усіма батюшками дуже ввічливо й запросив до світлиці. В світлиці стріла їх господиня. Пани повставали з канапи та крісел і дали пошановне місце духовним особам. Гуковичка дала загад Меласі вбираться до вінця. Мелася, привітавшись з прибувшими батюшками та з Надеждою Мокіївною, вийшла з Любою і з її матір'ю, Таїсою Андріївною, до свого покоїка. Надежда Мокіївна похапцем зайняла Меласине місце під пальмою коло Ліди та Якова Кириковича й одразу так і вчепилась, так неначе і влипла до молодого доктора. Вона розпустила свої теревені, все оберталась до його, а не до Ліди й інших паннів, котрі примостились під пальмою.

Яків Уласевич мусив розводить балачку з Ладковською, а вона все аж заплющувала солоденькі очки та все лепетала, навіть ні на хвилину не стуляла своїх рожевих устоньків та все зиркала на доктора солоденькими очицями, неначе благала ласкавості та кохання.

Вийшов Гукович і запросив батюшок до столової на чай та на швидку закуску.

— От за це спасибі! Чай ніколи не шкоде, — обізвавсь буртянський панотець.

Сиві короткі та цупкі, як дріт, і неначе посічені коси ледве зміщались під його камилавкою й усе вилазили з-під неї на потилицю, неначе хотіли піднять угору й скинути з голови ту притичину для їх, мов цупкі пружини. Отець Симеон жваво підвівся з крісла й пішов за Андріяном Кириловичем. Слідком за ним неначе побіг молодий отець Ладковський, а за ним ледве почвалав старий протопоп. В світлиці знов почулась голосніша розмова, котра була стишилась з приїздом поважних осіб.

Поки батюшки напились чаю та закусили на швиденьку руку, Меласю прибрали до вінця. Андріян Кирилович вирядив їх до церкви, а сам вийшов до світлиці, щоб поблагословить до вінця дочку.

Усі гості встали з місця. Усякових гостей з'їхалось чимало. Мелася назбирала таки чимало свідків своєї весільної слави, так що вони аж не потовпились в світлицю.

Незабаром з кімнати одчинили настіж обидві половинки дверей. Мелася вступила в гостинну вся в білому: в чудовій білій лиснючій шовковій сукні, в довгому серпанку, з однією великою трояндою на корсажі серед зеленого листя. Вона ніби побільшала й покращала. Од високого вінця з розкішної коси на чолопочку голови й од зумисне зроблених високих закаблуків вона повищала й стала ніби поважніша. Люба й Таїса Андріївна добре знали усі потаємні способи прикрашування. Вони навіть позабілювали усі дрібненькі цятки та плямки на Меласиному виду.

Жених зирнув на свою молоду й, очевидячки, був задоволений нею. Він побіг назустріч, взяв її під руку й повів до образів, котрі лежали на косинчику в кутку. Батько й мати поблагословили молодих і провели їх на ґанок. В матері взрушилось серце так, що вона заплакала і втерла сльози хусточкою. Поїзд рушив до церкви. В церкві молодих стріли чотири панотці з хрестами. Никон стрів їх голосним та гучним концертом. Селяни стовпились та стіснились в церкві так, що панам трудно було й протовпиться на середину церкви. На цвинтарі й коло брами зібралось сливе усе село. Яків Кирикович та сусід Гуковичів молодий Юрченко держали вінця над Меласею наперемінку.

Молоді вийшли з церкви серед такого натовпу, якого не буває на вінчанні навіть і в Києві, неначе то вінчалась якась висока особа. Година дуже сприяла церемонії. Зранку було трохи задощилось, але незабаром надворі випогодилось. Земля була вогка. Пороху на шляху не було. Майське сонце обливало надзвичайно ясним срібним світом і парадовий поїзд, і натовп панів та селян, і юрби дівчат в квітках та стрічках, неначе

й вони прибрались на паннине весілля й були ладні заспівать весільних пісень. Самий поїзд був веселий. Майське сонце, майська краса неба й землі закрасила й звеселила і поїзд, і всіх. Мелася аж сяла од радощів, веселенько дивлячись з фаетона на веселу юрбу селян, на веселі види своїх гостей, на прибраних в квітки та стрічки дівчат, мов на своєму тріумфі.

Слідком за молодими котивсь фаетон, в котрому сиділа Ліда з молодою панною, Настею Юрченковою, а проти їх в передку сидів Яків Кирикович та боярин Юрченко, молодий дідич, близький сусіда, кругловидий та плечистий з чорними довгими вусами. Яків Кирикович глянув на Ліду. Ласкавий погляд її чималих очей сипнув на його, ніби теплим промінням, неначе майське сонце. Пишні, виразні червоні Лідині уста запишались, очі наче зайнялись. В молодого хлопця несамохіть майнула чудернацька гадка та думка, що од вінця їде не Мелася, а Ліда, і він сидить в фаетоні з нею, ніби з своєю тільки що повінчаною молодою. Йому несподівано уявилась Ліда, уся в білому, в хвилях білого весільного убрання: в серпанку, в вінку з білого вишневого цвіту на голові, з білою трояндою на грудях, уся в білому, обсипана сріблистим майським сяйвом.

"Яка б вона була пишна в весільному убранні з її матовим білим кольором лиця, з чорними рівними брівками та темними очками!" — подумав доктор.

І в його несподівано майнуло бажання, щоб він от тепер сидів з нею поруч в цьому весільному поїзді, щоб він з нею вертався од вінця. І ця думка була для його приємна. Але він зирнув на фаетон, де сиділа молода а його братом, і… згадав за притичину своїм несподіваним мріям. Він важко зітхнув.

Поїзд вкотився в подвір'я. Молодих зостріли батько й мати на ґанку й привітали їх. Мелася увійшла в світлицю з довгим почетом, з силою непроханих гостей, неначе яка-небудь королівна або царівна. Довгі столи в залі і в столовій були застелені. Усе було налагоджено для снідання. Слуги винесли на підносах шампанське. Усі гості й родичі забрали чарки

й поздоровляли молодих, бажаючи їм щастя-долі й довгого віку. Мати прохала гостей сідать за столи. Старий протопоп став перед образом і старечим, ледве чутним голосом прочитав молитву. Хазяйка посадовила батюшок поруч з молодими. Завештались слуги в білих рукавичках. Потрави подавались за потравами. Снідання було багате. Страва була чудова. В винах гості аж збиткували. Текля Опанасівна виставила замість снідання такий багатющий обід, що заломила міських буржуазок, Таїсу Андріївну Сватковську та Любу. На половині обіду в горницю ввійшов регент Никон, вхопившись на ході обома долонями за голову по обидва боки проділя, щоб пригладить кучеряві васильки. За ним посипались, ніби овечки в отарі, хлопці то в жупанках, то в піджаках, попідперезувані зеленими та червоними поясками. Півча стала коло дверей. Никон замахав обома руками, ніби птиця затріпала крилами, з таким завзяттям, неначе він махав ціпилном на току. Півча гукнула: "Гуляв чумак на риночку". Гості замовкли. Галас розмови стишився в одну мить. Півча співала пісню за піснею, безперестанку. Непроворний та неворушкий Никон пожвавішав, неначе набирався палу й жвавості од співів.

Час упливав швидко та хутко. Вже сонце стало на вечірньому прузі. Гукович схаменувся й зауважив, що вже час поспішать з довгими церемоніями. Слуги завештались ще швидше. Гості ніби хапались, пораючись коло вин. Нарешті батюшки підвелись за дозволом хазяйки, бо хапались додому на вечерню в неділю. За ними й другі гості рушили з-за столів. Півча зникла. Мелася вийшла до своєї кімнати, щоб передягтись в дорогу. Трохи перегодя вона увійшла до гостей в гарненькому звичайному убранні. Подали до ґанку фаетон, і молоді, забравши в руки грошовий презент од буртянського дядька та од батька, хапком сіли в фаетон і покатали на вокзал, щоб часом не опізниться на поїзд до Києва. Вкупі з ними виїхала й Таїса Андріївна з Любою. Батюшки, випивши нашвидку кофій, так само слідком за ними виїхали завидна, хапаючись додому, щоб не опізниться править вечерню, бо тоді була неділя і ввечері треба було править вечерню.

Слуги в одну мить поприбирали з столу зайвий посуд і винесли кофій. Гості знов посідали за столи. Хазяйка звеліла поприбирать з столу спорожнені пляшки та поставить повні.

— Лідіє Андріянівно! — гукнув через стіл Юрченко. — Оце ми з сестрою задумали знов удруге грать на зелених святках для селян "Наталку Полтавку". Може б, і ви пристали до нас? Чи не взяли б ви будлі-якої ролі? Ви стали б нам в пригоді.

— Я, мабуть, не здатна до цього. Хіба запросіть сестру. О, в неї є хист до цього! Вона, надісь, утне краще за мене, гратиме, як справжня артистка.

— А ви, Лідіє Андріянівио, спробували б свої сили. Може, в вас якраз єсть хист до цього, тільки ви й самі тому невідомі, — обізвавсь через стіл Яків Кирикович.

— Не почуваю себе придатною до цього діла, хоч і вмію співать і маю сякий-такий голос. Не зважусь я на таке діло. Запрошуйте до цієї справи жваву сусіду Надежду Мокіївну. Для грання на сцені треба проворних людей; а я таки добре м'яло та неповертайло.

— Може б, я й зугарна була до цього, але мені не буде часу їздить на репетиції. А мені, сказать по щирій правді, дуже бажалось би вам допомогти, — сказала Ладковська й зирнула солоденькими очима на Якова Кириковича, неначе промовила очима: це я тільки для тебе ладна стать до цієї справи, та таки й стану, як ти гратимеш…

— Грайте, грайте, молоді, та й нас запрошуйте на спектакль, — обізвавсь один старий дідич. — Коли б часом через ці іграшки ви не набрались клопоту.

— Поки поліція довідається, то ми й переграємо потаєнці усей наш репертуар. Начадимо, начадимо та й притаїмось. Нехай вже потім ми будемо якось справдовуваться з нею, — сказав Юрченко.

— Як розпочали ми репетиції в нашому здоровому складі коло сахарні, то усі дівчата й хлопці збирались три дні; дівчата повбирані, позаквітчувані, неначе зібрались в якесь свято на музики. Я вже вивчила дівчат усіх пісень для нашого хору, — говорила Юрченкова сестра Настя.

— От поїдемо й побачимо, як там ваші дівчата співатимуть в хорі й танцюватимуть, — обізвався Гукович і зареготавсь.

— Чи ти пак поймеш віри, щоб сільські дівчата й парубки змогли й справді грати й співать на сцені? — спитав Гукович в жінки.

— Ніколи не пойму віри цьому! Ще що вигадайте! Подумайте собі, як то наш погонич Грицько грав би на сцені, та ще й співав під грання оркестру, коли часом і наші панни не потрапляють співать до ладу під акомпанімент фортеп'яна, — сказала Текля Опанасівна.

— Одже ж ми докажемо, що для завзятої людини нема нічого неможливого, — промовив Юрченко.

— Господи споспішай! Дай боже, час добрий! — промовила з сміхом Гуковичева. — А мені все-таки чомусь здається, що з того пива не буде дива.

— Буде диво! ож побачите! от поназдивитесь! — гукав завзятий Юрченко і з нестямки махнув рукою й зозла аж вдарив рукою навідлі об стіл. — Треба тільки наважливості та завзяття, то й поспіх буде.

— А вже ж можна це вробить! Селюки темні, але зовсім-таки не дурні, — сказав один чернігівський земець. — От наше земство добре робе, що задумало позакладать читальні по селах. Маємо на думці сповнить ті

читальні українськими книжками, писаними мовою, зрозумілою для селян.

Піднявся галас. Почалось змагання. Знайшлись і супротивники в того земця. Яків Кирикович оступався за його.

— Я чула, що ви, Лідіє Андріянівно, їдете в Фінляндію вчитись вироблять полотна та рушники на новомодних верстатиках, — обернулась до Ліди Надежда Мокіївна, — чи цьому пак правда?

— Маю на думці їхать. Це правда. А як вивчусь, то розведу в нашому селі це промислівство, щоб селяни заробляли цим шматок хліба.

— Як вивчитесь цього, то навчіть і мене. Я, господи, як люблю ткать та шити! Боже, як люблю! — аж крикнула вона і втупила свої очки в Якова Кириковича. — Я вам стану до помочі в цьому: вивчу навіть наших молодиць.

"Ну, знаємо ми тебе! Ця проноза підбирається під мене. Це її підступ; але не піддуриш! Я тепер став не дуже-то ймовірний".

Надежда Мокіївна і справді сіла б за верстат, але тільки тоді, якби сів ткати полотна та рушники Яків Кирикович, щоб їй можна було повсякчас дивиться на його або доторкуваться до його хоч своїм черевиком.

— Нашим земцям треба б таки попиклюваться розвитком сільського промислівства між селянами. Чом би пак земствам не стать до помочі селянам в цій справі? Багато селянських полів не вигноюється. А вигнойка — це ж велике діло. Час би змінить стародавню систему оброблювання полів, коли в одну руку поле в толоці дармує й марнується дурно… Скільки непочатої праці! Скільки діла!

Яків Кирикович розговорився. Його розмова набиралась сили. Карі очі залисніли, а потім заблискали. В його очах зайнявсь огонь завзяття, що

затаївся в його нібито спокійній тихій вдачі. Ліда почувала, що його думки та гадки правдиві. Вона задивилась на його якось несамохіть. Карі очі чарували її.

— Що правда, то правда! Ми, давніші люде, в свій час якось не звернули уваги на цю народну справу. Треба намовить земців і звернуть їх увагу на це діло, сприяюче засобам селян. Що правда, то правда! — обізвавсь земець Манько.

Знов почались змагання. Випили кофій і повставали з-за стола. В покоях стояла духота. Одчинили двері на веранду, котра виходила в садок, щоб трохи провітрить горниці. Гості рушили на веранду. Старіші посідали на лавках, а молоді юрбою кинулись на прогуляння в садок.

VIII

Сонце вже сідало десь далеко на рівнині й ніби ховалось в кучерявих вербах, пірнаючи в пухке зелене верховіття. Небо було чисте, лиснюче, блакитне. Садок зеленів, аж очі вбирав в себе. Довжезний рядок кущів бузку попід тином був суспіль обтиканий китяхами цвіту й зверху то сизів, то білів довгою чудовою гірляндою наниз до самісінької течії. Повітря й парк неначе пропахались наскрізь делікатними тонкими пахощами бузку, молодого листя тополь та сокорин. Щось живуще й цілюще було розлите й у садку, і в легкому прозорому повітрі, і наддавало жвавості, ворушило в молодих думки та мрії.

Молоді гості пішли юрбою по широкій доріжці, недавно посиланій тертою дрібною жорствою. Доріжка повелася наниз до течії поміж деревами та кущами. Надежда Мокіївна вже була притулилась до Якова Кириковича й зачіпала його в розмові. Але він зумисне замішався в гурт, потім зоставсь позаду й пристав до Ліди. Йому забажалось побалакать з нею на самоті, осторонь од людей. На його щастя, до Ладковської пристав один молодий сусід, Марко Петрович Некрашевич, заможний дідич, ще молодий панич, великий спортсмен, з котрим побратався

Михайло Кирикович, бо вони обидва надзвичайно кохались в спорті та в конях.

— Який пишний сьогодні вечір! Якою поезією повіває в цьому стародавньому парку! — почав Яків Кирикович. — Як я служив за асистента в одного професора, мені не було часу і вгору глянуть, як кажуть селяни. З ранку до вечора я вкупі з ним тупцяв коло слабих, і не стільки він, скільки я. Разуразна тяганина та біганина безперестанку аж заморочувала мені голову. На мені лежала повинність і асистента, і фершала. Я був якось зачерствів і занедбав усяку поезію. А теперечки мені самому аж дивно стало! Якоюсь поезією подихає на мене з цього садка, з неба, з того лісу, од тих старезних дубів…

— То, певно, од того, що лікарі завжди за практикою, за справою, надто прозаїчною, як робітники на роботі. А теперечки, в цей час, ви зовсім вольні, — обізвалась Ліда, повернувши до його вид і глянувши йому в вічі.

Молодий хлопець вловив погляд її чудових очей і почутив, що не одно майське небо, повітря та співи соловейків повіяли на його поезією; а ще й до того Лідині очі та уста надили його й чарували якимись поетичними чарами. І од тих очей лилась дивна поезія, що закрасила для його й небо й сонце, зробила поетичним і садок, і пташині співи, до котрих він передніше не дуже й дослухався. В молодому серці, пригнобленому прозаїчним щоденним ділом, одразу виникло щось чарівне, поетичне й закрасило садок.

Юрба гостей перебігла місток через течію, спинилась, подивилась на лиснючу воду, вкриту на берегах молоденькими шпичастими очеретами, густими, як щіт, і рушила далі по стежці, що повилась вгору на згористий покат сугорба. На сугорбах в ліску й нанизу в вербах скрізь лящали соловейки, щебетали пташки. Соловейків було сила! Їх щебетання та співи аж розлягались, аж дзвеніли по кущах. Десь у вербах на низині, ніби на сопілці, вигравала омелга.

— Ну та й репетують же соловейки! — сказала Ліда. — Неначе накупились! ніби знають, що сьогодні Меласине весілля, та поставали її дружками.

— Гарних та співучих дружечок сподобилась ваша сестра! Нема де правди діть, — промовив Уласевич.

— Тепер скрізь в садку весілля, — сказала Ліда, — достоту, як співають в весільних піснях: "Ой на хаті зілля, а в хаті весілля, а надворі бояри, як мак процвітає, а в хаті дружечки, як сонечко сяє!" Тутечки скрізь зелене зілля та ніби веселе весілля, як співають в отій пісні.

І молодому хлопцеві чомусь забажалось, щоб і його весілля, таке поетичне, майське, як і Меласине, справлялось оце зараз при цих співах і щебетанні пташок, та справлялось доконечно з Лідою. Він сам здивувався, звідкіль це на його найшла така поезія, налетіли такі мрії, приємні та веселі. Він знов зирнув на Лідине матово-біле лице, на матове чоло з веселими бровами й одразу почутив, звідкіль лилась на його й поезія, і веселі мрії, звідкіль то ніби якась казкова цілюща та живуща погожа вода крапала на його заниділе серце.

— Як гарно хтось розпланував цей парк! Мабуть, якийсь козацький предок вашої мами заводив цей парк. Мабуть, він був дуже поетичний на вдачу. Он, дивіться, на покаті сугорба окроми стоять дві березі, пригорнувшись одна до однієї, неначе дві сестрі шепочуться за щось цікаве потаєнці, осторонь од усіх. А он далі над водою дві вербі в березі схилились над водою, неначе дві удови-красуні з журбою заглядають в дзеркало й милуються своєю гарною вродою... А ондечки вгорі на горбі нарізко стоять три старі дуби рядочком, вирізуючись проти неба, неначе три "азовські брати", що колись втікали на Україну з Азова, з татарської неволі. Зовсім неначе рядочком попліч налагодились мандрувать по степах.

— Які то "азовські три брати"? Я щось про їх ніколи не чула, — обізвалась Ліда.

Молодий хлопець розказав їй думу про трьох азовських братів, втікачів з татарського полону, як ті три брати втікали степами, як один брат ізнемігся й підбився та й занедужав, як два брати, страхаючись погону, для безпечності, без жалю покинули брата на одчай божий серед степів, а самі дременули далі.

— Яка інтересна й сумна, і поетична дума! Шкода, що про це нам нічого не казали в гімназії і за ті цікаві думи, — сказала Ліда.

З пригорка почувся регіт, аж ляснув, аж луна пішла по розложистій долині: то зареготалась Надежда Мокіївна. Веселий Некрашевич оповідав їй щось дуже смішне, а вона реготалась на ввесь парк, аж луна йшла по сугорбах.

— Ото весела людина оця Надежда Мокіївна! — промовила Ліда.

— Весела й безжурна. Певно, й її натхнули поезією співи соловейків та щебетання пташок, як оце натхнули мене,-обізвавсь Яків Кирикович і, осміхнувшись, зирнув в вічі Ліді.

Вона й собі осміхнулась і блиснула очима, обертаючи своє личко до його.

"Не соловейки натхнули мене радощами. Не раз і не два доводилось же мені чути гучні співи соловейків в такі ж пишні майські вечори, як і сьогодні. Але вони не взрушували так мого серця поетичним почуванням, як в цей поетичний вечір. Це твої зоряні очі обсипали мене промінням, налили моє зачевріле, заниділе серце й радощами, і поезією", — подумав Уласевич.

Йому заманулось дивиться на ті пишні очі безперестану, ловити їх приємне променясте сяйво, тішить своє серце й веселити душу.

— Чи швидко ви поїдете в Фінляндію? — спитав Яків Кирикович несамохіть, бо в його чомусь майнула думка, що він вже не швидко побаче ці пишні очі, і йому стало шкода тих очей.

— Я ладна помандрувать хоч і зараз. Але наші сусіди Матушевські не поїдуть перед жнивами, бо вони обидві самі хазяйнують вдома. А тим часом я щобожого дня, як тільки прокидаюсь вранці, то все в мене перша думка, що вчорашній день минув і пропав навіки без користі для мене. І знов минає день, і знов я знаю й почуваю, що він дурнісінько пропадає, а я все домую і мої сили дармують. І так минають дні, тижні, минають марно літа мої молоді. І мені здається, що я й не живу, а тільки животію — навіщо й про що, і задля чого? В хазяйстві моя поміч мамі непотрібна й навіть зайва. Інші панни їдуть до Цюріха, до Женеви, просвічуються, пиклюються своєю просвітою. А я от усе домую та дурнички світом нуджу.

Ліда зітхнула. З її розмови було знать, що вона має щирий потяг до якоїсь корисної праці, а не вередує з нудьги на селі та вигадує якісь примхи.

"Ця молоденька панна, мабуть, з вищим, трохи ідейним потягом", — подумав Яків Кирикович.

— Оце все, що ви казали, мені дуже припадає до вподоби. Кожний з нас, коли він любе Україну й людей загалом, повинен дбати за те, щоб навкруги себе розповсюдить культурність, чим і скільки спроможеться.

— Одже ж така сама думка й мені давно приходила в голову. Навезіть мені українських книжок, бо я й досі за їх нічого не знаю, навіть нічого не чула, хоч ми вдома частіше розмовляємо українською мовою, ніж великоруською.

Гості, поблукавши та потинявшись по всіх закутках парка, юрбою повернули назад до містка. Уласевич та Ліда й собі пристали до гурту. Надворі вже сутеніло й навіть поночіло. Зорі замиготіли подекуди, ніби закліпали золотисті та сріблисті очі десь високо-превисоко в небі.

Ліда почувала, що молодий Уласевич дуже припав їй до вподоби і чудовими очима, і своїми поглядами, і своїм широким розвитком розуму. Вона почувала, що в їх обох почалось єднання думок. І однаковість поглядів та думок її підбадьорила й звеселила.

Гості ввійшли в світлицю, обсіли її навкруги по стільцях, попритулювались по закутках і ущухли. Добра промашка по долині та по сугорбах таки втомила їх. Всі неначе впились чудовим повітрям, ніби молодим вином. Усі мовчали й ніби одпочивали. Невгамована та прудка Надежда Мокіївна таки встигла залучить в далекий куточок Марка Петровича Некрашевича й одним одна невтомно лящала язиком. Некрашевич трошки сподобався їй, хоч був і не дуже гарний з лиця. Він був куценький, опецькуватий, тілистий та кругленький, з круглим видом, схожим на кавунець. Спідня губа скинулась на ковбаску, а верхня, з ямочкою посередині, закопирчилась вгору так здорово, неначе хтось вхопив її посередині гачком і задер вгору. Певно, ці повні соковиті оригінальні губи й припали Надежді Мокіївні до вподоби, бо вона й не зводила очей з цієї закопирченої губи.

Господиня примітила, що гості сиділи мовчки й наче прилипли до стільців, як мухи в негоду прилипають до стін. Вона пошепки попросила свою веселу товаришку й сусіду, Марію Михайлівну Покотиловську, вдарить на фортеп'яні щось веселе та дрібне, веселого вальса або дрібного козачка. Але Покотиловська сама не сіла за фортеп'ян, а побігла до однієї молодої панії й замість себе посадила її за фортеп'ян. Задзвенів веселий вальс. Покотиловська, старосвітська людина, вже літня й сивувата, але рум'яна й кремезна, вийшла на середину залу, обернулась до паничів і промовила:

— Чого це ви сидите, напиндючившись, неначе три дні пішки йшли й два дні нічого не їли та стали аж тлінні? А нуте лиш, "божії трудовники, господа милостивії", ставайте до роботи! Отакої як було за наших часів.

Марія Михайлівна давно овдовіла й сама хазяйнувала в своїй невеличкій маєтності. В околиці її продражнили "маркізою Какаду", бо вона й справді скинулась на попугая або на півня. В неї був гострий, карлючкуватий ніс, як у сови, а над лобом теліпався ніби конопляний чубок. Своєю старосвітською жвавістю та простотою вона й справді нагадувала французьких маркіз за часів реставрації. Околишні полтавські Гоголі запримітили цю схожість і дали їй влучне прізвище. Покотиловська, рум'яна та весела, з чорними очима, була ззамолоду добра моргуха, з тих старосвітських проворних, ще не дуже спанілих паній, про котрих співають: "Іду собі й підскакую". Вона взяла руками свою сукню, розтягла її на обидва боки, ступила уперед кілька ступенів, а далі пішла тихою ходою не то старомодного менуета французьких маркіз, не то козачка, вихаючи сукнею на обидва боки. Ззамолоду вона була дуже танцюриста.

Жвавий вальс та весела жартівлива полтавська маркіза Какаду й справді розворушили молодих гостей і роздратували їх нерви. Гостям одразу пригадалось, що весілля ще не скінчилось і що його треба якось докінчить веселіше. В одну мить з далекого закутка, неначе опука, викотивсь кругленький Некрашевич вкупі з Надеждою Мокіївною. Жвава пара ніби покотилась по гладенькій навощованій підлозі. Некрашевич вихрив та вихав на всі боки своєю куценькою дамою дуже завзято. Слідком за ним з-під пальми виплигнув високий та цибатий панич з Настею. За ним зараз пішли в танець й інші. Некрашевич, невгамований в танцях, не так танцював, як товкся, ніби Марко по пеклі. Яків Кирикович підвівсь і зирнув на Ліду. Ліда догадалась і собі підвелась з стільця. Його рука влипла в тонкий Лідин стан, і молода пара плавко й гладенько ніби полинула по підлозі. Ліда почутила гарячу руку на своєму стані й глянула зблизька в його карі очі. І їй здалося, що вона попливла або по тихому морі, або в синьому небі; здалось, що вона лине кудись в якийсь пишний

невідомий поетичний край вкупі з Уласевичем. Щось приємне, надзвичайно радісне заворушилось в серці в молодої панни.

Яків Кирикович посадив Ліду обережно на стілець, і вона в нестямці ніби впала на стілець, як підстрелена пташка, і довго-довго не могла опам'ятаться.

"Цей вечір буде початком якогось нового життя задля мене, — думала вона, кмітячи за своїм серцем. — Починається для мене щось нове, чого я не зазнала до цього часу й тільки вгадувала й постерегала".

За Уласевнчем знов пішли в танець паничі й панни. Уся молоднеча, що була в світлиці, заворушилась, закрутилась. Усі занудились, сидячи в глушині по селах та хуторах. Їх раптом потягло до танців в веселому товаристві. Тільки аж тоді, під приводом танцюристої веселої маркізи Какаду, запахло в світлиці весіллям. Яків Кирикович знов підбіг до Ліди й знов повів її в танець. Пара була така чудова, що гості несамохіть задивились і замилувались на неї.

— Ну та й гарна ж оця парочка! — промовила маркіза Какаду до Теклі Опанасівни. — Хоч вдруге одчиняйте церкву та ведіть цю пару до вінця!

— Ой, що ви кажете! Бодай вам пипоть на язик! Вони ж тепер між собою рідня. Схаменіться лишень та не напророкуйте часом чогось недоброго, — прохопилась мати й задумалась: вона вже прикмічала, що Яків Кирикович все горнеться до Ліди і що Ліда не одходе од його ні на ступінь.

В столовій подали самовар. Господиня запросила гостей до чаю. Гості веселою юрбою сіли за столи.

— От і спасибі вам, сусідко, що ви розважили й розворушили моїх гостей, — сказала на ході Текля Опанасівна до Покотиловської.

Після чаю гості вернулись до зали. Покотиловська почала прощаться з хазяйкою та все приказувала.

— Ой, час додому! Час би й спати, а то люде, борони боже, ще й ніч розберуть, а нам нічого не зостанеться од цієї куценької майськоі ніченьки. Нічка тепер завдовжки на один корж!

Гості заворушились і вже лягома почали прощаться в хазяїном. Яків Кирикович попрощавсь і собі.

— Навідуйтесь же до нас! Ми ж тепер не чужі, а свої, — промовив Андріян Кирилович до Уласевича.

— Спасибі вам! Заїжджатиму й до брата, і до вас.

— Як будете будлі-коли в об'їзді по селах, завертайте до нас на обід, на чай або й на ночівку, — додала стара Гуковичка.

— Спасибі вам! спасибі за ласку! — дякував Яків Кирикович на прощанні, виїжджаючи в пізні обляги з двору.

Візник погнав прудкі поштові коні й швидко покатав по рівному битому шляху. Уласевича неначе заколихала й загойдала труська поштова чортопхайка. Небо аж сяло й миготіло ясними зорями. Вогке повітря, нічна тиша бадьорили душу, навівали думи та мрії. Уласевич почував, що йому легко на серці, приємно на душі, так приємно й радісно, як було тоді, коли він скінчив університетські екзамени, достав добре засвідчення й диплом і катав на село до батька, що був мировим посередником, на спочинок. "Одначе ця глушина не така вже й справді негоденна та нікчемна, як мені передніше здавалось. І тутечки щось заворушилось, щось путнє, прогресивне виникає в головах тутешніх людців… Вони не усі таки темні та байдужні до рідного краю, щось задумують, про щось митикують, силкуються чимсь послужиться Україні",

— думав Уласевич, коливаючись на візку, неначе на байдаку од здорової хвилі.

І йому стало радісно на серці. Надії на кращу будущину замиготіли в його душі, неначе ті мигаючі зорі, що дивились на його з високої височині. Заворушились мрії й пішли одна за другою, неначе хвиля за хвилею. Виникли в душі надії на кращу будущину людського життя.

І думи серед темного степу низались, неначе намистини в разку намиста. А пишна тиха ніч, при швидкому рушенні по степу, ніби повівала крилами й навівала думи та мрії, веселі й радісні.

А серед тих мрій ніби виринали Лідині палкі чудові очі, потаємні, як тайни безмежного зоряного неба. І він неначе вглядів їх десь на небі серед найкращих, найясніших зірок.

Вже надворі зоряло, і над степом зійшла й замиготіла пишна вранішня зоря, неначе з степу на небо чиясь рука кинула золотий клубочок, обсипаний мигаючими діамантами. Той клубочок покотивсь угору серед натовпу дрібненьких зірок, мов весела молода вийшла з хати серед дружок. Уласевич несамохіть задививсь на ту веселу вранішню зірку, що вела за собою рожевий ранок. І ніби срібним промінням замиготіла в його серці радість та надія на якесь велике щастя.

"Не доведеться нам побраться… Але я вже побратався з тобою й почуваю, що ти в мене в серці одна світиш і світитимеш до кінця мого живоття, як ота весела вранішня зірка. І не забуду, доки живий буду, ні цього майського вечора, ні твоїх чорних очей, ні твоїх добрих думок", — думав Уласевич, повертаючи з степу в сонне село, осяяне тихим рожевим одлиском вранішнього сяйва на сході сонця.

IX

Мелася та Михайло Кирикович, поїхавши в Київ зараз після вінчання, довгенько задлялись в Києві. Були з одвідинами в усіх своїх знайомих. Нагулявшись донесхочу й скупившись, вони вернулись додому. На од'їзді до Києва батько дав Меласі гостинця п'ять сотень карбованців од себе та п'ять сотень, подарованих старим буртянським дядьком на "шпильки" для молодої. Мелася накупила собі золотих сережок, брошок та браслетів, Михайло Кирикович купив за триста карбованців чудового коника-скакуна. Решту вони потроху розтринькали, що й самі не зогляділіс. На дорогу й для розплати в гостиниці Мелася мусила позичить сто карбованців в доброї Таїси Андріївни.

Трохи згодом якось раз заїхав в Деркачівку Яків Кирикович по дорозі в час об'їзду по селах. Мелася була невимовно рада. Вона причепурилась, поначіплювала на себе золоті обновки, аж сяла од золота, неначе давній еллінський чудодійний Ідол. Михайло Кирикович показував братові свого стрибуна, чванився ним, водив коника по дворі, неначе грався якоюсь гарною цяцькою. Яків Кирикович милувався тим коником, але не дуже-то звертав ва його ввагу, бо не кохався в конях. Сливе цілий вечір за чаєм він сидів поруч з Лідою, неначе не міг надивиться на неї й набалакатись.

— Коли ж ви, Лідіє Андріянівно, од'їжджаєте од нас? — спитав Яків Кирикович.

— Як тільки Матушевські обіжнуться, то після обжинок вони зараз і поїдуть; поїду й я з ними. Старша Матушевська сама заряджує хазяйством, бо не дуже-то йме віри своєму злодійкуватому економові. Зберуть ужинок з полів, складуть в клуні та в току, та тоді й рушимо гуртом.

Молодому хлопцеві стало жаль, що вона од'їжджає на довгий час, що він довго не бачитиме її. Він зітхнув і похилив голову.

І якось невесело прощався він з Лідою. З якимсь невиразним смутком він вертався додому вже в пізню добу. Йому було шкода, що од'їжджає в

далекий край людина, наче вже не чужа йому, а ніби рідна й дуже дорога, рідніша за рідного брата.

— Якове Кирнковичу! — сказала Ліда на прощанні. — Ви таки заверніть до Матушевських в Мотижинку. Вони обидві вже чули за вас і будуть дуже раді побачиться й познайомитись з вами. Не жалкуватимете.

— Добре! заїду в час моїх об'їздів по селах хоч на часину, коли ви говорите з таким поважанням до їх, — сказав Яків Кирикович на прощанні.

І він справдив свою обіцянку: заїхав, по дорозі додому, в ту Мотижинку, невеличке сельце, що було недалечко збоку од великого шляху.

Дім Матушевських був старий і стародавній, увійшов в землю й трохи перехнябився, але був знадвору чисто оббілований, чепурненький, з мальованими віконницями й з великим та гарним квітником. Навкруги його ріс старий здоровецький овощний садок, котрий панни запродували одному київському міщанинові. До гостя в світлицю зараз увійшла старша Матушевська, літня панна, висока й поставна, з підтятими кісми, що спадали густими кучерями на плечі. За нею слідком вибігла її менша сестра, нижча од неї, жвава й весела, ще молода панна. Обидві сестри чули про його й догадались, який то гість несподівано завернув до їх оселі.

— Ми чули за вас од Ліди й таки, сказать по правді, сподівались бачить вас у себе в господі, — сказала Маруся Матушевська, старша панна, привітно привітавшись, і попросила доктора сідати.

— Ви живете тільки самі вдвох? — спитав Уласевич.

— Ні! З нами живе наша старенька мати, — промовила сестра Галя.

— Але ж і гарна ваша глушина! Ваш дім неначе заріс садком і вріс в садок та в квітки. Ви тут неначе в раї, — сказав Яків Кирикович.

— Нам нема часу й нудьгувать, бо ми самі хазяйнуємо в цьому раї, — промовила Маруся. — Ми таки зроду вдались хазяйновиті, то й доглядаємо самі всього і всім мусимо пиклюваться. Хазяйствечко в нас мале. Засіб наш невеликий, грошей в нас обмаль. Але, як кажуть в приказці, "хто дбає, той має".

— Я чув, ви вчились на жіноцьких курсах? — спитав Яків Кирикович.

— Була два роки, — сказала Маруся, — але я вчилась не задля того, щоб вийти на лікарку, а більше для своєї просвіти й свого розвитку. Я, бачте, дуже люблю природничі науки. Часом і лічу людей по селі, скільки тямлю це діло. А більш того, що докладаю праці, щоб розводить в себе в садку усякі лікарські зілля та зела, помічні в хворобах, і навіть на цьому трохи заробляю, ще й між селянами розводжу культуру усякого зілля. Тут, у нашім краї з давніх-давен ще скарб позаводив усякі лікарські помічні зілля.

— То в вас, бачу, роботи немало! — сказав доктор.

— О, ми не сидимо, згорнувши руки! Нема часу посиденьки справлять, — обізвалась Галя.

— Оце восени або й після жнив маємо на думці чкурнуть аж в Фінляндію на науку, — сказала Маруся, крутячи папіроску. — Заберемо й Ліду з собою, щоб не сиділа дурно на селі та не нудила світом дурнісінько.

— Ліда має хіть вчитись, то ми через те її підмовляємо їхать з нами, — прикинула Галя.

— От і добре! Матиме собі діло й зайняток, — сказав доктор.

Маруся подала Уласевичеві папіроску й сама закурила, розмовляючи якось по-паничівській, усе на низьких нотах.

— Ми взимку навідуємось і до Києва. І доки в Києві були жіноцькі вищі курси, ми вряди-годи було ходимо на лекції, щоб не запускать своєї просвітності, щоб, бачте, наші голови не позаростали бур'яном та цвіллю, — сказала Маруся й зареготалась дзвінким гучним альтовим реготом.

Посидівши та побалакавши з годину, доктор розпрощався з паннами. Проводячи гостя, панни завели його в садок та в квітник і показали довгелецькі грядки, де росли усякові лікарські помічні зілля: шельвія, аглицька м'ята, ромашки й інші. Панни, очевидячки, милувались цими грядками, чистенько виполотими й политими.

— Це, бачте, в нас в Полтавщині в Лубнах є ботанічний садок, належачий до скарбу. Звідтіль пішли скрізь по дідичах усякі помічні в хворобах лікарські зілля. От і ми завели ці зілля на свою обихідку та й на продаж, — маємо з цього чималу користь, — сказала Маруся.

— Завертайте ж до нас, сусіде, хоч вряди-годи! Посидимо та хоч перекинемось живим слівцем! — просила Маруся молодого панича на прощанні.

— Добре! Заїду колись, чи випадком, чи й зумисне! — сказав Уласевич, сідаючи хапком і вгнізджуючись в кублі, в напханій в задку соломі на поштовій чортопхайці.

Минули жнива… Хліб уродив навдивовижу. Ужинок був надзвичайний. Старий Гукович спромігся вистачить для Ліди грошей на дорогу й на науку. Обидві Матушевські дали Ліді звістку, щоб вона лаштувалась в дорогу, й сповістили їй про день виїзду. Вони обіцяли заїхать за нею по дорозі, їдучи на вокзал. Мелася дала знать листом Яковові Кириковичу, щоб він прибув до їх попрощаться з сусідами. Вона й сама була трохи закохана в свого гарного дівера.

Яків Кирикович прибув до Гуковичів надвечір в призначений день. Він застав Матушевських. Вже пили чай на веранді, що виходила в садок. Старі привітали гостя радісно. Маруся Матушевська схопилась з стільця й випросталась на ввесь свій високий зріст. В очах блиснула радість. Вона подала докторові свою чималу руку й по-паничівському труснула її, привітно осміхаючись. Блиснули чудові міцні зубки, і над верхньою губою замиготіла чорна смужка ледве примітних вусиків.

Пішла розмова, жвава й цікава. Матушевська розказувала про урожай. Вона була рада, що цього року не змилила ні садовина, ні озимина, ні ярина, неначе земля знала, що для неї й сестри на цей час доконче треба буде чимало грошей. І старий Гукович був радий, що хліб уродив дуже добре. Добрі жнива дали веселу направу усім цим селюкам.

— Ну, тепереньки, про мене, їдьте та й вчіться усього, чого душа забажає! Навчіться плести кошики, — то й це діло не погане й не зайве. Не будемо купувать нашим політницям та копачам кошиків. Буде чим і картоплю зносить, як копатимемо восени. Все-таки менше буде трати, — жартував старий.

— Там, в Фінляндії, вміють добре маринувать оселедці, — сказала Мелася, — вивчіться лишень і цього та й нас навчите. Я страх як люблю мариновані оселедці! Не забудете? Га? Так, між іншим ділом, прихапком, та таки викрадьте цей секрет в чухнів.

— Добре! коли при нагоді трапиться десь, — обізвалась Ліда.

— Але ж ти, серце, забула, що в нас у Дніпрі не ловляться оселедці, а тільки якась поганенька плітка та судаки, та часом трапиться колись-не-колись чечуга, — сказав Мишук.

— То ви в чухнів постережіть таку науку, щоб з наших пліток та судаків наробить маринованих оселедців, — промовила Мелася й дрібно засміялась.

— Цього ми, певно, не могтимемо зробить. Наука ще не дійшла до такого дива, щоб перетворить рибу в оселедці, — сказала Маруся.

— Та ніколи до цього й не дійде, — обізвався Яків Кирикович, — будьте певні, що такого чуда ніколи не буде. — Як то не буде? Адже ж в пісні співають: "Нехай так, нехай так! Нехай буде з риби рак!" — говорила Мелася.

— Та то, бач, серце, тільки тоді з риби буде рак, як цього замандюриться жінкам, — обізвався Мишук.

Михайло Кирикович вже трохи постерегав Меласині вередливі норови. Він вже пересвідчився, що Мелася незабаром звелить йому перетворять рибу в рака.

Усібалакали, усім було весело, тільки Ліда сиділа мовчки й слова не промовила. В її очах виявлявся смуток.

Гості пили чай хапки, щоб часом не опізниться на вокзал. Той вокзал дратував усім нерви. Випили чай і зараз почали прощаться. Ліда прощалась з усіма й несподівано заплакала, зирнувши востаннє на молодого доктора.

— От тобі на! То була б і летіла в далекий край, а це звідкільсь і сльози? — спитав батько.

Посідали на повозки й рушили з двору. Молодому докторові здавалось, що од'їжджає хтось найлюбіший, наймиліший йому на усьому світі. В його здавило коло серця. Він насилу задержав зітхання. Яків Кирикович, напившись чаю, швиденько попрощавсь і покатав степом, щоб хоч трохи розігнать задуму та розвіять смуток.

Він приїхав додому, увійшов в свої покої, засвітив світло. В покоях було тихо, якось порожньо, аж мертво. Передніше колись покої не

здавались йому такими порожніми та сумними. Доки Ліда була в батька, недалечко од його, йому здавалось, що її дух вітає в його кімнатах, що її вид, її очі ніби визирають на його звідкільсь, линуть ластівками по покоях, звеселяють його серце. Теперечки йому здалось, що й дух її зник і сліду не покинув.

І молодий хлопець, щоб розігнать сум та нудьгу, ще з більшим завзяттям прилягав до своєї роботи, понаписував кільки лікарських книжечок для народу. Були дозволені дві його нові книжки для селян. Він надрукував їх і сів за нову лікарську роботу. Це його трохи розважало й звеселяло. Селяни йняли йому віри й привернулись до його: щодня з сіл приходили за ліками та за порадою в хворобах по два десятки чоловіка або й більше.

По деяких газетах з'явились звістки за це, як за щось досі нечуване на селах. До Никона на святках та в неділі юрбами збирались парубки, дівчата й навіть чоловіки, щоб послухать читання українських народних книжок. Продаж українських книжок пішов по околиці дуже добре. Селяни цікавились книжками й залюбки купували й читали їх. Цим ділом правував молодий доктор і тим розважав себе.

Минула осінь, минула й зима. Пробувши в цей час в Фінляндії, Матушевські й Ліда аж напровесні вернулись додому й понавозили і нових верстатиків, і чимало усяких виробів. Яків Кирикович прочув од людей, що вони вже вернулись, і зараз поїхав до Гуковичів. Він стрівся з Лідою, неначе з рідною людиною, і не міг набалакатись з нею.

Од того часу Яків Кирикович почав надто вже часто навідуваться до Гуковичів. І батько й мати вже давненько примітили, що він їзде до їх неспроста. Кохання не можна втаїть од людських кмітливих та цікавих очей. Батько перестав виходить до гостя в світлицю й навіть зумисне виходив на тік або виїздив верхи на поле. Мати приймала й вітала його байдужно. Ліда швидко догадалась, що ті одвідини неприємні старим, змовилась з Яковом Кириковичем з'їжджаться в Матушевських і напередодні своїх одвідин завжди подавала йому звістку листом.

Знов запишнився май квітками та співами соловейків. Засяло ясне майське сонце. Молодому хлопцеві пригадався май минувшого року, препишний та прехороший, коли зайнялось його серце коханням на братовому весіллі. Обоє молоді часто зострічались в домі Матушевських. Але несподівано трапивсь дуже неприємний випадок.

X

Одного дня влітку до отця Якова Ладковського принесли з пошти листа. Отця Якова не було вдома. Надежда Мокіївна взяла листа і, не глянувши на конверт, роздерла його й з цікавістю кинулась читать. Вона мала звичай роздирати конверти та заглядать навіть в усякі офіціальні бомаги, прислані на ймення свого чоловіка, бо була дуже цікава.

Цей лист писав передніший дрижипільський фершал, котрий перейшов на службу з Дрижиполя в друге місце. Він писав до свого товариша, фершала Якова Вербицького, котрий перейшов в Дрижипіль на його місце. А на пошті сливе усі листи, на котрих манячили написи "Яковові", спохвату перли до отця Якова.

Надежда Мокіївна читала, читала той лист і довго не могла втямить, про що то пишеться в тому листі. Але згодом, опам'ятавшись, зирнула на конверт і прочитала, що лист був писаний не до її чоловіка, отця Якова, а до фершала Якова Вербицького таки в Дрижипіль. Під листом на кінці був підписаний передніший дрижипільський фершал. В Надежди Мокіівни аж пучки з листом затрусились од цікавості. Чужі думки так зацікавили її, що в неї аж голова заморочилась.

В першій половині листа давніший фершал писав за себе, за своє нове місце, писав за дріб'язкові тамошні випадки, за свого доктора й подавав усякі новинки. Але наприкінці листа він понаписував багато дечого за молоду матушку Надежду Мокіївну. Вона втупила очі в лист і од цікавості неначе їла його своїми зіньками.

"Там у вас в Дрижиполі є чудернацька матушка, Надежда Мокіївна Ладковська. Це якась не то проява, не то виродок між найновішими єпархіалками. Вона чепляється причепою до всіх паничів, і, певно, ця нахабна людина причепиться й до тебе, як чеплялась і до мене, і до кожного вчителя, а найбільше, як я перечув через людей, до Уласевича, теперішнього молодого доктора. А ми знаємо добре, що Уласевич закохався в Ліду, Гуковичеву дочку, і їздить до Матушевських, де потаєнці бачиться з Лідою. Ладковська як залицяється до гарних парубків півчих, то з цієї причини ходе на співки, щоб дивиться та залицятись до їх. Ця проява пише до вчителів романтичні, навіжені, буцімто ліберальні листи, часом вечорами никає попід вікнами й заглядає в їх вікна або часом і присурганиться в хату на чай, як роблять ліберальні панни в Києві. Ласа до паничів навдивовижу! Мабуть, в неї серце таке завбільшки, як ворота, ще й завсігди одчинені настіж: заїжджайте, мовляв, хто схоче!"

— Ну, не капосні ж тобі люде! Я думала, що в цій глушині люде дурні, не досвідні або якісь низькоокі й не далекосяглі розумом, а я одна найрозумніша й найхитріша од усіх і що я всіх тутешніх дурнів перехитрувала. А вони, подлі, все дочиста втямили й постерегли мої норови й мої хитрощі. От тобі й на! — бубоніла спересердя Надежда Мокіївна й почала читати далі.

"Отець Яків знає за все, але мусить змовчувать, — писав далі фершал, — бо коли часом у його терпець увірветься і він не змовче, то вона кричить, верещить, стукає кулаком об стіл, мов навісна. В своє хазяйство не микається, а зате ж вмикується в чоловікові справи, в школьні й навіть церковні. В неї тільки й думки за гарних паничів. Недурно ж доктор Уласевич казав мені, що вона якась ніби психопатка в коханні й залицянні, бо вона чеплялась до цього красуня, як реп'ях до вівці".

— Проклятий! Ще й лається! — промовила вона голосно.

"Вона любе сама їздити й поганять коні, неначе будлі-який москаль гусарин. Якось раз трапилась їй така пригода. Прочула вона од людей, що до однієї тутешньої сусіди удови хуторянки часто навідуються на хутір офіцери з лагеря, бо в тієї панії дві гарні дочки. Вона дізналась за це, знайшла причину, щоб поїхать до тієї незнайомої панії буцімто купувати поросята. Вона вкинула в повозку мішка й покатала на хутір без погонича. Купила вона двоє поросят, побалакала з офіцерами, намилувалась ними й верталась додому. Але на шляху, коло самого рову, повозка наскочила колесом на горбок, підскочила та й перекинулась. Мішок з поросятами покотивсь у рів. Полетів туди й її капелюш. Підвелась вона з землі, закинула за вуха розпатлане волосся й мусила лізти в рів доставать поросята й капелюш. Після недавнього тучного дощу в рові стояло аж зелене багно. Вона влізла туди, витягла мішка, достала капелюш, задрипалась по коліна, обляпалась трохи не по шию. Поросята з ляку кувікають. Тоді вона давай підіймать повозку, але напружувалась довго, аж кректала, і нічого не вдіяла. На щастя, нагодився якийсь чоловік і підвів візка. Приїхала вона додому, уся обляпана. Отець Яків як углядів, то тільки руки зняв до бога!"

"Ото каторжний! І за це досвідчився звідкільсь! — подумала Надежда Мокіївна. — Не такі-то дурні провінціали, як мені здавалось!"

"Цій дуринді здається, що вона красуня навдивовижу! Але яка ж вона красуня? Очі витрішкуваті, як у сови, рот, як курінь на баштані, зуби, як лопатні, ще й до того вона низькоока та кислоока, неначе перепічайка; голова в неї завжди неначе кудлатий кужіль, а на потилиці все теліпається якесь кубло з одіржин або з пачосів. В цієї ледачої хвойди розум не в голові, а на язиці та в губищах. А їй здається, що вона найрозумніша од усіх".

"А ти, паскудний губань! Чи тобі ж пак цінувать мою красу? Тобі, поганому безусові? В моїх очах є такі чари, що як на кого пильно подивлюсь, то одразу й причарую й прилюблю до себе".

Вона аж скипіла, аж нестямилась і зопалу вхопила чистий конверт, що лежав напохваті, згорнула лист і всунула його в конверт. Помста й ревнивість забили їй памороки. Вона була зла на доктора, що він залицяється не до неї, а до Ліди, спохвату навіть забула, що було писано за Ліду й доктора, але й за неї, вхопила перо й почала черкать адрес: "В село Деркачівку, високоповажному добродієві Андріянові Кириловичу Гуковичеві..."

Аж дописуючи адрес, вона несподівано схаменулась й опам'яталась.

"Ой, ненько моя! Що ж це я роблю? Це ж я посилаю виказ на доктора й Ліду, і на саму себе... Оце була б встругнула штуку! Отой зателепуватий паскудний вухань зовсім забив мені тяму в голові".

Надежда Мокіївна достала з стола чистий листок паперу й написала до старого Гуковича лист, змінивши руку й підбираючись під тон старої досвідної та поважної людини, котра напевно знає, де його Ліда бачиться потаєнці з своїм коханцем, і застерігає батька.

"Будьте обережні! Оце посилаю вам клаптик листа, писаного до мене за вашу Ліду й доктора Уласевича. Наглядайте за Лідою добре, доки ще нічого поганого не трапилось. Палка любов завсігди буває скажена й безглузда, не тяме, що робе, і може допровадить і до лиходійства, і навіть душогубства. Спиніть загодя Уласевича й молоденьку Ліду на тій стежці, котра згодом може завести цих неміркованих та нерозсудливих людей і до лиходійства, а може, й до проступства", — так скінчила свій лист Надежда Мокіївна.

Потім вона одтяла ножицями клаптик од фершалового листа, де мова мовилась за Уласевича й Ліду, приклала цей клаптик до свого листа, надряпаного чудними буквами, ніби якимись ієрогліфами, приліпила марку й одіслала через наймитчука на пошту.

Приїхав отець Яків і вглядів на столі свіжий не пом'яшкурений конверт.

— А це до мене лист з пошти? — спитав отець Яків, вглядівши на столі конверт з написом.

— Ні, не до мене! Це Яковові Вербицькому, — сказав батюшка придивившись. — Як цей лист сюди потрапив? Мабуть, помилка поштаря? Але ж це тільки конверт. А де ж лист? Це вже ти попоралась і вийняла чужий лист та й… надісь, і прочитала, — по сільському звичаю.

— Атож! Я сама помилилась та й роздерла конверт. А тепер ніяково вже вертать назад. Я той лист вкинула в грубку й спалила. Де на пошті не запірвуть "Якова", то й пруть того "Якова" до тебе.

Через день до Андріяна Кириловича смерком принесли з пошти лист та газети. Він розгорнув лист, хапком перечитав його й одрізану дописку. Під листом підпису не було. На дописці, на клаптику був підписаний фершал Яків Вербицький.

— Анонімнийлист од когось на Ліду… Оввa! Погана справа! Теклю! а ходи лишень сюди та прочитай оці шпаргали, — гукнув він на жінку з кабінету.

Прийшла важкою ходою й Текля Опанасівна. Вона була низькоока й начепила на перенісся сині окуляри, трохи не притулила листа до лампи й перечитала його вважливо, не хапаючись, неначе цідячи слова й рядки.

— Я цього й сподівалась вже давненько, — сказала вона спокійно, — але хто б оце написав оцей лист? І звідкіль він посланий?

— Мабуть, пише якась духовна особа, бо писано в поважному моральному тоні: усе в його мова мовиться про мораль, про доброчинок, злочинок, лиходійство, навіть за проступство.

— Мабуть, дрижипільський протопоп, бо лист скинувсь трохи на проповідь. Певно, пішла вже по селах поголоска за Ліду, пішла чутка за її одвідинн до Матушевських і вже заскочила й до його. Спасибі, що застерігає нас зачасу. Це застереження треба мати на увазі. Он куди воно вже зайшло! Яків Кирикович людина чесна, статковита, поміркована. Мені здається, що він не повинен би занапастить і запагубити нашу дитину, — говорила Текля Опанасівна.

— Говори! Не запагубить! Він людина чесна й розсудлива, падкує коло лікарського діла. Це правда. Але палке кохання буває сліпе, а часом і безглузде. Воно може накоїть багацько лиха. Треба б Ліду якось одлучить од його; треба роз'єднать їх, та ще й таки зараз, не гаячи часу! — вже не казав, а ніби гукав Гукович на всі покої.

— Адже ж і я колись ходила на одвідинн до тебе потай од мами, бо гаряче й щиро кохала тебе, і вийшла за тебе проти її бажання й волі.

— Але ж Ліда не може вінчаться з Яковом Кириковичем, бо вона ж йому рідня! Ти за це, мабуть, і забулась! — гукнув Андріян Кирилович.

— Ох мені лихо! Я на це чомусь не зауважила! Що ж оце вийде з їх кохання?

— Може вийти те, на що натякає оцей старий бородань в своєму листі.

— Не кажи-бо так! Погана в тебе манорія! Як тільки зайде мова про будлі-якого батюшку, в тебе інших слів ніби й нема, тільки — патлач, кудлань, бородань, неначе ти пошився в штунди, абощо. Гляди лишень! Ще скрізь піде поголоска, що з нашої оселі пішла штунда по селі.

— Але ж що нам діяти? що чинить? — гукав Гукович на всі покої.

— А що ж діяти? Не пускать Ліди до Марусі та й годі.

— Але, як на мій погляд, тим часом за це не треба нічого казать ні Ліді, ні навіть Меласі, щоб вони до якогось часу нічого за це не знали. Може, воно перетреться, перемнеться та й так минеться й забудеться, — промовив батько.

— Чому ж то не казать Меласі? Не клопочіться за Меласю, бо Мелася вже все дочиста чула й знає, — залепетала Мелася, вскочивши прожогом в кабінет.

— А ти вже й чула? — спитав батько.

— Ще б пак не чула, коли ви розмовляєте за секрети нищечком так, що все чуть по всіх покоях. Я й не підслухала, бо як я одчинила двері в прихожу, то все дочиста було чуть аж туди, за що ви балакали.

Мелася сказала не всю правду: вона таки спинилась в прихожій на якийсь час та й доти підслухала, доки старі згадали за неї. Аж тоді в неї терпець увірвався, і вона вискочила, як козак з маку, та з нестямки шусть просто в кабінет на цікаву розмову!

— Ви Ліду приборкайте таки одразу, бо оті сьогочасні вчені ліберaлки не дуже-то церемоняться: не вважають ні на що в світі й ладні визаконити й знищить усякі закони й звичаї, скрізь заведені з давніх-давен, ніби якусь непотріб, трухлятину та гнилятину, як вони кажуть, — аж репетувала з злістю Мелася, мабуть, через те, що сама потаєнці любила Якова Кириковича й була ладна зрадить свого Мишука хоч і зараз для його брата.

— Як же ти її приборкаєш? Якби вона була курка, то я взяв би ножа, поклав би крила до порога та лезом і пообтинав би їх, щоб не дуже високо літала. А з паннами та ще й вченими інша справа: в їх хвоста й крил нема, — сказав батько.

— Забороніть їй їздить до Марусі, забороніть бачиться з своїм любчиком, то вона незабаром за його й забуде, — промовила Мелася.

— Ой не забуде, коли щиро любе! — сказала мати, пригадуючи, як вона колись любила Андріяна Кириловича й виходила до його в Києві в Царський садок сливе щовечора на розмову.

— Ба забуде! Мине якийсь час, і та палка любов прохолоне, зслизне й зсякне, як дощ на піску, що зараз вникає в грунт, бо все ж на світі холоне, навіть розпечене залізо, — лящала Мелася.

— Але людське серце не залізо, не сплоха воно й прохолоне. А муки, а сум, а туга! — сказала мати й стиха зітхнула. — Ой боже мій милий! Що ж це в нас скоїлось так несподівано й негадано!

— Є чого бідкаться! Мені аж чудно. Але чи так, чи інак, а з ліберальками справа погана: вони нехтують людськими звичаями й звуть їх забобонами, ще й піднімають їх на глум та смішки, — лепетала Мелася,

В кабінет несподівано вступив Михайло Кирикович. Усі замовкли й ущухли.

— Я поїду до брата й скажу йому, щоб він не збивав з пантелику Ліди, — сказав він в тон переднішої розмови Меласі.

— А ти це звідкіль дізнався про наші секрети? — спитала Мелася.

— Гарні секрети, коли ти за ці секрети так потаємно репетуєш, що аж за ворота чуть через одчинені вікна. Не чув їх хіба той, хто не хотів чути або кому вуха позакладало. Я стояв на ґанку в флігелі й недоброхіть вислухав ваші секрети, бо твоє галасування, мабуть, було чуть аж на всю оселю, а може, аж до Панасенкової садиби. Спитай в Панасенка, то й він, надісь, знає за це. На мене аж страх найшов.

— Чого це на тебе страхи напали? — спитала Мелася, вирячивши з дива очі.

— Того, що вчора в каші я бачив зарнятка отрутної собачої блекоти. Недурно ж ти сьогодні довго спала, сливе до півдня, і встала з червоними очима.

— Перехрести лоба! Що це ти верзеш? Яка там собача блекота в каші, та ще й отрутна? Чи не сам ти наївся собачої блекоти? Меле таке, неначе справді наївся собачої блекоти. Видно, що і в тебе голова половою напхана, як каже Надежда Мокіївна про своїх батюшок.

— Що це за знак? Тепер усі молоді жінки репетують, що в їх чоловіків голови напхані половою. Чим же то напхані ваші великорозумні голови? — огризався Михайло Кирикович, котрому вже давно остогидла опришкувата й криклива Мелася.

— Та годі вам змагаться! Он треба міркувать за щось поважніше, а не за те, чим в кого голова напхана, — обізвалась мати. — Міркуйте лишень, що нам робить з Лідою, доки вона десь никає по парку та не чує? Киньте своє сперечання на другий час!

Ліда в той час гуляла в садку, а потім сіла на ґанку й здалеки чула, що в покоях трапилась якась спотичка між ними, бо почалась голосна розмова, навіть змагання й галасування. Ці разуразні крики так їй осточортіли, що вона зумисне одмикувала од їх і тікала в садок. В той час горнична вскочила на ґанок. Ліда спитала в неї, що там скоїлось в покоях? Чи не трапилась якась шкода в покоях або в оселі?

— Та там, панночко, хтось прислав панові листа за вас та за доктора, якийсь бородань, чи патлач, чи піп, чи що. Я дещо чула, та не все второпала. Хтось пише до пана, що буцімбито ви змовились з доктором десь стикаться та бачиться, чи в Марусі Матушевської, чи що; та пан

кажуть, що ви й доктор вже пристали до штунди, то вони через це й бояться, щоб за вас по селі поговору не було.

В Ліди швидко закидалось серце. Вона постерегла все й догадувалась, який то лист принесли батькові. Увійшовши в покої, вона на часок спинилась у світлиці й звідтіль чула останню розмову: її взяла цікавість, і вона не втерпіла й несподівано ввійшла в кабінет.

— Це в вас розмова за мене й Якова Кириковича? — спитала вона й одразу зблідла на виду.

— Та еге ж! — обізвалась Мелася. — За вовка промовка, а вовк у хату! Ось хтось пише потаємного листа за тебе, виказує на тебе, що ти нібито потаєнці бачишся з Яковом Кириковичем в Марусі.

Ліда зблідла, аж пополотніла. Взявши в руки листа й одтяті ножицями два клаптики, вона швиденько перебігла їх очима й поклала на стіл.

— Цей лист писав не бородань і не патлач, а безпремінно писала духовна особа, тільки не бородата, хоч і кудлата: писала його Надежда Мокіївна Ладковська, бо вона має якийсь свій інтерес, чимсь сама пришпиляна й притулена до цієї справи... — обізвалась Ліда якимсь пригнобленим голосом, неначе вона шепотіла нишком, а не говорила.

— Але ж чи вона писала, чи хтось інший, а то, мабуть, таки правда, що ти змовилась з Яковом Кириковичем бачиться в Марусі й їздить туди на одвідини не до Марусі, а до Якова Кириковича? — спитав батько. — Це тобі, як молодій панні, не личить! Нечля!

— Та хоч би була й правда. А що ж робить, коли ви сливе випихаєте його а свого дому? А мені тільки й радощів, що побачиться з ним та побалакать про щось путяще, за наші громадянські справи, — сказала Ліда, вже опам'ятавшись.

— Я не проти того, щоб ти балакала з ним за ваші усякі просвітні та громадянські справи. Про мене! Але навіщо тобі було змовляться та зумисне їздить на одвідини буцімбито до Марусі, але й справді задля того, щоб бачиться з Яковом Кириковичем? — сказала мати.

— Якби ж пак ви вдвох балакали там в Марусі тільки про громадські справи, то за це було б байдуже нам усім, — вставила своє слівце Мелася.

— А кому яке діло до того, за що ми вдвох балакали? Ви натякнули йому дуже виразно, щоб він не їздив до нас. От він і їзде до Марусі, щоб перекинуться в цій глушині живими словами з просвіченими людьми. А мені завжди цікаво послухать їх розумну розмову, — сказала Ліда, сівши на стільці. — От Маруся задумує на жнива завести денні пристановища для малих дітей і в себе в хуторі, і в нас на селі, щоб молодиці не носились з дітьми в поле. Ми й радились за це.

— І охота ж тобі морочиться з чужими дітьми! Он в мене одно пищить в флігелі, та я й тому не дам ради. Насилу те пискля оце уколошкала! — сказала Мелася.

— Та він залицяється до тебе! Але що вийде з того залицяння, коли він тепер тобі не чужий. Побратись вам не можна! — обізвався батько.

— Хіба ж я знаю, що вийде? Певно, нічого не вийде, — сказала Ліда смутним, ніби розбитим з одчаю голосом.

— А як нічого не вийде, то ти його залиши. Не бачся з ним, не стрічайся з ним, не єднайся, то те єднання й роз'єднається само; а далі й забудеш за його, як усе на світі забувається, — сказала мати.

— Я можу не стрічаться й не бачиться з ним, але доки й мого життя, я його не забуду. Ми поєднались думками. Не моя воля, не моя

сила його навік забути. І не кажіть, і не радьте мені нічого, бо ваша рада нічого не вдіє і не направе мене кудись по вашому бажанню.

Сльози здавили її в грудях. Вона трохи не заридала, схопилась з місця, хапком вибігла з кабінету й сховалась в своєму покоїку. Очі одразу зайшли слізьми, і вона заплакала й захлипала, як мала дитина, затуливши долонею свій вид.

В кабінеті всі замовкли, неначе дух затаїли. Щире кохання й сльози щирої любові взрушили серце в усіх. Мати згадала свої літа молоді, свою давню молоду щиру любов, як вона колись кохала, як вона силоміць зламала волю своєї матері, щоб вволить свою волю й постановити на своєму. Мелася уявки побачила, яка буває в людей щира любов, така палка та щира, якої вона й досі не зазнала. Усіпочували, що в покоях неначе пішов подих чогось пишного, наче по покоях повіяло пахощами запашних квітів. Усізадумались. На всіх найшов смуток.

Мати зітхнула й вийшла з кімнати, щоб втішити Ліду і вгамувать її горе. Батько сидів зажурений та засмучений. Навіть на очах легкодумного Михайла Кириковича з'явився якийсь легенький сутінок жалю та задуми.

Мати впійшла в темний Лідин покоїк. Лідина постать ледве мріла од сірого одлиску з вікна. Молода дівчина плакала, аж хлипала, аж побивалась.

— Не журись, доню! не вдавайся в тугу. Я знаю твоє серце й спочуваю твоєму безталанню, бо колись і зо мною було сливинь те саме, що з тобою. Зазнала й я такого горя. Чи так, чи інак воно вийде, а я тобі не ворог, а мати, і встоюватиму за тебе й за Якова Кириковича. Про це так і подай йому листом звістку, коли не матимеш сили перемогти своє серце й роз'єднаться з ним, — сказала мати, засвічуючи світло на столі. — Не плач, не журися. Може, воно й вийде на добре.

Од того часу Ліда перестала їздить до Марусі на пораду й для розмови з милим. Маруся ждала її якийсь час, а далі сама одвідала Гуковичів. Ліда, посидівши з нею в залі, пішла з нею в парк і на самоті розказала Марусі про свою пригоду, про чийсь потаємний лист до батька.

Вернулись вони з парку й сіли пити чай на веранді. Весела й говорюча Маруся сиділа, неначе пришиблена, і тільки приставлялась невесело. Вона розказувала, що на час жнив має на думці вкупі з сестрою та вчителькою завести в себе на хуторі дитяче денне пристановище.

— От і ви, Лідо, заведіть вкупі з Меласею та вчителькою в себе в селі принаймні на жнива таке пристановище для дітей. Менше було б каліцтва й пожежі на селі, а для вас буде якесь діло, — промовила Маруся.

— Он в мене пищить одно дитинча, та й те мені остогидло. Цур тим писклятам! — обізвалась щиро лепетлива Мелася. — Це виходе, що "не мала баба клопоту, та купила порося!" Діло це добре; нема що й казать. Хоч я й люблю дітвору, але я не здатна пильнувать та доглядати цих писклят та опеньків. Коли вже ходиться про добродіяння та філантропію, то я вибрала б собі щось інше, а не це.

— Ти бо все вибираєш щось інше і ніяк не спроможешся вибрать і спиниться на чомусь! А я була б здатна доглядать дітей, якби мала засіб для цього діла, — сказала Ліда.

— Про мене, й заходжуйся. Але на які гроші? Я не маю нічогісінько зайвого з свого надбання, то й нічого не постачу. Нехай громада розстарається грошей. Треба ж буде найнять хату та дві бабі за няньок та доглядачок; треба настачать грошей і на харч, — говорив Андріян Кирилович.

— Як не спроможетесь, Лідо, завести в себе це пристановище, то прибувайте до мене на жнива й станьте на якийсь час за доглядачку нам

на зміну, бо для вас нема тут ніякісінької роботи. А після жнив ми причепимось до земців: поїдемо в Полтаву, повеземо свої верстатики й запросимо на науку охочих молодиць, щоб вивчити їх вироблювать полотна, ще й заохотить їх, щоб вони розповсюджували це ремество по всій околиці й по всіх усюдах на Україні.

— Про мене, Лідо, заводь і тут вкупі з вчителькою таке пристановище, — сказала мати. — В нас молока доволі. Я не шкодую й не боронитиму тобі: братимеш, скільки схочеш. На якийсь там місяць найму за свої гроші дві бабі.

— А ви, Лідо Андріянівно, таки заїдьте до мене згодом, побачите, зацікавитесь і нам станете на підмогу, — говорила Маруся на розставанні. — Сподіваюсь вас до себе доконечно!

Ліда мовчала, похнюпившись, і легенько зітхнула: вона напевно знала, що упертий батько не пусте її до Марусі нізащо в світі, коли він раз сказав це.

Минуло чимало часу. Ліда перенудилась, перепечалилась, помарніла й зблідла на виду. І засумувала. Маруся аж влітку якось ненароком завернула до Гуковичів і знов запрошувала Ліду до себе на якийсь час або хоч на часок, щоб вона подивилась на пристановище й придивилась до порядків. Ліда попросилась в батька, але батько гримнув на неї сердито й не дозволив їхать.

— Та пусти-бо! Нехай поїде та хоч розважить себе трохи, — оступилась мати за Ліду. — Ти ж бачиш, як вона нудьгує та нидіє без діла! Ти ж бачиш, що їй все гіршає, що вона худне й тане, як воскова свічка! Нехай трохи провітриться.

— Одчепись! і не говори, і не мороч моєї голови. Нехай сидить вдома та не рипається. Так буде краще й для неї. Час усе переможе, все знесе й звіє, як порох на дорозі, і всі ті дурості щезнуть і зслизнуть.

— Ба нехай таки поїде! Не держать же її, неначе на припоні взаперті! Вона ж не дитина! От візьму та й не послухаю тебе, та й пущу її в гості, — промовила мати.

— Не вигадуй! Я гаразд знаю людське серце. Не давай йому волі та принадки, не потурай йому, то воно і вгамується, — сказав батько вже з криком невдоволення в голосі.

— Та й я знаю досвідом і своє й людське серце, але я добре пересвідчилась, що не завжди й не кожне серце можна вгамувать. Не до лиходіїв же та душогубів вона поїде, — змагалась мати.

Почалось, як і повсякчас, сперечання та змагання. Батько вийшов з дому й зараз покатав верхи на поле. Мати звеліла наймитові запрягти коника й дала дочці дозвіл поїхать до Марусі на часок.

Ліда поїхала. Маруся, й її сестра, і стара мати були такі раді Лідиному приїздові, що сливе знесли її з повозки на руках. Маруся одіслала погонича з кіньми назад додому й наказала через його, щоб не присилали коней, бо вона сама привезе панну додому через якийсь час.

Ліда пробула вже чотири дні в гостях і трохи побадьорнішала, посвіжішала, неначе одходила, як квітка на дощі після довгої спекоти. Вона ходила в дитяче пристановище, кмітила за всім, до всього придивлялась. Дітей назносили й понаводили мало, бо селяни все не йняли віри панам і ніби щось заздрівали. Одлучених од груді немовлят щодня приносили тільки три молодиці. Більшеньких дітей було десятеро.

Одного ранку Ліда вийшла в садок, а звідтіля пішла на прогулянку по квітнику та зільнику. Ранок був ясний, тихий. Сонце підбилось височенько вгору. Після тучного наглого дощу вночі земля одвологла. Одвологло й повітря. Усякі лікарські зілля й квітки в квітнику посвіжішали, неначе набрались живущої та цілющої сили. Квітки цвіли, зілля зеленіло. Вогка земля парувала. Повітря пропахалось духом резеди, левкоїв, важким

духом зільника, ромашок, кануперу, м'яти та рути. Десь з-за тину легкий подих вітерця заносив гострий, наркотичний дух цвіту кропиви та бузини. Повітря пахло, аж душило. Бур'яни неначе дихали чадом. Голова в зажуреної дівчини аж морочилась од важких пахощів в вогкому повітрі.

Вона підвела голову, зирнула на подвір'я й побачила, що в двір в одчинену браму в'їжджає поштовий візок, а в візку сидить Яків Кирикович Уласевич. Ліда трохи не зомліла. Од важкого духу, од чаду пахощів та од несподіванки в неї закрутилась голова.

Яків Кириковнч вглядів її, мерщій зскочив з візка й попростував до неї. Ліда зблідла і, коливаючись на ході, неміцною ходою пішла до його назустріч, спинилась на кільки ступенів од його, а потім раптом кинулась, з нестямки припала головою до його плеча й стиха заплакала. Уласевич підвів її голову й швидко й гаряче цмокнув її в щоку.

— Я за все знаю. Нічого мені й не говори, — промовив він стиха, озирнувшись на візок, котрого одначе було не видно за кущами бузку. — Ти будеш моя! Ніхто й ніщо в світі нас не розлучить, хіба одна смерть. Ми житимемо в парі, хоч би твої батьки й не дали своєї згоди на наше одруження. Житимемо й невінчані, бо ти призначена мені якимись потаємними силами неба й землі. Я напитаю собі службу десь інде, не в цих краях, а далеко од батьків, од знайомих і візьму тебе з собою. І ми одружимось і житимемо вкупі.

— Ти хочеш завезти мене крадькома, потай од батьків? тобто викрасти мене? — спитала Ліда, трохи опам'ятавшись.

— Ні, серце! Я просто-таки поїду до твого батька й матері, попрошу, щоб вони тебе пустили зо мною й поблагословили нас, — сказав Яків Кирикович.

— Мій панотець зроду-звіку на це не пристане! Він упертий, дерзкий та міцний на вдачу. Що він раз постановив, що задумав, того він не зміне

ніколи, доки й його життя. Треба нам передніше побалакать з матір'ю. Мати багато здатливіша од батька, щиро мене любе й спочуває до нашого кохання. Може, вона й сприятиме мені в цій пригоді й пусте мене з тобою. Принаймні я певна в тому, що вона не зважиться мучити мого серця й заважать нам в наших замірах.

— Наприкінці літа або з початку осені я прибуду в Деркачівку до твоїх батьків сам, без сватів, як напитаю собі службу десь далеко, певно, на Кавказі. Південні краї надять мене, поривають до себе мою душу, бо я їх люблю по своїй природженій вдачі: я, бач, трошки поетичний на вдачу, — сказав Уласевич.

Серце в Ліди взрушилось од палкого й щирого кохання молодого хлопця. Вона обняла його русу голову й вп'ялась устами в його високе гладеньке чоло.

— Я заздалегідь даю тобі своє певне слово й обіцянку їхать з тобою хоч би й на край світу, аби нам вдвох жити вкупі й не розлучаться ніколи до кінця нашого життя. Я отут в Деркачівці незабаром занидію, зачучверію, як трава в спеку. Я тутечки до решти знікчемнію. Цвіллю та бур'яном заросте моя голова. Марно пропаде та моя просвіта, котру я придбала не без труднації й напруги. Життя моє буде тут неприємне й важке. Мама й тато раз у раз тільки те й роблять, що змагаються або сваряться. Мелася з чоловіком не мирить і так само все лається. Я заздріваю, що Мишук її не любе. Мишук і Мелася попередили нас і вихопили в нас наше щастя, нашу долю, та й дурнісінько, бо й самі не живуть в згоді та в щасті. Без путящого діла я тут, мабуть, незабаром занидію або й збожеволію. Ходжу та світом нуджу часом без ніякої думки в голові, мов неприкаяна. Я тутечки буду не варта навіть оцього помічного зілля, бо й воно стає комусь на поміч, на ліки. Оці гарні квітки принаймні тішать та звеселяють чиїсь очі… а я…

— А ти ж, моє серце, хіба не звеселяєш людських очей своєю красою, своїми ясними очима? Хіба ж ти не звеселяєш мого серця? Я тобою тільки й живу, тільки й дишу. Ти для мене усей світ закрасила, неначе

розсипала по йому квітки для моїх очей. Ти ж найкраща квітка! Ти ж окраса цього пишного квітника! — перебив її молодий хлопець.

— Я тепереньки не варта отого бадилля на городі, бо й з його є якась користь для людей. Оті хмарки, що пливуть в синьому небі, і ті вартніші за мене, бо вони десь розіллються тучним дощем, поллють суху землю, принесуть вогкість на ниви та левади, дадуть родючість та плодючість. А я на всьому світі неначе зайва, бо нема з мене користі ні собі, ні людям. Дармує моя просвітність, до котрої я стільки доклала праці. Мама оце присилувала мене вишивать вже третю подушку на нові канапи, а мені ця робота не дуже приємна, бо я маю потяг до книжок, до науки. І полегкості для себе не жду ні од чого в цій глушині, а усяке силування мені не подобається.

Рипнули на ґанку двері, неначе заскрипів немазаний віз. З дверей вигулькнула й залисніла на сонці сива голова Марусиної матері, Ганни Прохорівни. Ліда одскочила од Уласевича й похапцем попрямувала до ґанку. Попліч з нею пішов тихою ходою й Яків Кирикович. Стара мати прикрила очі долонею зверху, придивилась до гостя стемнілими очима, впізнала його й радісно привіталась. Незабаром вернулася з дитячого пристановища Маруся з сестрою. Яків Кирикович хапавсь у дорогу. Усіпосідали на ґанку на лавках, побалакали з півгодини, і гість раптом підвівся з лавки й попрощався.

— Я оце зрання виїхав з дому, бо хапаюсь в Березань. Там прокинувся дифтерит на дітях і ще якась пошесна слабість на дорослих людях, їду, щоб докладно дізнаться за це все й стати до рятунку, — говорив доктор на прощанні й побіг до хвіртки так швидко, неначе хтось гнався за ним.

Ліда стояла на східцях ґанку ніби в чаду. І кохання, і запашний та душний опар з землі запаморочили їй голову. В неї думи неначе повились туманом та мрякою, через котру невиразно визначувалась неясна надія на якесь таке велике щастя, якому й міри й ціни не могла вона скласти.

Через тиждень Маруся одвезла Ліду додому. Ліда посвіжішала на виду, стала жвавіша й веселіша. На її чолі неначе вияснилось, як на небі після довгої негоди та сльоти. Смуток та журба зникли з очей. Блідота щезла з лиця. Уста знов стали червоні, як калина. Очі заблищали, заграли, як було колись давніше. Вона неначе перебула якусь важку слабість і одужала одразу. Мати була рада такій зміні.

— А ба! — казала вона Андріянові Кириловичеві. — Я ж тобі казала, пусти її до Марусі, нехай трохи повештається між людьми, розваже себе в товаристві, то вона й одійде, як одходе в дощ прив'ялена в спеку та сушу квітка. От вона й одійшла! А ти, бач, все по-своєму гнеш і мене ніколи не слухаєш.

По обіді Ліда почимчикувала з Марусею до вчительки на пораду, щоб завести в Деркачівці денне дитяче пристановище.

— Про мене, нехай Ліда тим часом бавиться і цим, доки йдуть жнива, — сказала мати. — Вона дуже любе дітей, а діти, навіть мужицькі, горнуться до неї. Часом обстануть та обаранять її з усіх боків за гостинцями, й вона й сама наче змалиться та грається з ними, мов маленька.

— Та це, мамо, в їх, певно, тепер така поведенція пішла на ці усякі гуманітарні витребеньки, як буває мода на наші сукні та капелюші, — сказала Мелася.

Маруся, давши пораду й напутіння Ліді та вчительці, поїхала вже смерком додому. Ліда і вчителька обидві зараз заходились коло діла й незабаром завели денне пристановище. Стара Гуковичка настачала для дітей молока, пшона та крупів на кашку та на куліш, ще й найняла дві бабі за наглядачок та няньок. Одначе й того поживку діти небагато споживали, бо дітей приводили не багацько.

Тим часом в Дрижиполі трапилась подія, дуже неприємна й навіть небезпечна і для Никона Кучми, і для самого молодого доктора.

В Никона Кучми на святках та в неділі, як і передніше, завжди збиралась юрба цікавих до книжок людей то в батьковій хаті, то в клуні або в садку, як надворі була година. Никон читав їм українські книжки. Цими книжками цікавилось усе село. Люде ходили до Никона й назахват позичали книжки. Чутка про це читання пішла по других селах в околиці. А до молодого вважливого та доброго доктора насунуло багато слабих, навіть з ближчих околишніх сіл. Люде то сиділи на східцях ґанку, то стовбичили коло ґанку надворі часом цілим натовпом, застоюючи черги. Це все було таке небувале на селах, таке нечуване в глушині, що вже давненько кинулось в очі всім по всій околиці. Щоб побільшить і підсилить свою півчу гарними голосами, Никон почав одбивать півчих од церковного хору та підмовлять, щоб вони приставали до його хору. Протопоп почав ремствувать та прилюдно нарікати на Никона. Никона почали судить та гудити і навіть обговорювать. Його заздрівали, що він недурно збирає в себе якусь збірню, що він знається з доктором та фершалом, часто гостює в їх, мов їм рівня, поводиться з ними за панібрата, що він в чомусь поєднався з ними. На своє лихо, Никон посварився ще й з урядником… Пішла чутка по околиці, що до доктора й Никона от-от незабаром прийдуть трусити та обшукувать.

Одного дня урядники й справді прийшли трусить та обшукувати Никона. Перетрусили все в хаті й у клуні, звеліли, щоб батько одчинив скриню, нишпорили по всіх усюдах і, нарешті, забрали усі загалом книжки, котрі познаходили. Книжок було багацько, бо Никон писав до авторів у столицю й у Київ, щоб вони поприсилали свої видання для читання народові. Книжки склали в рядно, але через тижнів зо два Никонові вернули його ряденце з книжками, тільки заборонили йому збирать в себе в хаті й в оселі збірню й читати їй книжки. Він, порадившись з доктором, од того часу ходив читати людям то в одній, то в другій опрічній просторнішій хаті наперемінку.

Після цієї події, що скоїлась несподівано й негадано, знов пішла по селі поголоска, що така сама трусанина буде ще й у доктора і вчителя, а по околиці пішли слихи, що вже в їх і трусили, навіть і в тих, в кого вони бували в гостях.

Така чутка дійшла й до Деркачівки. Гуковичі стурбувались. Ліда, почувши за це, одразу ніби охолола. Мишук запріг коня й зараз побіг до брата. Він оповістив братові за таку чутку, але дізнався напевно, що нічого того не було, що то тільки пішла скрізь побрехенька. Мишук вернувсь додому заспокоєний.

Вже наприкінці літа Яків Кирикович напитав собі місце на Кавказі, десь на Кубані. Тоді він наважився взяти в батьків Ліду й виїхать з нею в ті далекі краї, куди не достягли б людські довгі язики з околиці Дрижиполя.

Найнявши поштові коні, він одного дня зрання побіг в Деркачівку, наважившись щиро й прямо поговорити з старим батьком, щоб він видав за його Ліду.

Гуковичі тільки що випили вранішній чай і ще сиділи за столом та балакали, як у браму вскочили коні й підкотили дуже швидко під ґанок. Усі зирнули у вікно і впізнали Якова Кириковича. Погонич спинив баскі коні. Вони наче спинились на льоту й раптом стали коло ґанку, як укопані. Доктор, ніби хапаючись, стрибнув з візка. Усів горниці одразу ущухли й неначе дух притаїли.

— Яків Кирикович! Чого це він так спозаранку? — промовив батько.

— Щось трапилось! Щось є! — вихопився Мишук. — Увігнався в двір швидко, неначе за ним хтось гониться. Може, тікає?

— Цей несподіваний приїзд якийсь лиховісний. Щось скоїлось! — сказав батько.

— А може, втікає та має на думці переховаться в нас на якийсь час, — обізвалась з переляку Мелася, пригадавши усякові слихи за Якова Кириковича.

— Може, й навспражки так! Бо чого б пак він оце пригнався несподівано до нас, коли він, само по собі, втямив же моє виразне натякання, бо вже давненько покинув свої часті одвідини. Я не вагаюсь в тому, що він догадався, що такі, як він, одвідачі мені неуподобні, — бубонів сливе нишком старий, щохвилини сподіваючись, як непроханий одвідач от-от нагло вступить в покої.

В дверях з'явився несподіваний і непроханий гість, трохи зблідлий і помарнілий, і поздоровкався з усіма.

Його наглий приїзд здивував усіх. Усіненаче остовпіли й з дива витріщили і втирили в його очі. Усім було ніяково; всі чогось ніби злякались. В Ліди серце охололо й спинилось на одну мить. Вона зблідла на виду, аж пополотніла. Але незабаром серце неначе ожило й закидалось швидко та хутко. В неї щоки раптом почервоніли. Вона догадалась, чого так несподівано прикатав доктор.

— Вибачайте, що непроханий і, певно, небажаний гість прибув до вас з одвідинами. Але мої одвідини будуть останні. Я прибув до вас по великому задля мене ділу й мушу поговорить з вами, Андріяне Кириловичу, та з вами, мамо! — говорив молодий хлопець якимсь ніби потаємним, придушеним голосом.

"Мабуть, оце тікає, а за ним гоняться слідком", — подумали Мелася й мати й обидві полякались на смерть.

— Що трапилось? Кажіть хутчій! Не мучте нас, — промовила мати, неначе аж крикнула.

— Нічого такого не трапилось. Я приїхав поговорити за свою долю та за долю Ліди Андріянівни, — сказав доктор вже спокійніше й голосніше.

— Дбайте передніше од усього про свою долю та про свій талан. Долею дочки пиклюватимуться батько та мати, — сказав батько й насупив свої довгі й густі брови так, що в його вид став ніби сердитий.

Мати важко зітхнула: вона зараз догадалась, за яку то Лідину долю Уласевич розпочав розмову з батьком.

— Ми з Лідою Андріянівною вже давненько поєднались думками та поглядами, бо ми держались однакового прямування, кохалися в однакових принципах. Єднання ідей, єднання душ — це велика потаємна сила між людьми, що єднає їх між собою. Де буде єднання людей, єднання душ, де буде однаковість поглядів, там доконечно буде згода й мирнота і в житті, там тільки буде щастя, те щастя, котрого так бажають і так шукають усі люде.

— Говоріть! Усякі ваші ідеї та теорії ніколи не були та й, надісь, ніколи й не будуть завсідні й віковічні, бо вони змінливі, навіть швидкоминаючі: в один час панують одні, а через якийсь час з'являються інші на їх місце. Це все недовговічне, надто вже змінне та текуче. Такий грунт під ногами занадто небезпечний. Згодом ви можете не зійтись з Лідою в якихсь там принципах, навіть можете через це посвариться, полаятись і роз'єднаться, а може, й розійтись, бо ви ж житимете невінчані. А серце людське змінливе. Кохання холоне. Думки та усякові гадки зміняються. Це грунт небезпечний, хисткий. З незнавки та з нетямучості ви накоїте самі собі багато лиха. Занехайте ви усю цю справу! Викиньте геть усе це з голови, вертайтесь додому й знов заходжуйтесь коло переднішої, справді корисної праці громадянського діяча, — сказав своє напутіння Гукович.

— Воно то й так! Але, окрім цього, я, бачте, вже давно щиро покохав Ліду Андріянівну, а вона покохала мене. Ми далі не можемо жити нарізно

одно без одного. Ми поєдналися і через симпатію душ, і через любов. Благословіть нас на чесне життя до самого кінця нашого життя! — промовив міцним і спокійним голосом Яків Кирикович і сміливо подивився старому в вічі, ждучи одповіді.

— Схаменіться! опам'ятайтесь! Що ви торочите! Ваш брат держить старшу мою дочку, а ви сватаєте меншу. Це ж божевільство! Це ж нахабно й...

— Для серця нема тут нічого божевільного й нахабного. Почування любові вольне й не силуване, як сама вольна воля, не силувана думка. Бо вольної думки не можна замкнути в тюрму, не можна знищити або вбити з гармати чи з рушниці, не можна списом заколоть. Та любов і не єсть якийсь вчинок, якась подія, котру можна спинити і вгамувать або пригнобить. Я добре почуваю в серці, що я вволяю не свою волю, а волю якихсь невідомих потаємних сил, котрі невгамовано правують моїм серцем, правують мною і панують надо мною непоборно й непереможно. Не ми пануємо над ними, а вони опанували мене й Ліду. Я не маю на думці побратьсяз Лідою потаємно, потай од вас. Борони боже! Але, як добрий до своєї дитини батько, ви не забороняйте нам побратьсяй жити вкупі. Дайте нам щастя.

— Нізащо! Ніколи в світі не дам я такого дозволу! — крикнув батько й раптом зблід на виду. — Це в вас якісь докторські погляди! Ця ваша намога неправдива, нахабна й навіть кривдна для нас! Це ж безглуздя! А що сказали б за мене люде? Ви ж людина міркована. Посудіть самі й поміркуйте про ваш вчинок. Піде поговір, піде опорока на мене й на матір. Що ви оце задумали? Ви привели якесь нещастя в мою господу. Ніколи цього не буде! Не дам згоди!

Мати сиділа смутна та задумана, аж голову похилила. В її серці несподівано неначе наново виникли усі муки, які вона колись давно перетерпіла в той час, як її батьки довго не давали згоди на вінчання з Гуковичем. Вона згадала, як в той час перемучилась та перепечалилась;

а тепер вона неначе вдруге страждала од тих давніших мук, спочуваючи своїй коханій Ліді.

— Коли, Андріяне Кириловнчу, не буде вашої волі й згоди, то ми все одно зійдемось і до смерті не розлучимось з Лідою, — сказав з притиском і завзяттям Уласевич.

Батько глянув на його зблідле обличчя, на його ніби пригаслі й божевільні очі й стривожився. Він сподівався якоїсь вихватки, несподіваної й небезпечної.

— Коли, тату, ви не поблагословите нас, то я далі не стерплю своєї муки. Нема в мене сили довше терпіти! — крикнула Ліда, неначе несподівано підстрелена кулею пташка, і за тими словами, схопившись з місця, кинулась матері на шию.

— Схаменись ти, тороплена! — крикнув батько.

— Рятуйте мене хоч ви, мамо, бо я ж безщасна, бо я ж безталанна, — промовила Ліда, ридаючи на плечі в матері.

— Не плач, доню! Коли тато не згоджується поблагословить вас, то натомість я поблагословлю вам жити вкупі, — сказала мати, і в неї самої очі одразу зайшли сльозою. — Їдьте й живіть щасливо вкупі. А коли тобі, дочко, трапиться яка пригода, коли, борони боже, трапиться так, що ти в своєму житті будеш безприхильна й безпритульна, то пам'ятай, що в тебе є мати, котра тобі сприяє, тебе щиро любе й не забуде тебе, і не одкинеться од тебе, доки й твого життя.

— Тату! та згляньтесь на їх! зласкавтесь над їх щирим коханням, — аж благала Мелася.

— Про мене! Але жити вкупі тутечки, та ще за моїм дозволом вам не личить! Мого дозволу вам ніколи не буде. Це безглуздя! Це якась

напасть… І не чепляйтесь, і не сподівайтесь! Позиваться з вами я не буду, але своєї згоди не дам ніколи! — сказав наважливо батько й вийшов з горниці, ще й дверима гуркнув спересердя й досади.

Мелася сиділа з слізьми в очах. Вона вперше на віку уявки постерегла і вперше втямила силу щирого обоспільного кохання, якого вона ще й досі не зазнала й навіть не заздрівала. Вона несамохіть вдалась в смуток, що їй не було щастя й долі в коханні та в залицянні, не поталанило і в шлюбі з дружиною, котрої вона не кохала щиро й гаряче.

— Коли вже так склалося ваше діло, то ви, Якове Кириковичу, дайте нам звістку, як виїжджатимете на нове місце, а я вивезу Ліду на вокзал. Доведеться нам перетерпіти й нарікання, і людський осуд та поговір. Вже без того не обійдеться. Але мені байдуже. Нехай судять поза очі, аби принаймні не цвікали мені, старій, в вічі.

Мати була добросерда й здатлива, хоч і любила змагаться та суперечить чоловікові.

— Нехай же вас бог благословить! — сказала мати нарешті.

Вона пішла до кімнати, винесла образ, поблагословила Уласевича, обняла й тричі поцілувала.

— Нехай бог пошле вам щастя, пошле талан та долю на новому місці, в новому житті: де любов — там і бог. Хто ж запалив ваше серце коханням, як не бог?

— Я, мамо, вже маю звістку з Кавказу, вже напитав собі службу. Я дам вам знати, коли Ліді треба виїжджать в далеку дорогу. Не знаю, як вам і дякувать, що ви знехтували тим законом, що рідним братам не можна вінчаться з двома рідними сестрами. Цей закон давно вижив свій час, і вже час би його визаконить і вивести, — казав Уласевич, цілуючись на розставанні з усіма: і матір'ю, і з Лідою, і з Меласею та з братом.

— Господи споспішай вам! Щасти боже, на все добре! — гукнули Мелася й Мишук до брата.

— Спасибі! Я не знаю, як вам, мамо, й дякувать за ласкавість та прихильність до мене, бідолашного! Недовго я й задляюсь: спродаю деякі завальні речі, а книжки та лікарський дріб'язок запакую, заберу з собою та й виїду в далекий край, де ми з Лідою будемо люде нові, невідомі, де нас ніхто не знатиме й ніхто не докучатиме поговором, — сказав Яків Кириковнч, хапком сідаючи на труський поштовий візок.

Яків Кирикович не довго й гаявся. Через два тижні він подав листом до Теклі Опанасівни звістку й призначив день, в котрий має виїздить в дорогу. Текля Опанасівна, як добра й дбайлива господиня, ще заздалегідь надбала чимало дечого для приданого Ліді. Не треба було й великого заходу. Настав день од'їзду. Яків Кирикович, напутивши Никона та вчителя, як далі провадить просвітню справу, й попросивши подавать йому звістки за все, розпрощався з ними. І селяни й усі знайомі дуже шкодували та жалкували за ним.

Текля Опанасівна заходилась ще зарані, щоб вирядить дочку в далеку дорогу. І мати, і Мелася, і Мишук — усі ходили засмучені. В матері очі були заплакані. Плакала й Мелася.

— Не з дружками та боярами довелося тебе, моя дитино, виряджать до вінця: не з весільною пишнотою, не з музиками та піснями виходиш ти з дому, а з слізьми та смутком в душі. Несплоха, певно, побачимось. Пиши, подавай за себе звістку повсякчас! — говорила мати, виряджаючи Ліду в дорогу, налагоджуючи все, що було потрібно на новому хазяйстві в господі.

— Не плачте й не журіться, мамо! Ви бачите, що я не плачу, що я весела й навіть ладна співати, бо з милим буде скрізь рай для мене, хоч би в убогій сільській хатині. Коли б ви, мамо, знали, яка я тепер щаслива!

яка я рада! — говорила Ліда на розставанні, сідаючи в екіпаж і виїжджаючи з двору.

Батька не було вдома: він зумисне десь зник, виїхав з дому й навіть не попрощався з Лідою, не побажав їй щастя-долі в новому житті. Ліда поїхала на вокзал сама, де її стрів Яків Кирикович.

— Тепер дорога нам скатертею! — сказав він, взявши під руку Ліду й одводячи в вагон. — Нема кому й побажать нам щасливої дороги. Побажаємо ж ми хоч самі собі, коли ніхто з рідні не зважився виїхати з тобою в дому й побажать нам обом щастя й долі в житті та щасливої дороги.

— За всі голови! Байдуже мені за все, аби тільки я була з тобою вкупі до мого сконання, до останнього подиху мого життя, — стиха обізвалась Ліда.

XI

Минуло кільки років. Таїса Андріївна Сватковська жила, як у раї, тихо та мирно, в розкішній обставі й тішилась щастям своєї коханої Люби. Елпідифор і Люба кохалися, як голубів пара. Стара мати була ніби заколихана щастям своїх дітей, сливинь кожного божого дня ходила до церкви, а в сльоту та негідь сиділа вдома, з нудьги читала по п'ять акафистів на день та просила й благала бога, щоб таке тихе життя, така мирнота та згода в домі продовжилась до самого кінця її життя. Елпідифорова перша жінка жила в столиці й усе не згоджувалась брати з ним розвід, бо мала на думці й собі вийти заміж. Але це не дуже турбувало стару матір.

"Аби моя Люба жила щасливо, нехай живе й невінчана!" — говорила вона своїм сестрам в одповідь на їх часте натякання, а потім і докори.

Тим часом Елпідифор жив паном на всю губу, не по своєму засобі, і марнував силу грошей на карти, на своє й Любине розкішне убрання та на вітання значних багатеньких урядовців — гостей. Він брав за службу чималі гроші, брав хабарі, але не настачав грошей на сім'ю. З його кишені гроші витрушувались, як полова з драного лантуха. Таїса Андріївна частенько мусила докладать чимало своїх грошей на усякі потрібки та доччині витребеньки і — вже розстринькала потроху сливе усі гроші за продану свою "хату", як вона казала.

Тим часом з Елпідифором несподівано сталась велика зміна: він достав орден Станіслава через плече й чин дійсного статського совітника, цебто штатського генерала. Ця подія неначе йому світ замакітрила й голову запаморочила. Він став гордий, підняв голову ще вище, перестав на вулиці кланяться усім тим знайомим, котрі були нижчі од його чином, навіть перестав з ними вести знайомість і не пускав до їх в гості ні Люби, ні Таїси Андріївни до тих знайомих, з котрими вони приятелювали з давніх-давен, сливе змалечку. Люба його таки не дуже слухала й часом потаєнці та крадькома забігала з візитами до давніших знайомих. Елпідифор сердивсь на неї, почав гримать, навіть лаяти її, що вона знається з якимись міщанками.

Люба була мазана й пещена з дитячих літ, ще й до того страшенно самолюбна. Мати пестила її без міри, без тями. Родичі й усі знайомі так само ще змалку хвалили її, як дуже гарну на вроду дівчинку, вихваляли її в вічі, говорили їй завсіди лестощі, наче підлещувались до гарної дитини. Пещена, самолюбна Люба примітила зміну в свого коханця й дуже стурбувалась. Вона аж тепер постерегла його дійсну палку, опришкувату та деспотичну вдачу, через котру покинула його й перша жінка. І після кожної сварки та змагання з ним тікала в кімнату до мами, падала ниць у подушки й пхикала та румсала, доки Елпідифор не виходив з дому на службу. І Елпідифор аж теперечки постеріг, що Люба й добра, але дуже натуриста, самолюбна без міри й вередлива, неначе мазана маленька дитина. А Люба жалілась знайомим, що як Елпідифор достав Станіслава через плече, то неначе не той став, ніби збожеволів од гордості.

Але Елпідифор і не збожеволів. "Пошкромадь руського, і виявиться в йому татарин", каже французька приказка. Теперечки справді з цього петербурзького урядовця вигулькнув татарин, цебто справжній значний, гордий і запопадний бюрократ.

Саме того року, якось взимку на різдво, приїхала до Києва Мелася. Мелася, по своєму звичаю, заїхала до своєї подруги й поровесниці, дочки близького сусіда дідича, що вийшла заміж за дуже заможного дідича Кандибу. Своїм звичаєм Мелася побігла робить візити усім своїм київським давнім знайомим. Вона знала, в котрій годині обідають в кожній сім'ї, й запсігди потрапляла на обід.

Вже в пізні обіди злинуло на неї смакове натхнення. Мелася бігала все з візитами, щоб дізнаться за усякі новинки. Виголодавшись, вона спинилась на вулиці й почала міркувать, куди б то забігти, щоб пообідати всмак. Вона давнім досвідом добре дізналась, в кого готується добрий борщ, а в кого найсмачніша печеня, в кого — чудова юшка і в кого пресмачна третя потрава. Думки її спинились на Таїсиному пізньому обіді.

— Піду до Сватковської. Там завжди служе чудова куховарка, готує борщ напродиво смачний, і третя потрава в неї завжди така, що я й губи, і пальчики ладна облизать після їжі. Та й вина в їх досхочу, і варення вміють варити дуже добре. Ой їсти ж напропали хочеться!

Мелася попростувала до Сватковської, бо натхнення давало за себе знати в шлунку дуже й дуже виразно. Меласі вже привиджувався тихий, гарно прибраний закуточок в Таїсиній столовій, ввижався стіл, вже застелений і заставлений наїдками й напитками, з вазами чудових овощів та добірних китяхів винограду. А натхнення все линуло на неї та збільшувалось од сухого холодного повітря й таки добре турбувало й мордувало її нутро.

Мелася пішла швидкою ходою, сливе бігцем добігла до дому й з усієї сили од нетерплячки смикнула за держално дзвоника. Через щілини в

дверях вона ніби почутила пахощі свіжого масла в печені на плиті. Це її ще гірше роздратувало. Вона смикала за дріт, аж пальці пограбли на морозі, але ніхто не одчиняв. Нігде не було чути ні живої душі. Мелася збігла з сходів, пішла попід домом, заглянула в вікна, — нігде нікого не було видно. Ще раз вибігла вона на східці, подзвонила, постояла хвилин з десять, вже й змерзла в ноги. Вже й пальці в неї одубли. Ніхто не одчиняв і не виходив.

— Що це за знак? Ніхто не хапається одчинять? Ой ненько моя! певно, закликані кудись на обід. Куди ж я тепер побіжу, щоб смачно попоїсти, коли вже пізно? Надісь, в знайомих пообідали вже скрізь.

Таїса вгляділа Меласю з вікна й веселенько гукнула до Люби: "Мелася йде до нас"!

— Мелася? Ой, яка я рада! — обізвалась Люба, оглядаючи навкруги застелений стіл. — Запросимо на обід та хоч набалакаємось всмак. Обід сьогодні буде веселий. Мабуть, Мелася навезла з села новинок та звісток повний припіл, — сказала Люба.

Таїса була дуже рада. Вона любила Меласю, як люблять щебетливих пташок. Лепетлива Мелася влітала в її тихий та мертвий затишок, неначе ластівка, і будила той сонний затишок, розворушувала тишу й мертвоту. Слухаючи Меласину розмову, Таїса неначе читала якусь цікаву книжку оповіданнів або газету, та ще й не маленьку, а здорову, таку завбільшки, як простирядло. Вередливий гордовитий зять тепер неначе висмикнув в неї з рук таку газету.

— Любо! я ж тобі звелів не пускать в покої ні отієї сороки, ні Мишука! Мишук нам тепер не рівня, та й Мелася так само не потрібна мені. Я не люблю стрекотання цієї сороки й од цього часу зроду-звіку не пушу її в свою господу, — сказав Елпідифор, вийшовши на середину столової.

— Чом же не пускать? — спитала Люба, вирячивши очі з дива. — Це ж дочка нашої давньої приятельки, і я з нею приятелюю.

— Дідько б забрав отих твоїх давніх приятелів мишуків та отаківських товаришок! Я тепер в чині генерала, а ти генеральша. Теперечки тон наш буде інший. Тепереньки нам треба шанувати й чтить себе, а не якихось голодранців. Я вижену оту сороку з покоїв, — вже не говорив, а неначе шипів од злості Елпідифор Ванатович.

— Бог зна що ти оце верзеш! Як то можна не пустить на обід Меласі? Я побіжу й сама одчиню.

— А я тебе не пущу! — сказав він і перепинив Любу, ставши на дверях, а потім швидко чкурнув до пекарні й наказав горничній не одчинять дверей нікому.

Добра й тиха Таїса тільки скривилась од жалю. Ця безглузда зятева вихватка вразила її, зобидила й налякала, хоч вона ще передніше постсрегала в його палкі норови. Немова та недотепа зроду, вона навіть не спромоглась добрати слів для огризання з зятем. Сперечаться та сваритись вона була зовсім не здатна і тільки жалібно скривилась і важко зітхнула.

— Щоб ти, Любо, не сміла мені пускать отієї скреготухи, лепетухи, отієї сороки в мого господу! Не пускай і того шелихвоста, отого підчихвоста Мишука. А коли горнична насмілиться без мого загаду впустить їх в покої, то я їх витурлю з дому, ще й в'язи скручу на дорогу. Чуєш? Та й тим старим Гуковичам тепер ми не рівня. Од їх треба одкаснуться.

— О! Як то не рівня? — обізвалась несміливо Таїса Андріївна. — Адже ж вони давнього дворянського коліна, ще й дідичі. Вони нам рівня.

— Говоріть! Яка то мені рівня? — сказав Елпідифор і зирнув сердитими блискучими очима на тещу,

— Вони ж аристократи, дідичі! — додала Люба. — Хоч Гукович не має ніякого чина, але зате ж він має багацько поля, обладує ціле село; маєтність його чимала. Він живе незалежним ні од кого паном, нікому не кланяється, бо має свою державу; сам собі пан, бо ні од кого не залежиться.

— Оввa! Які ж Гуковичі аристократи? Оці полтавські, чи якісь там тамбовські, чи тверські дідичі селюки — це гречкосії, а не аристократи. Ми, урядовці, так справдешні аристократи, бо ми несемо на своїх плечах усю вагу державної справи. Нами стоїть держава, а не дідичами гречкосіями, котрі не мають ніякісінької державної служби, а тільки дбають за свої кишені. Хіба мало їх таких, що ледве доплуганились до третього класу гімназії та й кинули науку, сівши на готовеньке батьківське гніздище? Хіба мало з-поміж їх ледве письменних? А ще й пиндючаться перед нами! Ми, мовляв, з давніх-давен несли на своїх плечах усю державну ваготу, ми винесли високо вгору державу! Які ж то ми? Може, котрісь там з їх прадідів та прапрадідів і справді несли ту вагу, але, певно, більше для свого самолюбства микались в урядову службу, щоб дослужиться титула чи графа, чи генерала, чи, може, й князя та честі й пошани в суспільстві. А от я і такі, як я, вищі урядовці, так це справдешні аристократи, бо ми працею своєю, кривавицею досягаємдо високих чинів і маємо право на честь, на пошану в державі. Геть мені з тими мишуками та колядницями меласями! Бігає по домах, неначе колядувать або щедрувать. Щоб мені й дух їх тутечки не смердів!

Елпідифор далі та далі все набирався пихи й злості. Він бігав од кутка до кутка, мов навісний, та тільки зиркав то на Любу, то на тещу. В матері очі зайшли сльозою. Люба втекла в материну кімнату й, своїм звичаєм, впірнула головою в подушки та хлипала.

— О! вже пішла обливати слізьми мамині пошевки! Знаємо цей твій звичай! — репетував навіжений Елпідифор і ніяк не міг вгамувать свої аристократично-бюрократичні нерви.

Люба була з тих жінок, про котрих співають в пісні: "Як прийшла додому, лягла серед долу: дрига, дрига, дрига, дрига — дриґає ногою". І справді Люба, через незначний випадок, що бентежив її й зачіпав її самолюбство, завжди плямувала слізьми подушки і... не дриґала ногою тільки тим, що це був би вчинок поганого тону.

Горнична подала обід. Елпідифор сів за стіл і уплітав страву на всі застави, аж за вухами лящало. Але борщ не вдався куховарці: був несмачний, неситий, неначе пісний. Елпідифор звелів горничній покликать куховарку, і як тільки молодиця з'явилась на порозі, він пожбурив на неї порожню тарілку. Тарілка вислизнула з його пучок, крутнулась, неначе покотьоло, трохи не зачепила тещі по лобі й брязнула об стіл. Мати, сидячи за столом, тільки приставлялась, що нібито обідає, їжа не йшла їй на думку. Вона сиділа засмучена, з важкими думами в душі, що то далі буде з нею, з її коханою Любою, коли й цей зять якийсь ніби скажений і безглуздий. Люба все пхикала, лила сльози в мамині наволічки та напірники й не виходила до столу.

Мелася, змордована біганиною та голодом, ще довго стояла на східцях, а далі побігла у двір, щоб таки промкнуться в покої хоч через чорні сходи. Але й тут двері в пекарню були замкнуті, а через щілини промикався чудовий смачний дух печені, либонь ще й курячої на свіжому запашному маслі. Мелася постояла, понюхала, заглянула очком в дірочку замка, але нічого не побачила. Вона з злостуванням мусила вернуться до Кандиби. Але вона згадала, що в Кандиби, певно, вже пообідали і вона застане на столі хіба тільки недобірки та недоїдки. Бідна Мелася мусила бігти на обід в ресторан, її брала цікавість, мучив здогад, де то подівались Люба й Таїса і навіть куховарка й горнична в Ванатовича. Неначе усі десь зслизли без сліду, що й признаки не зосталось од людей в домі, і тільки чомусь ласо пахло свіжою печенею з дверей пекарні по всіх присінечках.

Люба, перележавши в подушках свої плаксивці та вереди, встала, але не схотіла обідати. В неї й справді в час таких нервових випадків пропадав потяг до їжі. Мати просила й благала її з'їсти хоч тарілку юшки, щоб її личко не змарніло, але Люба попросила матір зоставить печеню на вечір до чаю, а сама причепурилась перед дзеркалом і побігла на Хрещатик на прогуляння, щоб розважить себе та розвіяти смуток і досаду. В неї була думка стрінуть там Меласю й розвіять свою нудьгу на свіжому повітрі.

Саме в той час Мелася, пообідавши всмак в ресторані, вийшла якраз назустріч Любі. Люба кинулась обнімать її та цілувати. Нудьга й смуток в неї одразу зник, неначе Мелася своїм подихом здмухнула їх з Любиної душі. Приятельки стали й почали балакать та оповідати одна одній усякі новини та звістки. І в однієї і в другої цього краму набралось стільки, що їм довелось таки довгенько стояти серед тротуару. Натовп людей лився, ніби річкою, їх раз у раз пхали й штовхали то в боки, то в спину, а вони все стояли й не могли набалакаться.

— Станьмо, серце, коло стіни, бо ми тут усім заважаємо і нас раз проз раз штовхають, — сказала Мелася до Люби,

Вони ніби щільно притулились до стіни магазину. Саме коло дверей магазину було вправлене здорове дзеркало. Люба молола язиком і все ніби незумисне зиркала в дзеркало та чепурилась, поправляючи легенький капелюш, що стирчав на чолопочку на її тім'ї. Мороз брав все дужче та дужче. Обрій на заході неначе палав жовтогарячим огнем, але не грів, а ніби пік морозом і в щоки, і в ніс, і в пучки, і в ноги.

— А я була в вас, сіпала, смикала за дзвоник, аж пальці в мене пограбли, та й дурно. Чи в вас пак нікого не було вдома, чи що? — спитала Мелася.

— Нікогісінько! Нас запросили знайомі на обід, — одповіла Люба.

"А чому ж то з пекарні тхнуло смалятиною, чи печенею, та ще й либонь курятиною, — подумала Мелася з недомислом в очах. — Невже вони годують таким дорогим поживком своїх наймичок? Гм..."

Обидві приятельки тут на просторі розгорнули ввесь свій крам, залежаний за довгий час, неначе два коробейники, що поодчиняли спої коробки й виставили крам на показ сільським молодицям.

— Чи ти пак, Меласю, знаєш, що ми достали вчора запросини аж на двоє весіллів? Ніна й Галя виходять заміж. Одно весілля буде в середу, а друге в четвер, — задзигорила Люба.

— Обидві виходять сливе заразом? Ото диво! А дівували вони обидві таки довгенько; нігде правди діти, — сказала Мелася, начебто вона сама й не дівувала довгенько. — А наш сусід Некрашевич, — тягла далі Мелася.— таки набачив собі молодуху; довго вередував та перебирав, а таки мусить незабаром надіти золоті кайдани. Йому впала в очі Марусина сестра.

— Ота смугнаста! Ну, варто було так довго перебендювать! — обізвалась Люба. — А чи знаєш, що в нас у Києві позавчора трапилось? Актор драматичного театру Сологубов застрелив свого товариша, актора Голубкова.

— Застрелив на смерть чи тільки підстрелив та поранив? Ох мені лихо! Такого артиста! такого красуня!

— Застрелив од одного разу. Сологубов довідавсь, що його жінка втекла од його й пробуває в Голубкова. Ото ж вранці він і ввірвався в його житло. Той саме тоді вмивавсь над умивальником. А Сологубов і питається в його: "А де моя жінка?"

— А де ж вона справді тоді була? — спитала Мелася.

— Кажуть, стояла за ширмою, притулившись у куточку до груби. А Голубков і каже: "Одчепись од мене! Йди собі геть, коли од тебе й жінка пішла геть". А той як торохнув з револьвера, так Голубков і покотивсь на підлогу з милом в руках. Не встиг і рушником втертись, — лепетала Люба.

Тим часом надворі поночіло. Мороз цупив, аж блискітки почали літать проти одлиску з неба, аж опар знімався в повітрі. Пальці на ногах мерзли і в Меласі, і в Люби. Вони дріботіли ніжками, тупцяли на одному місці й усе розказували про новинки. А цікаві новинки все десь брались і сипались, як з мішків. Вони обидві вже не слухали та перебивали одна одну й говорили обидві разом.

А мороз все міцнішав, вже почав шпигать Любі в ніс, в щоки, аж в неї сльози виступили з очей. Мелася вже трусилась, як у пропасниці, але не могла вдержать язика. Обидві почували, що вже непереливки. Але Любі знов спала на язик одна новинка.

— Чи ти пак, Меласю, знаєш, яка тепер зміна стала з Елпідифором, як начепив орден через плече й звізду на грудях? Він теперечки неначе збожеволів, коли ще й передніше не був трохи божевільний. Таке витворяє, таке виробляє, хоч збирайся, впаковуйся та й з дому кудись мандруй!

— Певно, витворяє те, що й мій безтямкий Уласевич? — промовила Мелася.

— Де там! Твій Уласевич і не зможе того витворять, бо йому, бач, не почепили ордена через плече. Та й добре, що не почепили. Принаймні він назавжди зостанеться людиною, як і всі люде. А мій Елпідифор неначе сказивсь: десь узялась пиха та якась несамовита гордовитість. Задирає пику вгору перед усіма, навіть передо мною, несеться аж до хмар. Зовсім наче здурів чоловік! Йдемо ми раз якось по вулиці, а на переулку спиняє нас звощик; підбіг конем, та й спинився трохи не під носом в нас, та й

каже веселенько: "Сідайте, барине, я вас одвезу". Елпідифор як спахне, як криконе на всю вулицю:

"Який я тобі барин! Я превосходительство! Як ти смієш так мене звать? Чого ти спинився тут, трохи не наїхав нам на чоботи?" Кричав він, верещав, а далі лусь його кулаком у спину! Звошик, мабуть, був нахабний. Як наробе ґвалту! "Чого ви штовхаєте мене кулаком? Я вас позиватиму в суд! Хто дав вам право штовхать мене в спину?" Наробив ґвалту на всю вулицю. Люде почали збігаться звідусіль. Та я вже якось втихомирила звощика, попросивши вибачить за цей Елпідифорів дурний вчинок.

— Мій Уласевич ледащо, зовсім-таки ледащо. Нічого не робе й татові не стає до помочі в хазяйстві. Все десь тиняється і взимку і влітку, завсіди швендяє по гостях, їзде на карти, а більш за все, сливе щодня, кисне в того навісного сусіда, спортсмена Некрашевича: грається кіньми вкупі з ним та бавиться в Києві спортом. А в робочий час то вже домує та з нудьги никає по парку, як голодна жидівська коза по місті.

— Мене вже не тішить і те, що він мене кохає. Остогид він мені, — сказала Люба.

— Твій Елпідифор хоч щиро любе тебе й жалує, аж падкує коло тебе. А мій же то ледащо й не падкує ні коло чого, і кидає мене саму сливе щобожого дня: все сидить у того Некрашевича та грається кіньми або грає в карти, — промовила Мелася.

— А в тюрмі, коли йому чим не догодить якийсь служник москаль, то він його зараз лясь по морді! Дає помордаси всім, в кого влучить. Про це вже скрізь по місті говорять, а мені сором з ним вкупі показаться між люде й ходить по вулиці. Зовсім сказився чоловік! А зависний та ревнивий, то не доведи боже! Мені не можна з паничами ні танцювати, ні навіть розмовлять. Зараз так і вчепиться, неначе кліщ у вівцю. А оце раз якось йду я з ним по вулиці, а гімназисти саме виходили з гімназії нам

назустріч. Троє з їх спинились та й дивляться на мене, бо й як я гуляю на Хрещатику, то багато паничів спиняються та дивляться на мене. А він як закричить на їх, мов сказився: "Чого ви спинились? Нащо ви дивитесь на даму? Я вас зараз одведу до інспектора". Я тобі кажу, хоч вибирайся од його на другу квартиру, бо вже сором ходить з ним по вулиці.

— То й виберись! Кинь його ік дідьку! Ти ж не вінчана з ним, — сказала Мелася.

— Коли ж, серце, в нас нема вже й шага в кишені. Елпідифор сипле грішми, як половою. І хабарці нічого не помагають.

— Це погано. Я цього не сподівалась, — сказала Мелася.

— А це сьогодні розлютувавсь та пожбурив тарілкою на куховарку. Здурів чоловік зовсім! Мабуть, і на мене швидко швиргатиме тарілками, — сказала Люба, трусячись од морозу.

— Ну, цього ти йому не дозволяй. Для тебе лучче, щоб ти швиргала на його тарілками, а не він на тебе. От я так, мабуть, швидко шпурлятиму тарілками на свого Уласевича, як він битиме байдики й мене не любитиме.

— Та ти, серце Меласю, таки наглядай за ним добре, бо — якось влітку пішли ми в Царський садок гулять, коли дивимось, а на веранді в Шато за довгим столом бенкетує відома в нас компанія гультяїв. Дивлюсь я, а між ними стримить і твій Мишук…

— О, бач! Я це і вгадувала, — аж писнула Мелася. — Були з ними й ті співачки з кафе-шантана?

— Атож! Без їх в цих гультіпак ніколи й "вода не освятиться", як кажуть в приказці.

— Постривай же ти, нікчемне мурло! Он де він марнує мої грошаки! А діла не робе, все складає на батькові плечі, — сказала Мелася.

Ще вони, певно, довго балакали б та трусились на морозі. Але Люба кинула оком вздовж улиці вгору і вгляділа, що з гори йде її знайомий урядовець. Вона боялась його очей, бо в його очі буцімто були наврочливі.

— Ой лишечко! Ондечки йде Короткевич! Я оце поправилась і поздоровшала. А як тільки він скаже, що я поздоровшала, то так, каторжний, одразу й наврочить своїми баньками.

— Ну, бог зна що ти верзеш. Я не вірю в ті уроки. Це нісенітниця, — сказала Мелася.

— Еге, добра нісенітниця! Коли тільки скаже, що я поздоровшала та гляне на мене своїми очинками, то я другого дня й заслабну. І мама так само. А оце колись як наврочив одного німця Шмідта, то він заслаб та й умер, — сказала Люба.

— Таки зараз вмер? — спитала з дива Мелася.

— Він наврочив його весною, чи що, а восени вже німець і дуба дав.

Люба ненароком зирнула в дзеркало, що було вправлене в стіні коло магазину, і вгляділа, що в неї ніс посинів і вона попоганшала. Люба затулила синього носа муфтою. А тут вже наближався Короткевич з страшними наврочливими очима…

— Ой ненько моя! Як же я змерзла. Вже й ноги одубли. Меласю, приходь до нас на чай! та не барись! А як прийдеш, то й не шарпай за дзвоник: засув буде одсунутий, бо ми тебе з нетерплячкою ждатимемо, — сказала Люба на прощанні і без сорому побігла на гору прудко та

швидко, щоб хоч трохи розім'ять та нагріти закоцілілі ноги, та все затуляла синього носа.

Люба прибігла додому, вбігла в материну кімнату з слізьми в очах і почала бігати од кутка до кутка.

— Ой мамочко! Мабуть, пропали мої пальці й пучки. Мабуть, я й ніс і вуха поодморожувала, — не говорила Люба, але аж вищала од болісті в пальцях.

— Ой як мені боляче! неначе пече мене в пальці.

— А чого ж ти так задлялась на вулиці, що аж трусишся, неначе тебе трусить трясця?

— Та то, мамо, не я винна, а Мелася. Стріла мене на Хрещатику та як почала молоть язиком, як почала тарабанить, то я стояла, стояла, дріботіла та тупцяла ногами, насилу видержувала. А вона все меле та й меле, що й кінця не було. Ну вже й правда, що сорока! Мелася з тих лепетух, котрим треба тільки вважливого слухача, щоб вона молола язиком, а він тільки слухав та мовчав. Так лепече, що мені не дала й словечка промовити й навіть рота роздявить. А мені доконче бажалось дещо їй розказать. Одже ж не дала! Забила мені баки, заморочила голову й трохи не запагубила мене на морозі на смерть. А бодай її нечистий узяв! Добре їй, що гладка, як піч, то й не змерзла. Ой пропали ж мої ніженьки й рученьки! Не дай господи, як я оце одморозила собі носа. Я тоді застрелюсь.

Люба аж злякалась, уявивши собі, яка то вона буде красуня з одмороженим синім носом. Од теплого повітря в покоях в Люби зайшли зашпарі в пальці. Люба од болісті в пальцях аж кляла Меласю.

Саме в той час Мелася з одубілими ногами й руками прибігла до Кандиби, вскочила в покої й почала бігать по кімнаті, мов навісна.

— Ну та й лепетлива ж ота каторжна Люба! Крий боже! Оце зостріла мене на Хрещатику, спинила та як стала дріботіть язиком, то я слухала, слухала та й не переслухала, бо її ніякий чорт ніколи не переслухає. Зовсім заморозила мене. Та я вже так змерзла, що втекла од неї, покинувши її серед улиці. Ну та й деркало ж! Ну та й сорока! Скрегоче та й скрегоче так, що не дала мені й словечка промовити й навіть рота роздявить. Що почну говорить, то вона спинить мене, та й сипле, та й сипле, мов горохом, та все лепече про отого свого навісного Елпідифора. А бодай її дідько взяв! Ой пропали мої ноги! Мабуть, пальці одморозила, — аж сичала Мелася од болісті в пальцях та пучках.

Але це тільки зопалу так говорилось. Як тільки в Меласі одійшли зашпори, вона натягла на себе удяганку й дмухнула навзаводи до Люби на чай, невважагочи на недавні зашпори.

Люба вже гаразд обігрілась і вже й забулась за свою пригоду на морозі. На стіл подали самовар. Люба передавала мамі до словечка свою розмову з Меласею, — неначе читала матері якусь цікаву газету, їй знов забажалось побачить Меласю, довести до кінця деяку почату на вулиці розмову й докладніше розпитать за Мишука. Коли це в одну мить в дверях столової з'явилась Мелася, не рипнувши навіть дверима, неначе мара виникла десь з-під підлоги. Мелася веселенько крикнула, вглядівши самовар. Люба й Таїса й собі аж крикнули на радощах. Люба побігла назустріч Меласі, вхопила в обнімок і щільно й міцно тричі цмокнула її в щоку. За мороз, зашпори, за свій ніс, що вже був став схожий на синю сливу угорку, легкодумна Люба вже й забулась. Вона тепер почувала, що приємно проведе вечір і в теплому захисному закутку, набалакається з приятелькою всмак, донесхочу, і не нудьгуватиме в довгий вечір.

Елпідифор з кабінету почув Меласине деркотіння, впізнав її голосок, спахнув, схопився з стільця й прожогом увійшов в столову: в його ще було на думці, що, може, й помилився. А за столом сиділа Мелася й колотила ложечкою чай.

"І кудою вона оце промкнулась в горниці, що не було чуть ні дзвоника, ні човгання, ні навіть шелесту? Мабуть, через пекарню проскочила. Ця Мелася прослизне через щілину й розколину і вислизне звідсіль, як слизький в'юн", — думав Елпідифор, мовчки зиркаючи скоса на Меласин закруглений, як покотьоло, язик, що й на хвилину не ховався в рот. Сюди круть — туди верть! і Елпідифор мусив-таки сісти за стіл до чаю. Але він сидів мовчки й насупився та все дивився вгору на стелю, витріщав очі на стіну, неначе зроду й не бачив її. До Меласі він і слова не промовив, хапки випив один стакан чаю, попрощався й хутчій вийшов з столової, сказавши, що йде в гості.

Набалакались тоді вони на самоті за весь вечір! Таїса неначе в той довгий вечір перечитала цікаве оповідання та аж облизувалась, попиваючи повагом стакан за стаканом дорогий запашний чай з варенням та крихкими кренделями, до чого ця випещена ласійка була дуже ласа.

"Елпідифор напиндючився чогось і втік. Ну та й бундючний же він! Якби на мене так гримав мій Уласевич, я йому не потурала б, не подивилась би йому в зуби, а так виварила б воду, що він не потрапив би, кудою і втікати. Люба й Таїса, як бачу, плохенькі обидві, як плохі курки", — думала Мелася, чуючи, як Елпідифор тупцяв по кабінеті та, мабуть, чепурився перед дзеркалом, виряджаючись кудись на карти.

Люба згадала за дамського любчика, усім дамам сподобного актора Голубкова й почала тепер розказувать докладно за його роман, чого вона не могла зробить передніше на морозі. Мелася мусила сховать свого лепетливого млинця в макітру й стулила губи, бо роман і справді був цікавий. Слово зосталось на черзі за Любою. Люба тепер дала волю своєму язикові й набалакалась донесхочу. Мелася не перебаранчала їй, бо сама слухала. Цікава Таїса все попивала чайок та все лизькала смачне вареннячко, мов ласа кішка масло язичком, і була ладна слухать те оповідання, доки й надворі зорятиме або й світатиме.

— Ти, Меласю, не од'їжджай з Києва швидко, то побачиш пишний похорон. Вже є чутка, що Голубкова ховатимуть священики й занесуть в собор, — сказала Таїса Андріївна.

— Сидітиму в Києві хоч три дні, хоч тиждень, а таки піду на проводини за домовиною безщасного таланту, — сказала Мелася.

Наговорились вони всмак, і Мелася розпрощалась з приятельками сливе перед світом.

Через три дні Люба забігла зарані до Меласі й дала звістку, що того дня ховатимуть Голубкова. Мелася й Люба, і мати вирядились з дому заздалегідь, ще на початок служби. Голубкова занесли в собор. І собор, і ввесь здоровий цвинтар, і вулиця — усе було поспіль ніби залите натовпом, але скрізь манячіли сливе самі дами. Панів та паничів було дуже мало. Панни й панії збіглись сливе з усього міста, щоб пошанувать нібито великий загинувший талант, бо той талант був… красунь з лиця.

Того ж таки вечора після похорону Люба не могла всидіть дома. Їй дуже заманулось з кимсь побалакать ще й за цей похорон, і за велику процесію.

Люба й мати швиденько убрались, покинули на столі записку до Елпідифора, щоб він до третьої години не лягав спати й одчинив їм двері, та обидві бігцем побігли до Меласі. Стара Таїса аж спотикалась, насилу поспішаючи за Любою.

Кандиби були раді гостям. Сіли пити чай. Пішла розмова за Голубкова, за похорон. Розмовляли за усяких паній, яких бачили на процесії.

Вони балакали, не дивлячись на годинник, і добалакались аж за третю годину; тоді схаменулись і хапком пішли додому. Вже була четверта годига, як вони задзвонили в дзвоник коло дверей. Елпідифор

ждав, ждав та й годі сказав, його зміг сон, і він впав на постіль і зараз заснув міцним сном. Люба шарпала за дзвоник, торгала дверима обома руками, аж в неї руки помліли. Мороз цупив добрий. Дзвоник дзеленькав, неначе сказився. А в глупу ніч усі в домі спали так міцно, як вбиті.

Врешті в Люби терпець увірвався. Вона побігла до хвіртки й почала дзвонить та гукати на дворника. Дворник, позіхаючи, вийшов і впустив їх на подвір'я. Вони вже з двора почали стукотіть у вікно в Елпідифорів кабінет. Елпідифор обізвавсь і крикнув до їх в квартирку, що зараз одчине двері.

Тільки що вони ввійшли в прихожу, як Люба підняла ґвалт. Вона почала кричати на всі покої.

— Що це таке з тобою? Ми дзвонимо вже а годину, мерзнемо, а ти не міг підождать, щоб нас пустить, — репетувала Люба.

— Ой боже мій! Ой, коли б чаю! Я одубла зовсім, руки й ноги пограбли. Ой-ой-ой! Як я змерзла! — бідкалась стара й зубами цокотіла.

— Я ждав до третьої години та знемігся й незчувся, як заснув. Ти, Любо, повинна б таки вертаться в призначений час. Чом би пак не вернуться в третій годині? — обізвався Елпідифор.

— Не міг підождати зайвої години! А ми трохи не одубли в себе під дверима. Що це за напасть? Трохи не запагубив нас. Мій перший чоловік було жде мене до білого дня, а ти заліз в подушки та й хропеш. Я до цього не звикла. Мене всі завжди ждали доти, доки я вернусь з гостей; мене зострічали з світлом, — репетувала Люба.

— То вертайсь у свій час! Ти вередлива й без міри самолюбна. Тобі нічого не кажи, слухай тебе в усьому, тоді ти будеш добра. Ти ладна командувать в домі, ніби якийсь фельдмаршал. Мені вже остогидли твої

вереди, остогидло тебе за все тільки хвалить. Та й швендяти тобі без мене не личило б.

— Але ж з нею мати ходила. Не сама ж вона швендяла, — обізвалась стара, — та й ми були в гостях в порядних людей, в Кандиб.

— Цебто в тієї навіженої Меласі? Я так і вгадував. Я її в потилицю витурлю, як вона лізтиме сюди, — кричав Елпідифор.

— А я її запрошу і впущу! не вважатиму на твій загад! Ти маєш своїх гостей, а я маю право приймать своїх! — гукала Люба.

В глупу ніч в домі всі троє заразом підняли такий галас та клекіт, збили таку бучу, що побудили своїх слуг, побудили й сусідів пожильців на другій половині дому. Люба лепетала й справдовувалась, показавши в повнім блиску свою опришкуватість та невгамовану й вередливу вдачу. Нарешті вона почала румсати й, плачучи, побігла в мамину спочивальню, впала на ліжко не роздягнута, припала лицем до подушки й неначе замерла. Мати торкала її, смикала, торсала за плечі, просячи роздягатись та лягати спать. Але Люба на неї не вважала: вона все лежала ниць і не рушилась з місця. Мати розляглась і лягла в постіль, не загасивши світла на столі. Довго вона не могла заснути од сумних дум.

"Яка безщасна моя Люба! Де ступить її нога, там для неї й рай, а потім чогось той рай стає пеклом. От і тут був рай, а тепер стало пекло, — думала мати дрімаючи. — Така вже, мабуть, наша доля безщасна!"

Елпідпфор пішов до свого кабінету й закутавсь в укривало, ще й вуха щільно затулив, щоб нічого не було чути. Люба так і лежала в подушках і вже тільки перед світом роздяглася й спала сливе до півдня.

Ще й на другий день за чаєм був протяг нічної лайки та трохи не бійки, було ще й "оддання" вчорашнього празника після гостей в

Кандибихи та в Меласі, Люба чеплялась і докоряла. Елпідифор швиргонув стаканом об паркет і вийшов з покоїв.

"Як я помилився в Любі! Як я помилився в цій пришелепуватій красуні! Дурна, з порожньою головою, ще й опришкувата та вередлива. Ще моє щастя, що я не сім'янистий чоловік. Злигався з нею, то й розлигаюсь, коли вона мені осточортіє своїми вередами, — думав Елпідифор, лежачи в кабінеті.

XII

Мелася, навантаживши себе новинками, поїхала додому, розважена та веселенька. Новинок вона везла цілу чумацьку паровицю. Ці новинки так обважнювали її своєю вагою, що в неї була думка заскочить по дорозі до Марусі, або в Бурти до дядька, або деінде, щоб зробить собі полегкість і поділиться цим добром, бо вона в цьому була дуже поділшлива. Але як приїхала вона на вокзал, як почала пакувать на повозку усякі закупки та скриньки з усяким накупленим крамом, то ця думка про діляницю новинками якось несамохіть вислизнула в неї з голови. Коробки совались в повозці, підскакували, лізли одна на одну, неначе все хотіли повискакувать на шлях, ніби позв'язувані за ніжки кури та качки. Мелася ловила їх руками, знов вмощувала й якось забулась за ту діляницю з сусідами. Натомість в неї майнула думка, чом це не виїхав на вокзал їй назустріч Мишук, бо він передніше частенько з нудьги виїжджав за нею на вокзал і помагав їй вкласти усякі коробки та закупки, їдучи по гладенькому степку, вона пригадувала усі свої одвідини та розмови в Києві і аж тепер на самоті серед тихого степу пригадала, як Люба бачила Мишука на гулянці в Шато на веранді за вечерею з знайомими панами та з двома співачками з кафе-шантана, Мишук не виїхав до неї назустріч... і через це нагадав їй за себе. Вона почала сердиться на свого чоловіка.

"Не виїхав ледащо! Не поміг мені вкладаться та пакуватися на повозці. А сам тиняється в Києві та п'є чай з співачками. І Люба жаліється на свого Елпідифора, що він неначе здичів або сказився і шпурляє на неї

тарілками, мов той дикун… Мабуть, усі вони такі. А я думала, що Мишук мене брав через те, що мене любе".

Приїхала вона додому й потрапила саме на чай. Наймички повибігали з покоїв і позносили коробки й пакунки. Мелася увійшла в столову, поздоровкалась і поклала на стіл торбинки з кренделями та сухариками до чаю. Вона, очевидячки, була втомлена й біганиною по Києві, і театрами, і візитами; та й язиком вона напрацювалась таки добре, аж до втоми.

— Ну та й засиділась же ти в Києві! — сказав батько. — Ми тебе ждали, ждали та й ждати перестали.

— Ой тату! там було так багацько дечого цікавого, що я мусила зостаться в Києві сливе на тиждень. Голубкова застрелили… а потім ховали його. Люба й Таїса Андріївна задержали мене, щоб вкупі піти та подивиться, як його ховатимуть. Ой який же то був похорон! Яка була процесія! Яка пишнота! Скільки накидали в катафалк вінків! — на віз не забрать. Та все в процесії сливе самісінькі дами вищої верстви. Усе були аристократки. Був увесь бомонд! Не можна ж було не зостаться на такий похорон. Це ж загинув великий артист, великий чоловік. Увесь бомонд збігся для пошани високої штучності, бо акторське грання це ж і велика, і найцікавіша штучність. Ховали його, ніби якогось поета, — говорила Мелася й почала оповідать і за похорон, і про усі обставини убийництва великого, незрівняного Голубкова.

— Але ж ось у газеті вже промайнула звістка, що в небіжчика навіть не було й справдешнього таланту, окрім гарної вроди та чудових очей, — обізвавсь Мишук. — В цьому була його й сила й омана.

— Авжеж! Говори! Не було ніякісінького таланту… Тямиш ти в тих талантах, як одна животина в апельсинах, — сказала сердито Мелася. — Он і в тебе гарні таланти: не виїхав проти мене на вокзал. А я набралась мороки з тими коробками за цілу дорогу: все скачуть, як скажені собаки,

та підскакують, неначе живі; трохи не повискакували з повозки. Сидиш влома та нічого не робиш, б'єш байдики, а не потурбувався протрястись хоч до вокзалу мені назустріч.

— Та не виїхав я так собі: якось не було охоти, — сказав Мишук. — Я й не думав і не гадав, що ти навантажиш на повозку такого багато усяких коробок та пакунків.

— Навантажила коробок, бо було треба. Не порожні ж коробки я везла з Києва в Деркачівку собі на втіху, — гримала Мелася.

— Та вже ж! Яка ж "втіха з порожнього міха"? — пожартував Мишук.

— Добре, що ти вже поспорожняв багато міхів в Києві, а позапорожнювать міхи ти не дуже-то квапишся, — натякнула Мелася.

"Це вона на щось натякає, та не вгадаю на що. Але щось там та було в Києві. Чи не понабріхували часом на мене Люба або Кандибиха?" — подумав Мишук.

Мелася попередавала поклони од київських знайомих, розказала про життя Люби, її нарікання на високодумного й опришкуватого Елпідифора і все зиркала злими очима на свого Мишука. Мишук замовк, бо почував якусь неласкавість до себе в Меласі сливе в кожному слові й у злому зирканні скоса на його.

Мелася повиймала з паперових торбинок та коробок і понакладала в кошики усяких кондитерських бубличків та кренделів. Вона пила чай і з смаком їх трощила, аж її міцні зуби скреготали.

— А присунь лишень, Меласю, отой кошик, нехай і я поласуюсь трохи, — просив Мишук.

Але Мелася ніби й не чула, що він казав, і все трощила сухі бублички, навіть не глянула на його.

— Меласю кохана! посунь-бо до мене кошик з тими ласощами, — вже голосніше сказав Мишук.

Мелася зирнула на його й не посунула, а ніби пхнула кошик так завзято, що аж бублики повискакували й посипались на стіл.

"Що це з нею? Ні сіло ні впало, як приїхала з Києва, а вже чогось принидиться. Бачу, що зла на мене. Щось там та трапилось в Києві. І з якої це причини вона привезла з Києва свою лютість ніби в цих паперових торбинках з бубличками та кренделиками?" — думав Мишук, скоса зиркаючи на Меласю, але Мелася в розмові навіть не оберталась до його й, очевидячки, одмикувала од розмови з ним.

— А мені ж звідтіль ніхто не передав поклону? — спитав Мишук в Меласі, зачіпаючи її зумисне.

— Елпідифор Ванатович і не думав передавать, бо Люба казала, що він тепер так бундючиться через ту звізду на грудях, що не хоче й дивиться на тих, хто нижчий за його в чинах. Він думає, що незабаром буде десь губернатором, бо має ласку в міністра. А Люба така стурбована повсякчасною сваркою з ним, що, мабуть, за тебе й забула, — знехотя сказала Мелася.

— Ну, сказати по правді, гарна й Люба, не тільки Елпідифор! — промовив Мишук, очевидячки, трохи скривджений нехтуванням давньої знайомої. — Вона начебто й добра серцем, але… але… їй не клади пальця в рот, бо вкусе. Таки добре натуриста. Може, й вона в дечому винна.

— А мабуть, так, — сказав Андріян Кирилович. — Їй припадають до вподоби тільки компліменти й підлесливість. Вона любить, щоб перед

нею все кадили. Хто кадить цим кадилом, до того вона буде й добра. Це така, про яку співають в пісні: "Коли б мені бог поміг, щоб я оженився,— у скло в рямця її б вправив, сів би та й дивився". Її вправ у рамця, засвіти перед нею свічку, як перед образом, кади перед нею лестощами та прав акафисти з хвалами, — тоді вона буде й добра, і ласкава, й прихильна до своїх хвалеників. А тільки трошки погладь її проти шерсті, то вона одразу так і присне, як кішка, бо надто вже опришкувата та й самолюбна на вдачу.

— Ну, тату! ви вже надто гудите її. Це ви глузуєте з моєї приятельки, побільшуєте хиби її вдачі, — сказала Мелася, обороняючи Любу.

— Це правда. Що вона скаже, те повинно буть і гарне й нехибне, навіть святе. Ніякої суперечки вона не стерпить і зараз румсає або й плаче. Я її знаю добре! — обізвавсь Мишук.

— О, бач! В тебе все винні жінки, а не чоловіки, а чоловіки, бач, усі святі та божі. Ти ще скажеш, що й я така достоту, як Люба? — одповіла Мелася.

"Щось та є! Певно, й за мене була в неї розмова з Любою, коли Люба жалілась на свого Ванатовича, — думав Мишук, гризучи сухі бублички. — Певно, судили й його й мене обидві в щирій розмові між собою. Знать, розмова була й за мене".

— Ну, я ж не кажу, що ти така достоту, як Люба. Борони боже, якби й ти була така на вдачу! Любою можна тішитись та бавиться здалеки, як цяцькою або як гарною артисткою на сцені. Але зблизька, в щоденному житті вона неприємна й навіть препогана людина. А нехай Елпідифор тільки зачепить Любу хоч словом, то вона одразу так і присне, наче приском, та й стане дибки. А ти добра хазяйка: знаєш, де й яка курка несеться, — говорив Мишук.

— Ну, спасибі за таку думку про твою жінку. Як розкритикувавсь! Чи ви бачите? А подивись лишень на себе та обкритикуй себе. Цього в чоловіків то й нема. Себе вони навіщось минають, а своїх жінок то й критикують та й гудять. Знаємо ми вас гаразд! — лепетала Мелася.

Довго ще оповідала Мелася навіть за вечерею про Київ, за усіх київських знайомих, за Любу й Ванатовича, за оперу, а найбільше розказувала за роман Голубкова та за його пишний похорон, на котрому деякі дами плакали. Вже пізньої доби вона пішла до себе в надвірню хату на одпочинок. Але й там нянька, стара бабуся, ще розпитувала в панії, що вона бачила цікавого в Києві. А Мелася, аби тільки хто торкнув її язик, була ладна торохтіть, наче катеринка.

Другого дня Мелася почувала, що вона все-таки ще не набалакалась досхочу, не викидала з своєї душі усіх київських враженнів та новинок. Ті брала нетерплячка викидать усе до решти, як кратер Везувія доти не вгамується й не стишиться, доки не викидає до останку усього попелу та розтопленої лави з свого роздратованого нутра. Меласі ще й другого дня вранці заманулось з кимсь поділиться думками та новинами. Нерви її ще не вгамувались; вихор в душі ще не стишивсь. Вона звеліла запрягти коні й покатала до Марусі. І з Марусею вона ще балакала, а найбільше за красуня Голубкова та його похорон, бо й вона колись була закохана в того артиста. Стара Марусина мати й собі видибала з покоїка в світлицю, сіла попліч з Меласею, аж притулила старе вухо до Меласі й слухала цікаві Меласині оповідання. Стара й сама ожвавилась і повеселішала. Мелася неначе читала їм чудово й жартовливо складений газетний фельетон. Аж після цих одвідин Мелася почутила, що її вже не круте й не турбує якийсь черв'як в середині, що вона вже зігнала оскому і в неї нерви заспокоїлись.

Цілі м'ясниці Мелася поглядала неласкавими очима на Мишука, все чогось чеплялась до його часом без причини, все ніби налазила, намагалась на сварку та змагання, все докоряла, що він надто вже часто їзде до сусіда Некрашевича, щоб бавиться кіньми та грать у карти, а на тік ніколи навіть не заглядає.

На масниці Мишукові заманулось поїхать до Києва та розважить себе трохи. Грошей в його в кишені було обмаль.

— Меласю! Я оце хочу побігти до Києва та посправлять собі убрання або замовить в кравця дещо, бо я вже обносився. Попроси, будь ласка, в тата трохи грошей, — сказав Мишук ласкавеньким голосом.

— Яке убрання? Ще що вигадай! В тебе доволі усякого, сливе новісінького убрання. Сиди лишень вдома та не рипайся, бо вихолодиш хату… Чкурнула б у Київ оце й я, та, бач, горенько, що в татка порожньо в кишенях. Чом би пак не поїхать, не побавиться і в опері, і в Шато в кафешантані… якби було за що. Є що купить у Києві, — та купила бігма, як кажуть в приказці. Як розстараємось грошей, то тоді й поїдемо швендять у Києві, — бубоніла Мелася з легким роздратуванням.

— Та в мене то є гроші, але, бач, не вистаче на все, — обізвавсь Мишук, запикуючись.

— А коли не вистаче на все, то знай, що тато не може настачить доволі грошей і на себе, і на нас, — сказала Мелася й почала гримать на Мишука та нарікати на малий засіб в батька, чого передніше Мишукові ніколи не доводилось чути од неї.

Мишук легенько зітхнув і з досади сів верхи на коня та й покатав на карти до Некрашевича. Налазлива та настирлива Мелася вже зовсім обридла йому й надокучила своєю завсідньою причепливістю та бурчанням. Він почав пересвідчуваться, що Мелася не тільки не добра, але й лайлива, нездатлива, уперта й неподілшлива; сама ладна гуляти й марнувать гроші, а йому велить сидіти вдома та піснюкать саме в веселий час масниці, коли ввесь мир хрещений п'є та гуляє.

Тільки аж весною в маї Мишукові якось вдалось виканючить грошей в Меласі. І він чкурнув з Некрашевичем до Києва.

В Царському садку Шато в той час вже почались гулянки; вже поодчиняли літні театри та кафе-шантани. Занудившись на селі, Мишук з Некрашевичем кинулись з жадобою на усякі забавки й щовечора гуляли в Шато трохи не до білого дня. Після спектаклю ця давня гуляча компанія звичайно пила чай, а потім усі вечеряли на веранді курзалу. Некрашевич та Мишук загулялись так, що їм і додому не хотілось вертаться. Вже минув тиждень, а вони все гуляли з своїми давніми приятелями цілим гуртом, в котрому скупились відомі в Києві гультяї, трохи не шибеники, що аж упадали коло всяких співачок та артисток.

Мелася ждала, ждала і не могла діждаться Мишука. В неї майнуло заздріння, чи не чкурнув часом Мишук десь на теплі води, абощо.

"Щось там та скоїлось! Недурно ж Люба натякала мені зовсім не двозначними словами… А вона все знає, що тільки діється, неначе сорока на хвості приносе їй усякі звістки. Невже він мене не любив, а тільки приставлявся і одружився зо мною так собі, аби напосістись на мою Деркачівку та загарбать її в свої руки?" — думала Мелася, лягаючи і вставаючи.

І в неї майнула думка поїхати до Люби на вивідки, щоб за все докладно дізнаться од неї. Вона зібралась нашвидку, спохвату дещо забувши взять з собою, та й поїхала в Київ, щоб випитать за все в Люби, а коли трапиться, то при нагоді і впіймати свого чоловіка на гарячому вчинку.

Мелася своїм звичаєм заїхала до Кандибихи і, трошки причепурившись, зараз побігла до Люби та й почала свої розпитки та вивідки. Люба призналась, що була вчора й позавчора в Шаті на гулянці й обидва рази бачила на веранді в пізні обляги компанію, бачила там і Некрашевича й Мишука, що вечеряли за довгим столом, а з паничами вечеряло зо три чи чотири співачки з кафе-шантана.

Увечері Мелася передивилась в Шаті усіх панів і паничів: Мишука й Некрашевича не було. В неї трохи одійшло од серця. Вона почала в думці докорять собі за заздрівання й навіть глузувать з себе за те, що послухала легковажної приятельки.

Після спектаклю Мелася з Любою пішли гулять по плацу і вмішались в густий натовп. Музики грали, аж одляски йшли з нешарокої долини по горах та пригорках, закутаних в густі старі липи та кленки. Курзал стояв на височенькому пригорку; і в будинку дві просторні веранди з колонками в верхньому й нижчому поверсі було видно наниз на плац, як на долоні. В ясному освітленні було видно всі столи. Мелася зорила бистро очима по столах. За одним довгим столом на нижчій веранді в самому кутку вона незабаром угляділа Некрашевича, а поруч з ним свого Мишука в рядку інших паничів. Проти їх сиділо чотири панні. Одна з їх була дуже поставна та показна, білява та гарна, з куделею русого волосся на голові, притрушеного срібними блискітками. В Меласі аж ноги затрусились.

— Он де він тиняється! Он де він байдикує й марнує грошаки! — промовила Мелася. — А я його дома жду й сподіваюсь, в вікна виглядаю щодня, щогодини. Ну, тепер же начувайся! Потривай же! А скажи мені, серце Любко, хто то з ним бенкетує, щоб я могла обвинувачувать його в вічі певним фактом, а не наздогад!

— Ото попліч з ним сидить тутешній поет Тарановський, що друкує свої поганенькі віршики в тутешніх газетах, але він гуляє завжди з акторами цілі ночі. А он далі отой білявий поставний німець — то режисер оперетки, а за ним ондечки бовваніє сухорлявий панок — то якийсь заволока, херсонський дідич. А ота білява панія з куделею на голові — то співачка з кафе-шантана, на ймення Диво-Камілла. А хто оті три панії, що до їх залицяються кавалери, напевно не скажу, хто вони такі. Здається, ота гарненька, он дивись, що з високими чорними бровами, що все регоче та ніби тими бровами моргає на Некрашевича, — то, здається, актриса з драматичної спілки, — сказала Люба.

Вечеря, очевидячки, була дуже приємна. Мишук реготавсь, аж кучеряву голову закидав на спинку стільця, та все розмовляв з гарною білявою співачкою. Усі за столом були веселі. В закутку було ясно, як удень, людно, весело й гарно. Любу й Меласю аж завидки брали. Обидві вони так і шугнули б туди, щоб побавиться хоч і до білого дня в тому поетичному й веселому кутку, що серед темної ночі був схожий на гарну сцену в театрі.

— Ой як там гарно та весело! — прохопилась необережна Люба. — Тільки нам треба б сховаться в оте стовпище, щоб вони часом не примітили нас. Ще скажуть, що я зумисне тут пикала та підглядала, — сказала обережна Люба.

— Сховаймось. Та мені й неприємно й досадно дивиться на те гуляще Мишукове товариство, на ту збірню.

— Та ти, Меласю, не дуже-то тім турбуйся! Усі чоловіки одним миром мазані: усі вони мають нахильність до бенкетування, мають потяг до залицяння, як де побачать гарну мордочку.

— Усі, та й не всі, бо твій Елпідифор тебе любе й ні до кого не залицяється. Мій таки ледащо в усьому. Ондечки за столом він і очей не зводе з тієї куделі! Хоч в гармату, та й вистрель ним! таке ледащо! Ну, потривай же! Покажу я тобі оту руду куделю!

Обидві веранди, і нанизу, і на верхньому поверсі, були суспіль заставлені дуже стисненими столами та щільно обсаджені панами. Слуги никали та сновигали, як навіжені. Електричне світло заливало веранди. Було видно усіх і усе, неначе вдень. Нанизу на плану ворушилась сила людей, ніби комашня в розгребеному комашинку. Музики тріщали та гули. Меласю брала зависність, бо вона була дуже завидлива людина. Вона й сама любила гульню незгірше Мишука й через це її брала злість, брали й завидки.

— Або сядьмо, або ходім додому, бо я неначе вже втомилась отією ходнею та вештанням і в мене все тіло обважніло, — сказала Мелася.

— Про мене, й сядьмо, бо й в мене ноги трохи втомились, — обізвалась Люба,

Вони сіли оддалік од натовпу на лаву й замовкли. Мелася почувала, що її неначе точить в серні якийсь шашель, ворушиться щось неприємне й надокучливе. В неї майнула думка піти на веранду, з'явиться несподівано коло столу, стати перед очима в Мишука, вилаять його прилюдно, одлучить од веселого гурту й зараз-таки загнати його в Деркачівку. Вона сказала за свою думку Любі.

— Ой не роби цього! Вийде щось дуже погане! — втішала Люба.

Мелася була палка в коханні й дуже ревнива. Але вона ніколи не кохала гаряче й щиро свого чоловіка. Якби вона його кохала, то досталось би на бублики і Каміллі-Диву таки там на веранді, і самому Мишукові. Спересердя та од злості вона раптом підвелась і пішла до виходу. Люба неохоче й якось ніби ліниво підвелась і собі пішла за нею навздогінці.

Люба провела Меласю до Кандибиного житла.

— Ти, серце Меласю, не дуже сумуй через цей Мишуків вчинок. Не вдавайся в смуток надаремно. Усі чоловіки однаковісінькі, усі вони ладні залицятись, як углядять гарне личко та чудові очі. Я в цьому вже звірилась. Мабуть, їм так бог дав; певно, така вже наша жіноча доля, як моя мама часто любе приказувать. Я вже зневірилась в коханні, хоч і кохаю Елпідифора, — сказала Люба, напутюючи Меласю.

Другого дня вранці Мелася виїхала з Києва додому. А Мишук, нічого не заздріваючи, ще гуляв з Некрашевичем три дні й нагулювавсь донесхочу. Через три дні він виїхав з Києва вкупі з приятелем. Почуваючи

за собою провину, він попросив Некрашевича завезти його по дорозі в Деркачівку, щоб при йому й стара мати, і жінка трохи оговтались і не накрили його одразу мокрим рядном. І на убрання, і на байдикування Мишук розтринькав таки чимало грошей, ще й позичив трохи в Некрашевича.

Вони прикатали в Деркачівку саме на вечірній чай. Старі привітали Некрашевича радісно і ввічливо.

— Ну та й загулялись же ви вдвох! Ми вже думали, що ви дременули кудись за границю на теплі води, — сказав старий в жарти.

— Гуляли та нагулювались, аж остогидло, — промовив Некрашевич.

— Це мене кравець задержав так довго, — обізвавсь Мишук.

— Аж десять день шив би один сіртук та ще інше там? — спитала Мелася.

— Атож! — обізвався Мишук і замовк. І Мелася не розмовляла більше ні з ким, надулась, а на Мишука навіть і не дивилась. Вона насупила брови й мовчки пила чай. З темних очей неначе визирав суворий батьківський погляд, який бував у батька в той час, коли він був чимсь стурбований або збурений. Мишук балакав веселенько, оповідав за знайомих киян і все скоса поглядав на Меласю: він бачив, що на її чолі хмариться, неначе насовуються все чорніші та сумніші хмари, і передпочував, що незабаром буде або тучний дощ, або й страшна залива, котра робить прірви в греблях.

Некрашевич, напившись всмак чаю, зараз од'їхав. Старі пішли пораться. Мелася зосталась з Мишуком і все сиділа мовчки, напиндючившись та надувшись.

— Ти був у Києві, і я була, та тільки оце позавчора вернулась додому, — сказала Мелася з лукавим осміхом.

— Невже ти була в Києві! Не пойму віри. Це ти, мабуть, піднімаєш мене на смішки, що я так довго задлявся в Києві.

— Ба була й тебе бачила. Ти десять день справляв якусь там сіртучину й жилетку, а я гуляла в Шато напропали та бенкетувала на веранді в курзалі сливе щовечора аж до білого дня, — говорила Мелася.

— Це ти жартуєш. Еге, ти сердишся, що я так довго загаявся в Києві? Правда, ти трохи сердишся на мене? Але не я винен, а кравець та й... Некрашевич. То він чеплявся до мене та довго не пускав. Та й настирлива ж це людина, отой гультяй!

— Кравець та Некрашевич, та режисер з оперетки, та ще хтось, — говорила Мелася ніби наздогад.

— Який це режисер з оперетки? Чого б це він був причиною моєї загайки в Києві? — спитав з дива Мишук.

— А того, що не пускав тебе та все бавив бенкетами на веранді в Шаті в товаристві гарних гультяйок-співачок. А ба, я була в Києві!

Мишук закліпав очима, якось заморгав бровами й віями од здогадів.

— Це, мабуть, тобі писала Люба за ці усякі майські гулянки в Шаті, а ти й мене туда прилучила, — сказав Мишук, трохи зам'явшись та заметушившись на стільці.

— Яка там Люба писала. На свої очі бачила! — сказала Мелася і втупила в його лице свої ясні допитливі очі.

— І охота ж тобі піднімать мене на сміх та жарти. Я втомився од біганини, здорожився, ізнемігся, а вона з жартами.

— Добре здорожився. Ще б пак не знемогтись, бенкетуючи в Шаті сливе щовечора, поки й почало дніти надворі. Та ще в такому приємному товаристві, як Камілла-Диво, та якась чорнява панна з високими бровами, та німець режисер, що сиділи окроми од публіки в кутку за опрічним столом…

"Одже, мабуть, лукава Люба бачила мене на веранді та й за все чисто нашкрябала оцій дуринді в листі", — думав Мишук і почав од здогадів ловити губами свого вуса та смоктать його.

— Це тобі хтось надер дерті пером з Києва, намолов брехеньок. Вечеряли ми раз з Некрашевичем на веранді — це правда. Але за яких це Камілл-Див та актрис з високими бровами наплескали тобі? Може, десь побіч нас і сиділи якісь співачки чи актриси. Чи то ж пак їх мало там вештається на веранді. Там де не ступи, то й наступиш на хвіст якій-небудь Каміллі-Диву. Люба меле! меле й шеретує тобі нісенітницю, а ти й віри пойняла, бо дуже ймовірна зроду.

І він присунувсь до Меласі ближче, обняв її за шию й хотів цмокнуть у чоло. Мелася раптом одхилила голову й одсунула далі од його свого стільця.

— Я, може, і ймовірна, але тепер ти в мене обездовірена людина! — крикнула Мелася.

— Та чого це ти дурно кричиш на мене! Це тобі хтось понабріхував на мене. Хто б це був такий? — питав Мишук, потопаючи думками в здогадах та заздріваннях.

— Сама усе дочиста бачила. Проти тебе сиділа Камілла-Диво з куделею рудого волосся на голові, притрушеного срібними блискітками

та срібною пудрою. Вона була в блакитній сукні. А коло неї сиділа чорнява актриса з високими бровами. А коло тебе по один бік сидів режисер німець, поставний русявий красунь, а по другий бік стирчав Некрашевич, неначе чорт на купині, та ще якісь дві чорняві панни. Та й весело ж вам було! Панни реготались та хихотали! Мабуть, було веселе залицяння…

"Була в Києві, ходила за мною назирці слідком і на свої очі все бачила… Ото каторжна! Таки вислідкувала… Ну та й убрався ж оце я по самісінькі халяви! А! ууу…" — думав Мишук і похилив голову.

— Ми раз вечеряли в Шаті на веранді. Це правда. Що ж тут такого поганого. Компанія сиділа і вечеряла, а я пристав випадком до гурту, бо побачив за столом Демида Івановича Некрашевича. Ні, справді: чи ти була в Києві, чи це тільки ти пускаєш ману? — спитав Мишук, випручуючись ніби з сільця.

— Авжеж була й гуляла, і довго гуляла, бо й я людина немірна в усьому й непоміркована; "Що то мені за гуляння — за ворота та й вертання? Ото мені погулять — три дні в хаті не бувать!" — одповіла наздогад Мелася словами народної пісні. — Гуляв ти, гуляла й я. Тільки ти гуляв на незароблені гроші.

— Як то незароблені? Хіба ж я вдома нічого таки не роблю? Адже ж я товчусь на полі, або на луці, або на леваді сливе щодня! Як то мої грощі незароблені? — говорив вже з притиском Мишук.

— Наробив ти багато діла! Куди ж пак! По Києві то швендяв десять день вщерть! За це я добре дізналась, — вже репетувала Мелася. — Певно, ходив на заробітки на "дармолежівку" та проходив десять день і вернувся з порожніми руками. В Києві в тебе одна "дармолежівка", а в Некрашевича друга. От що!

— Дарма! Нехай буде й по-твоєму. Але ти ж не повинна таки казать, що я домую та байдики б'ю. Людині треба робить, треба й одпочити; треба й погуляти й нагуляться всмак хоч вряди-годи.

— Роби, та й міру знай, і гуляй, та й міру знай! А в тебе на це останнє, мабуть, нема міри. Твої гулянки неміряні, а в хазяйстві ти не статкуєш. Ти тільки падкуєш коло коней, неначе для тебе, окрім коників, більше ніщо не животіє на світі. Ти таки, надісь, зроду дуже падковитий до гулянки, як я зауважила.

— Зате ж ти не пічкурка й не легеза, і надто здатна до хазяйства. От воно й добре! Ми урівноважуємо одно одного, — сказав Мишук в жарти.

Мелася аж приснула й схопилась з стільця. Її взяла злість. Спокійний, байдужний Мишуків тон розмови після довгої гулянки дратував її.

— Он кури кудкудакають по бур'янах коло загороди! Хоч би пішов та принаймні поназнавав, де вони несуться, то й з тебе була б якась користь. А в тебе в голові не кури, а Камілли-Дива, та броваті актриси, та!.. Ет! Знаємо тебе добре!

— Ще що вигадай! Невже ти хочеш, щоб я пожалив собі кропивою руки й щоки та понабирався реп'яхів по саму шию? Оце гаразд! Це ти жартуєш? Це гарні твої жарти!

— А тобі щік шкода? Певно, щоб виставлять їх для Камілли-Дива? Тепер ще й кропива не жалка, й реп'яхи зелені й не чепкі. Слідкував би ти хоч за курми та свиньми. Усе б таки якесь діло робив. А тобі тільки б навіжено стрибать кіньми на скаковищі та гойдаться в човні на хвилях. В тебе, як я бачу, голова послідом та половою напхана, а не розумними думками та гадками, — репетувала Мелася.

— О, бач! В жінок чомусь так виходе, що в нас в головах послід та висівки, а тільки в їх головах зерниста пшениця або питльоване борошно.

Хіба ж я діла не роблю? Служу ж я й за економа, і за пригонича коло робітників на полі. Недурно ж хліб їм.

— Служиш ти добре! дбаєш не до дому, а з дому. Підеш на поле, поникаєш на часок на полі або на луках та й гайда мерщій до хати, щоб люльки посмоктати! Ще й до того не шануєшся… От у Києві…

— Дай мені покій з тим Києвом! Одчепись од моєї душі! Оце причепилась причепа! Люба щось там понабріхувала, а ти ймеш їй віри, — промовив Мишук вже поважно й навіть сердито.

— Ба не дам тобі спокою, бо ти розледащів, зам'якинився до решти на селі. Служби собі не напитуєш, а тільки домуєш та час дурнісінько гаєш, ще й гроші марнуєш десь по Києві. Ось незабаром будуть Таїсині іменини. Нам з мамою доконечно треба ж поїхать до їх. А на це треба грошей. Я того Некрашевича в потилицю з хати витурлю, як він будлі-коли ще заїде за тобою! — репетувала Мелася і вже сікалась до його, мов оса.

— Цуртобі, пек тобі, осина тобі! Причепилась та й настирається з тією Каміллою-Дивом. Нехай вона здохне там в Шаті, то я й не жалкуватиму! — крикнув Мишук і похапцем вибіг з кімнати в парк.

"Ой остогидла вона мені! Ой осточортіла ж! От тобі й добра! От тобі й поділшлива! Як же я помилився! А язична така, що її й Ціцерон не переговорив би або й два Ціцерони, не тільки я. Стріляє з рота раз у раз, неначе кулями. Так і сипле! Ну та й забісована ж! Коли б ще була гарна, то вже мусив би терпіть! А то вид розпливається, неначе перепічка, і вже стала мизата. Попоганшала так, що й глянути не хочеться".

І бідному Мишукові чогось став неприємний і парк, і дім, і сама невтратлива Мелася. Він так роз'ярився, що був ладен скочить на коня й зараз тікати якнайдалі од Меласі, тікать хоч до Некрашевича, щоб хоч кіньми себе розважить.

Мелася була з таких людей, що як тільки чогось розсердяться та роздратуються вранці, то бурчать та гримають на всіх аж до вечора. І тільки ввечері, як сонце сяде і надворі стане поночіти, їх нерви заспокояться, якраз так, як той вітер, що тижнями дме цілий день од сходу до заходу сонця і надворі стишується вже смерком.

За вечерею Мелася вгамувалась. Вона все заводила розмову про те, що незабаром будуть Таїсині іменини, а трохи згодом припадають в четвер Кандибині іменини, що їй з мамою конче треба поїхать до Києва на ті іменини, поважаючи й знайомих, і салонні звичаї.

— Авжеж треба поїхать, бо буде якось ніяково. На цю поїздку треба доволі грошей. Та й я вже засиділась на одному місці, мов квочка в обичайці. І мені ж треба трохи потруситись та розважиться, — не все ж тільки гулять вам молодим! — натякала мати Мишукові, щоб він не дуже марнував гроші.

— От і косовиця затого настане. Треба чимало грошей на розплатку з косарями й гребцями. А грошей я, мабуть, не настачу. Сидіть ви обидві дома та не рипайтесь, бо в мене в цей час завсігди обмаль грошей. Коли ж то ми ще ту нову пашню спродаємо. Ой, здається, не вистаче нам грошей на робітників! — бідкався старий батько.

— От і не вистаче! Як не вистаче, то позичимо десь. Не нудиться же нам, коли інші люде себе розважають, — кинула наздогад слівце Мелася.

— Гуляйте лиш, гуляйте! гайнуйте гроші, та й міру знайте, щоб часом не довелось нам згодом циганської халяндри скакать, як банк спродає нашу Деркачівку, бо, мабуть, не буде чим платить і процентів, не тільки виплачувать позичку в банк, — сказав батько.

Мишук аж засмутивсь, як почув од тестя за якусь циганську халяндру в недалекому часі.

XIII

Незабаром настали Таїсини та Кандибині іменини. Мелася з мамою таки не всиділи вдома й побували на тих двох святах в Києві, прогайнувавши грошей стільки, що ними можна було б зробить оплать сливе на всю косовицю й гребовицю. В косовицю в батька ще було доволі грошей для оплаті всіх косарів та громадільників. Жнива обійшлись добре, бо Гукович оддав озимину женцям за сніп. Але за пасинкування тютюну та за полоття він був чимало винен політницям і політникам. Почали молотить хліб. В старого не стало вже грошей на розплатку. В кожну неділю була звичайно розплатка на економії з робітниками, але вже два рази в неділю люде приходили дурнісінько, бо економ не платив їм і все казав: "Прийдіть завтра, або післязавтра, або через тиждень в неділю". Було чимало сім'їв, в которих вже не вистачало грошей на харч. Люде понапозичались, понабирались набор в крамницях. А економ не платив грошей людям і все, як кажуть на селі, — годував їх обіцянками, бо в пана грошей вже не було.

Терпець в робітників врешті увірвавсь. Вже наприкінці літа раз якось в неділю зібралось коло економії чимало неоплачених робітників. Люде обступили ґанок. Економ, літній чоловік, ждав Мишука, що він от-от прийде й принесе гроші на розплатку. Незабаром Мишук прийшов і приніс капшук грошей. Люде стовпились коло ґанку, неначе на ордані коло свяченої води, і спихали одні одних з східців. Але в принесеному капшуці грошей було небагацько, а деркачівських і захожих робітників з околишніх сіл було чимало. Капшук швидко спорожнився. Економ вийшов на ґанок і оповістив, щоб решта людей приходила знов через тиждень в неділю, як пан привезе гроші в Києва.

Між людьми піднявся гомін. Натовп заворушивсь, неначе гай заколивався на вітрі.

— Та що це далі буде! Ми прибились з далеких сіл, ходимо за дванадцять і більше верстов, сидимо тут голодні без хліба, стаємо на заробітки в тутешніх багатирів, щоб хоч прохарчуваться, тиняємось по

хатах, як старці, і жебраємо, а ви нас все водите та дурите. Давай гроші, хоч з коліна вилупи! — підняли крик люде.

— Підождіть ще з тиждень, або хоч до середи, або до четверга! — гукнув економ з ґанку. — Пан оце зараз таки й розстарається грошей, привезе з банку.

— А доки ми вже ждатимемо! — крикнув один розлютований захожий чоловік. — Доки ми ходитимемо за п'ятнадцять верстов щотижня. Ми гаємо час, і навіть в неділю нема нам спочинку. А в вас усе грошей нема! Тичете нам по крапельці, а ми вже по шию понапозичались в крамарів, пооддавали в заставу свитки та кожухи, щоб зарятувать себе.

Піднявся знов галас та крик. Мишук подивився, заглянув у вікно і трохи стривожився. Натовп коливався, хитався. Декотрі чоловіки махали руками й присікувались до економа з кулаками.

— Нехай пан хоч попродає оті свої баскі коні та худобу, а нам нехай заплате. Давай гроші! Ми не підемо додому з порожніми руками, — вже кричали розлютовані чоловіки і все сікались до економа та наступали по східцях,

Економ оступився, вскочив у двері й хотів зачиниться в конторі. Розлютовані люде вскочили слідком за ним і почали з одчаю та злості сіпать бідного старого за рукава й смикать за поли. Люті очі блищали страшно. Мишук одхилив двері з кімнати і вглядів ті визвірені й посатанілі види. В його в душі похололо. Люде кинулись до конторки, звалили її додолу й потрощили на цурпалки, шукаючи грошей. Але конторка була порожня. Тільки дрібні квитки порозсипались та порозлітались, неначе пообскубуване пір'я з гуски. Економ зопалу вскочив у свої покої. Він хапком наскоку защіпнув двері защіпкою. На руці в його теліпався одірваний по плече рукав. Мишук вхопився за клямку й держав з усієї сили. Люде кинулись до стільців і почали розбивать та трощити їх об підлогу. Десь дзенькнула, неначе крикнула, тахля в шибці. Кватирка

вискочила надвір. Ломаки й кілки застукали по вікнах. Вікна ніби закричали й застогнали. Почувся стукіт, гуркіт, тріщання ламаної мебілі, дзенькання битих вікон. Люде торгали й сіпали двері, а далі з нестямки кинулись виставлять їх, щоб увійти в кімнату й знайти гроші.

Мишук зблід, аж пополотнів. Він випустив клямку з рук, з переляку вискочив в одчинене в третьому покої вікно, що виходило в огород, і кинувся навтікача по грядках не борознами, а просто по картоплі та буряках. Соняшники неначе бились з ним на льоту, мов перське гілля в лісі од прудкої втікачки, кидаючись то в лице, то в плечі. Мишук миттю перебіг через огород і добіг до загороди. З одчаю та з ляку він подерся на загату, неначе кіт, поколовся об кілки й острішки, обшмульгав об хворост пальці, прищикнув долоню. Він зопалу стрибнув додолу на мерву та переїди, перебіг загороду, переліз через зачинені ворота в загороді і вбіг у флігель.

Мелася глянула на його й з ляку остовпіла. Він був блідий, аж білий. Блискучі очі згасли і дивились кудись в простір. Бідний Мишук втратив свідомість і ледве дихав.

— Що з тобою? Що трапилось? — крикнула Мелася з переляку.

— Бунт на економії! Трощать усе, б'ють киями вікна, присікались за гроші до економа. Може, його вже і вбили. Присікались і до мене. Я оце ледве втік через загороду, через загату, — сказав Мишук, ледве одсапуючи.

Мелася втямила усе й зараз побігла в дім до батька, щоб дати звістку про небезпечний випадок на економії. Мишук трохи одсапався, вискочив з флігеля, побіг в станю, накинув хапком на коня сідло, скочив на його й виплигнув з стані. Переляк неначе гнав його кудись далі та далі. Він несвідомо почував, що ні загата з остришками, ні засуви в дверях в домі непевний захист в оселі. Назустріч йому вийшла Мелася.

— Куди це ти налагодився їхать? Куди ж ти ідеш? в гості, чи що, чи добувать грошей? — репетувала Мелася.

Хоч Мишук і не лякався навіть морських хвиль, як він чванивсь, але на вдачу він був таки добрий страхополох.

— До Некрашевича тікаю... чи то пак їду, щоб позичить в його хоч трохи грошей на розплатку або щоб принаймні показать людям гроші: ось дивіться, мовляв! вже маємо гроші! — гукнув з коня Мишук і покатав в одчинену браму так швидко, що трохи не наскочив на ворітницю. Йому все привиджувалось, що за ним гоняться розлютовані люде з визвіреними обличчями.

— Та заскоч же на економію та принаймні вгамуй людей обіцянкою, що ти, мов, їдеш за позичкою до сусіда! — крикнула йому навздогінці Мелася.

"А нехай їх ледащо візьме! — подумав Мишук, озирнувшись в одну мить на Меласю. — Я ладен тікать од їх якмога далі. А вона... заскоч, та впини, та вгамуй! А нехай йому дідько з таким життям. Я думав, що тут рожі та лілії, розкоші й збитки, а тепер бачу, що тут здебільшого "терція та будяки"! От тобі й моє дідицтво! Ні грошей, ні розваги! Ще й на тобі в додачу розлютованих розбишак. Оце так попався!"

Сам Гукович одначе не пішов на економію, щоб вгамувать визвірених од нужди робітників. Старий мусив послать на економію Теклю Опанасівну. Гуковичева подибала й обіцяла, що гроші будуть сьогодні ввечері і що зять поїхав до Некрашевича за грішми. Люде заспокоїлись і згодились ждать до вечора.

Тим часом зять прискакав до Некрашевича й розказав йому за несподівану пригоду на економії. В Некрашевича майнула думка покористуваться несподіваним випадком в садибі старого Гуковича й сплатить йому за пару чудових баских коней з його четвірці. Не гаячи

часу, він зараз запріг коника в бігунки й покатав з Мишуком в Деркачівку, захопивши в кишеню половину тих грошей, що було варто заплатить за пару коней. Під його захистом Мишук сміливіше вертавсь додому. І… надвечір… Некрашевич виїхав з двору од Гуковича з парою коней, припнутих позад бігунок. В оселі настала тиша, але усі сиділи засмучені та з задумою на чолі, неначе в господі ждали чиєїсь смерті, неначе й Деркачівка мала побігти слідком за проданими кіньми.

Настав час оплачувать в банк проценти за позичені гроші. Гукович спродав усю пашню, але грошей не вистачило. Текля Опанасівна оберталась до сусід, до буртянського дядька, але на той час ні в кого не трапилось покладних грошей. Вона поїхала до Києва, причепилась до доброї Таїси Андріївни і просила, і благала, обіцяла незабаром оддать, і навіть перехрестилась і забожилась перед образами, і таки виканючила в неї передостанню тисячу карбованців та й одіслала зараз в банк на оплать процентів.

Але на прожиття вже не зоставалось нічого в капшуках в Гуковича. Почалось лихоліття. Нещадимі злидні заглядали в дім, тислись в оселю з усіх-усюдів, наступали нещадимо, мов татарська орда. Гукович мусив дати в заставу багатенькому євреєві крамареві дорогу молотілку, поспродував деякі телички та бички, навіть напозичався в багатих селян.

Гукович зажурився, бо дуже боявся найбільшого з своїх позичальників — банку. Він працював увесь свій вік, і його праця десь зникла, ніби її добутки розносив вітер по полю та по степу. Зажурилась і Гуковичка й Мелася. Аж тепер вони постерегли, що більше дбали з дому, ніж до дому. Мишук нудився й никав з нудьги по парку. Не було йому за що навіть їздити до Києва. Його скакуна, що раз навіть достав перший приз на скаковищі, Гукович мусив продать.

Одному Мишукові тільки трохи й поталанило. Некрашевичів старий батько помер наглою смертю. Син зараз продав сельце, спродався зовсім і перебрався в Київ. Він найняв собі дім, найняв прездорову станю для коней, накупив чудових скакунів коників усякої породи й усякої масті

й ніби пірнув з головою в спорт. Мишук їздив до його в Київ, пробував там цілі тижні. Вони вдвох брали в науку молоді коники і тільки те й робили, що ганяли верхи або в бігунках та муштрували коники в здоровій стані, готуючи їх на біговище. Це неначе було їх спасенне діло.

— Одже ти тільки те й знаєш, що сидіти дурнички в Некрашевича та байдики бить, — чеплялась Мелася. — Йшов би лучче на якусь службу, то все б таки мав сякий-такий заробіток. Напитуй лишень собі службу та кинь оті забавки та іграшки в коники та в біговище. До цих забавок в тебе є хист, є снага, а в хазяйстві з тебе користі, як з цапа молока. Ти, мабуть, і родився і вдався трутнем.

— Добре, що ти вже родилась і вдалась невсипущою бджолою-трудівницею... Хіба ж пак і ти не швендяла по Києві та не тинялась по садках, по Шаті й театрах! Культурним людям і справді треба ж вряди-годи десь пошвендять по культурних місцях, а не все ж киснути до загину в глушині, годувать кабани та назнавати, де по бур'янах несуться кури.

— То пиши вірші, коли тебе бере нудьга. Ти ж поет: колись же складав вірші, чи що, — гомоніла Мелася.

— "Колись було, та загуло!" Цими дуростями я бавився, як буй молодий, коли в мене в голові вітер свистів. А тепер мені вірші не пристають до лиця й до серця. Пиши вже їх хіба ти.

— От брехні точить, так тобі теперечки й справді неприяличає. Але напитуй лишень мерщій якоїсь служби, бо в нас незабаром і на харч не стане грошей, — бубоніла Мелася.

— Одже Мелася чи не правду каже, — обізвалась мати з другої кімнати. — Вам, Михайле Кириковичу, і справді треба б заздалегідь десь напитувать собі якогось місця, щоб лиха година не захопила вас раптом і несподівано, як несподівано банк спродає нашу маєтність. Нас, старих,

буртянський дядько, може, й прихистить в своєму домі ще й за свого життя, бо я ж настоятельна на його спадщину. А вас, молодих, навряд чи запросить до себе на життя.

Мишук вперше на віку задумавсь, аж потилицю чухав. Перед ним в думці промайнули вже забуті усякі канцелярії, вставання сливе вдосвіта в зимні місяці, хапання на службу. До його чуття неначе долетіло з повітря чиєсь гримання, якісь докори настирливого начальника.

"Тоді ж я був сам один… а тепер в мене на шиї, як важкий камінь, ота пикатa та мизата жінка, ще й двоє дітей. Чи настачу ж я на їх грошей на прожиття? Оце так вшелепався ніби в якусь дряговину!" — думав Мишук, ходячи по горницях та похнюпивши голову.

А до його все доходила чутка од знайомих то звідсіль, то звідтіль, що старий Гукович замотався до решти і що банк от-от незабаром спродає Гуковичеву маєтність за довги. Мишук почав писать до Ванатовича й до інших знайомих, щоб вони попросили за його в своїх високих знайомих дать йому будлі-яку службу з доброю платою, ще й, коли трапиться, то й з скарбовим житлом та опалом.

А Мелася все надокучала Мишукові. Ця причеплива людина раз у раз чеплялась до його реп'яхом, дихала на його важким духом, гризла йому голову так, що й просвітку йому не було. Од того часу, як Мелася побачила його в Шаті за столом поруч з Каміллою-Дивом, вона зненавиділа його, зненавиділа навіть меншу свою дитину, хлопчика, що дуже скинувся з лиця на Мишука. Мишукові так остогидла Меласина разуразня лайка та завсідня сварка, що він був ладен тікать од цеї причепи хоч за тридев'ять земель, бо йому вже була невидержка довше слухать її докори, намагання й лайку. Він надумавсь покинуть її, заїхавши кудись далеко на службу.

Некрашевич, перейшовши в Київ на життя, зажив паном на всю губу: найняв здорове дороге житло, запрошував до себе усяких спортсменів,

не шкодував грошей на закупку дорогих коней та на усякі спортсменські примхи. В цьому коханні в конях, в потязі до цього спорту було все його життя, неначе він родився чоловіком, а вдався конякою. Мишук підлестився до його, як людина нібито дуже тямуща в спорті, і часто проживав в його поспіль цілі тижні та муштрував коники. В Києві його часто було видко на вулицях, вкупі з Некрашевичем, то верхи на чудових баских кониках, то на жовтій легенькій дачній повозочці, запряженій в дві парі коней впростяж. Раз вони запрягали чорні коники, вдруге запрягали гніді скакуни, а інколи муцики з куцими, пообтинатими сливе до самої рипиці хвостами.

Нарешті Мишук через Ванатовича та іншу протекцію достав-таки собі службу в акцизі в одному повітовому місті в Київщині на півтори тисячі карбованців щорічної плати, бо на його вважали, як на поважного дідича і як на досвідчену людину. Мелася не поїхала з ним на нове місце, але він, само по собі, був цьому й радий.

— Їдь сам та передніше гаразд обсидь нове гніздо, а я згодом, може, й переберусь до тебе з дітьми, — казала Мелася на прощанні.

Але в неї була інша думка в голові. Їй заманулось пожити якийсь час самостійним життям в Києві, окроми од батьків, і на все життя жити нарізно од свого чоловіка, дати собі повну волю у всьому. Нахапавшись по газетах та по людях в салонах сьогочасних нових принципів, наслухавшись в розмовах з Марусею та з її товаришками усяких тенденцій та бажаннів молодого жіноцького покоління, вона перелицювала ті забаги та бажання по-своєму, перевернула їх навиворіт, з усього нового в ідеях молодих паннів вона тільки вподобала собі одну ідею — незалежність та вольний потяг серця й почування та — вольного кохання.

Мелася затаїла ці думки в душі й тільки сподівалась сприяючого часу, щоб сповнить палкі свої бажання. Усісвої надії вона покладала на спадки після буртянського материного дядька: на багаті Бурти та на гроші, що колись таки будуть належаться до неї. Вона гаряче бажала, щоб той

старий трухлявий дід якмога швидше дав дуба. Але те порохно ледве володало ногами і все-таки животіло, на Меласине лихо.

Меласі незабаром таки поталанило. Несподівано сама доля сприяла їй. Порохня несподівано розсипалась: дядько, старий Лукашівський, нагло вмер. Його рідня з'їхалась і справила пишний похорон. Суд затвердив за Гуковичкою Бурти. Але сподіванка та надія на капітали не справдилась: в небіжчика ніяких капіталів не знайшлось, ще й Гуковичка мусила дати обіцянку виплачувать кільки десятків тисяч карбованців іншим родичам небіжчика. Старий панич ні за що не дбав, нічим не пиклювався, нічого не доглядав. Маєтність була сливе зруйнована й спустошена злодійкуватими управителями та економами, котрі переполовинили усе паничеве добро. Усі сливе віковічні дуби, граби та берести в парку на десять десятин були кимсь повирубувані. А старий не дивився і все човп, сидячи за книжками. Парк був спустошений од краю до краю, неначе по йому пройшла буря. Полів не вигноювали, хоч вигнойки валялась сила в загородах. Хліб не родив, а коли й був випадком урожай, то пашню розкрадали.

Але старі батьки й Мелася все-таки повеселішали й побадьорнішали, їм став не такий страшний продаж рідного села. Мелася почала розкидати думками та мріями широко й високо. До своїх дітей вона приставила гувернанток, німкеню й англічанку, бо діти вже добре вивчились розмовлять французькою мовою. В неї була думка, щоб діти вміли балакать на трьох мовах, як прицуцуватий старий буртянський дядько; та й вона сама навіщось вивчила всі ті три мови. Мелася зараз перебралась з дітьми в великий буртянський дім, а натомість батько думав примоститься для свого спокою в опрічному надвірному флігелі, що стояв на одшибі за бібліотекою й одним домком у парку.

Минув ще один рік. Ще й буртянська маєтність не була гаразд впорядкована, як банк оповістив за продаж Деркачівки. Давня маєтність роду Теклі Опанасівни пішла в чужі руки. Гукович незабаром мусив переїхати в Бурти. Він падковито й завзято заходився коло роботи, коло хазяйства. Старому знов довелось клопотаться та нести великі турботи,

щоб дати лад в новому запущеному маєтку, опорядити й полагодить забудування, завести добре хазяйство.

Аж тепер Мелася наважилась здійснить свої потаємні мрії. З тієї причини, що вже настав час вчити в школах дітей, вона випросила в батька грошей, найняла в Києві чималу квартиру та й перебралась в Київ з дітьми й гувернантками. Мишук не писав до неї й навіть не просив її перебраться до його. Та Мелася й не поїхала б до чоловіка, хоч в тому повітовому місті й була гімназія й хлопчача й дівоча. Хитрощами та мудрощами вона доказала батькові, неначе на долоні виклала, що їй доконче треба перебраться в Київ, бо це коштуватиме багато дешевше, ніж найнять для кожної дитини квартиру. Батько мусив постачить грошей ще й на цю Меласину вимогу.

XIV

Забравши з дому деяку мобіль і дещо купивши в Києві, Мелася перебралась в Київ і хороше обставила своє житло. Одначе дітей вона не посилала в школу для науки. Їх вчили вдома ті таки гувернантки, що й у Деркачівці. В Меласі були зовсім інші гадки та думки, її серце жадало кохання, і вона мала на думці закохатись в якогось красуня.

Раз якось через тиждень після переїзду на нове житло Мелася верталась додому й у коридорі зострілась з немолодим вже генералом. Вона вже знала всіх, хто жив в домі, розпитала й за генерала. Генерал, Денис Якимович Лозинський, хоч був вже одставний і підтоптаний удівець, але був ще бадьористий, кремезний, поставний та свіжий на виду. Мелася зацікавилась ним і зачепила його на ході, йдучи по сходах, їй заманулось для розваги познайомиться з ним, а через його й з молодими офіцерами, котрі таки часто одвідували його в самотині.

"От, може, й натраплю на якогось прудивуса, що припаде мені до вподоби. А як мені бажається натрапити на якусь писану цяцю й

покохать!" — подумала Мелася й пильно та вважливо подивилась на генерала, ще й трошки осміхнулась.

"Якась дуже проворна й сама зачіпає. Треба б довідатись, що воно за людина", — майнула в генерала думка.

— Ви, мабуть, оце недавнечко перебрались на квартиру, бо щось мені невтямки, щоб я вас тут передніше коли бачив, — почав генерал розмову на ході, важко ступаючи по східцях, неначе він ліз по драбині на горище й трохи не кректав.

— Не дивно, що ви мене не бачили, бо трудно було б мене бачить за сто верстов звідсіля. Я оце тільки тиждень, як приїхала до Києва з свого села та найняла собі тут квартиру, — залепетала Мелася.

"Щось вона надто жвава та прудка. Але ж вона знать весела й цікава, навіть приємна. Варто б дізнатись, що воно за птаха", — подумав генерал, видряпавшись на сходи й легенько одсапуючи,

— За сто верстов! А я думав, що ви з дальших країв, — бовкнув генерал навмання.

— Ні, з недалеких країв. Я прибула з-за Дніпра, привезла вчити дітей, бо вже час давать їх до школи. А на якійсь квартирі, десь за очима, я їх самих не згодна покинути в Києві.

"Певно, якась удовиця… але ще молоденька, жвава, ситенька й веселенька. Цікава людина. Варто познайомиться з сусідою, щоб з нудьги розважить себе вряди-годи вечорами", — подумав генерал.

— Це ви, певно, перебрались до Києва тільки на зимній час чи назавжди?

— Надісь, назавжди або принаймні доки діти йтимуть по нижчих класах в школах. Доведеться таки задлятися в Києві. Я, бачте, тепер солом'яна удова, — лепетала Мелася й розказала коротенько на ході про своє життя й за свого чоловіка.

"Апетитна удовиця. Треба б піти до неї з одвідинами", — подумав генерал.

— От ми й сусідами будемо! — сказав голосно генерал, цокнувши закаблуками на повороту на третій поверх, куди попростувала Мелася.

— Бувайте здорові! Заходьте до мене в гості. Я буду дуже рада, — гукнула Мелася на прощанні, швиденько скакаючи вгору з східця на східець, неначе сорока з гілки на гілку.

І генерал незабаром пішов до Меласі з одвідинами, а вона другого-таки дня оддала йому візит. Познайомившись з нею, генерал почав одвідувать Меласю й залицявся таки добре до ситенької та веселої удовиці. Мелася згодилась прийнять його за столовника. І од того часу він сливе щодня з нудьги заходив до неї, ходив з нею на прогуляння та по магазинах. І пожильці в кварталі, і навіть по магазинах усі звали Меласю генеральшею, бо думали, що він її чоловік.

Генерал припав їй до вподоби, бо був веселий та жартовливий. Але вона не закохалась в його, як того сподівалась. А тим часом Мелася задля того й оселилась в Києві, щоб дати волю своєму серцю, проживаючи в Києві на вольній волі. Мелася тільки й марила про те, щоб зострінуться з якимсь красунем, закохаться до загину і впитись щастям донесхочу хоч раз на віку.

Раз Мелася пішла в театр вкупі з Лозинським. Вони сиділи в балконі. З балкона Мелася своїм звичаєм кмітила за усіма, озирала партер і ложі, що всі було з балкона видно, як на долоні. Вона вгляділа одного чорнявого панича, гарного, як намальованого. Він стояв у партері,

обернувшись до лож, і в бінокль окидав оком ложі й балкони. Великі вуса, розсипчасті й променисті, чорні кучері, матово-білий вид з ледве примітним рум'янцем на щоках, чудовий зріст, рівний стан — усе це одразу притягло кмітливе Меласине очко.

Мелася навела на ту чудову постать бінокль і вже не могла одвести очей од того красуня. В ясному електричному зеленуватому світлі та постать здавалась здалеки ідеально гарною, про які розказують в казках. Матове високе чоло біліло, аж лисніло, неначе виточене з матової слонової кості. Вуса метлялись, довгі й розкидчасті, ніби два пучки шовку. В Меласі одразу аж дух забило, неначе од міцних пахощів, приємних, солодких, але гострих, здатних задушить своєю солоднечею та гострим духом.

А той красунь, опустивши руку з біноклем, зорив очима по ложах, стояв непорушно і вважливо кмітив за ложами. Очі, чималі й темні, блискали при світлі. В бінокль Меласі здавалось, що вона баче ту постать десь в живих картинах на сцені, непорушну, в застиглій позі. Зеленувате, сливе фантастичне світло обливало чудовий вид, яро лисніло на чолі, на вусах. Через скло бінокля чудова постать ніби сяла в рівному фантастичному сяєві. Мелася бачила його неначе в сні серед фантастичної обстави, бачила, як він стояв неповорушно, потім ворухнувсь, помаленьку повернув голову набік й осміхнувся до когось. Червоні, як калина, уста заворушились. Вуса заметлялись, мов живі. Він говорив ніби без слів, без згуку, як говорять у сні ті люде, що сняться. Мелася аж зчамріла од враження краси.

"Постать достоту така поставна та показна, як і в Лідиного Якова Уласевича. Але цей незнайомий красунь ще кращий, бо чорнявий: мабуть, палкий на вдачу й на кохання..." — думала Мелася й знов почала придивляться до того поставного красуня.

Красунь знов став непорушне і втирив очі в якусь ложу. Мелася довго придивлялась до його обличчя. І їй здалось, що вона дивиться на якусь художню картину, засклену склом в чудових рамах. Красунь ніби дивився

на неї крізь скло, і через те його краса була ще мрійніша й делікатніша. Він забалакав до когось, не порушивши головою. І Меласі уявилось, ніби та пишна постать на картині ожила, заговорила без слів, без згуку. Вуса захилитались, заворушились. В Меласі аж дух забило й захопило ніби од чаду наркотичних пахощів.

"Треба буде доконче, безпремінно допитаться, хто він, що так одразу припав мені до вподоби. Я таки вибіжу в антракті та, без сорому казка, піду назирці за ним, буду вивідувати та питать в кожного, з ким зострінусь", — думала Мелася.

Мелася через силу вже дивилась на сцену, ледве висиділа до кінця дії. Усе перед нею ніби зблякло й припало пилом або мрякою: і квітчасті ярі убрання на артистах, і ясне сяйво ніби дня на сцені, і сама розмова артистів, і саме їх грання й співи.

Завіса впала. Заплескали в долоні. Партер заколивався. Мелася схопилася з місця, прожогом побігла наниз і протовпом вбігла в партер. Але там вона вже не знайшла красуня. Тоді вона вернулась і побігла блукать по довгелецьких коридорах та придивляться до натовпу панів та паничів.

Коли це несподівано при одній поворотці в коридорі вона стикнулась з своєю давньою знайомою, Марією Павлівною Марковицькою. Ця Марковицька не дуже давно вийшла заміж у Києві за доктора, прожила з ним років зо два, а потім, як до її чоловіка приїхав в гості його товариш десь здалека, аж з Уралу, чи що, й пробув в його в гостях тиждень, вона потаєнці втекла вкупі з тим гостем, котрий навіть не попрощався з товаришем. Доктор знайшов тільки покинуту на столі записку од неї, щоб він її не сподівавсь і не ждав, і не шукав, бо він для неї став несподобний, і що вона буде щасливіша з його другом, ніж з ним.

— Це ви, Маріє Павлівно? Де це ви взялись? Ви ж були виїхали десь на Урал, чи що, були зникли несподівано для всіх і для мене, — залепетала Мелася.

— Була зникла з Києва, та й знов, як бачите, виникла. Я покинула й свого другого чоловіка, як і першого, бо він був таке ж ледащо, така ж нікчемність, як і перший. Цур їм, пек їм обом! Нема в світі краще, як вольна воля од такої дружини; краще од усього, як своя воленька волить в усьому. "Він мене цмок та лап, а я його штовх та пхиць", як кажуть селяни.

— Он як! Коли так, то я мушу признаться вам, що й я оце недавнечко дала пхиць своєму Мишукові, покинула й своє ледащо та й почуваю, що мені без його і вольніше, і якось догідніше. Неуподобний він мені та й годі! Цур йому! — сказала веселенько Мелася. — Ходім же в фойє та вип'ємо по чарці вина за свою вольну волю та за визволення од наших неприємних чоловіків, — сказала Мелася.

— То й ходім! — промовила Марковицька і, крутнувшись ніби на самій одній п'яті, повернула назад до фойє.

Марковицька була височенька на зріст, сухорлява й тонка, неначе горстка матірки. Але її маленька бліденька головка була класичної краси, а сливе чорні очки горіли такими їскрами, що чарували сливе всіх паничів. Щось надзвичайно принадне було розлите в її очах, чорних тонких довгих брівках, в сухорлявому з тонкими делікатними пружками обличчі.

— Де ж ви, Марусю, знайшли собі пришиб в Києві? — спитала Мелася на ході.

— Та в своєї ж стародавньої бабусі. Живе-живе ота порохня й ніяк не спроможеться перебратися на той світ. Та я маю, окрім неї й її засобів, свій власний засіб. Я цим не журюся й не клопочусь, живу й журби не знаю, — сказала Маруся.

Вони ввійшли в фойє, де стіснено стояли й скрізь вештались купами пани й панії. Мелася й Марковицька протовпом кинулись в гущавину, протислись через стовпище, з великою труднацією промкнулись до столів, взяли з прилавка по чарці вина в руки, зумисне й показно підняли чарки вгору, цокнулись і випили якось по-паничівському, якось роблено, удавано. Усі звернули на їх увагу. Панії здвигнули плечима: недобра слава про Марковицьку вже встигла розійтись по Києву, мов луна, пішла по всіх-усюдах.

Людей незабаром стало обрідно. Несподівано з дверей, неначе Мефістофель на сцені, виник той чорнявий красунь, котрого Мелася нагляділа з балкона в партері.

— Хто це такий, отой пишний та чорнявий? — спитала нишком Мелася.

— Та це ж Петрушка. Петро Михайлович Малинкін, мій дуже далекий родич, якийсь брат в третіх чи в четвертих; але я родаюсь з ним і досі та й він родається зо мною й не забуває мене; словом сказати — кузен.

— Ага! це той, що ви все було з бабусею потріпуєте якогось Петрушку, а мені чомусь все було уявляється петрушка в юшці? — спитала в неї Мелася.

— Оце ж він і єсть той Петрушка, тільки не в юшці, як бачите! Він служив в Петербурзі, а це вже дали йому більший чин і послали на провінцію на краще місце. Протекція попхнула його добре вгору, бо в нас без протекції не підеш вгору, — промовила пошепки Маруся й попростувала до того Петрушки, поздоровкалась з ним і заповістила його Меласі.

— Я вже бачила вас з балкона, як ви зорили по ложах в бінокль, — сказала Мелася і втирила в його вид свої вирячкуваті очі, дивлячись на його дуже вважливо.

— От я й радий, що мене дами примічають і кмітять за мною. Бо я в Києві ніби новик, хоч я сам таки київський з діда з прадіда, — сказав Малинкін низовим басом, котрий дзвенів та гув тихо, але гучно, як басова струна дзвенить на чудовому роялі.

Мелася тепер мала змогу зблизька роздивиться на молодого панича.

"Такий достоту пишний, як Лідин Уласевич, тільки чорнявий. А які чудові блискучі очі! Які гарні малинові випнуті уста та ще й з ямочками посередині! Який низький гучний приємний і тихий голос! Ввесь хист, уся врода Лідиного Уласевича. І вид не такий гострий, лисичий, як у мого паскудного Мишука. Через обличчя того Мишука усі гостровиді паничі здаються мені вовками або лисицями з вузькими гострими пащеками та щелепами. А в цього красуня лице широченьке. Як він підходе під мій мрійний ідеал краси, за який я марила ще сливе змалку, який мені навіть часом привиджувався у сні!"

— Марусю! зайдіть оце після спектаклю до мене чаювать. Та й вас просю вкупі з вашою кузинкою, коли не пили ще й досі вечірнього чаю, — просила Мелася похапцем на прощанні з паничем.

— Добре! зайду з охотою та побалакаємо, бо ми ж тепер обидві солом'яні удови, то наші інтереси спільні, — сказала Марковицька.

— І я зайду з охотою з своєю кузиною, коли це не обважнить вас, — промовив Петрушка.

— Мені це буде приємно. Ця вагота мені навіть дуже приємна в моїй самотині, — залепетала Мелася. — Трошки побалакаємо та розважимо себе, бо, знаєте, після театру ще довгенько чогось зостається в душі театральна направа і все чомусь бере хіть балакати за артистів й виявить свої думки, гадки та погляди і на п'єсу, і на грання артистів: одним словом, ще хочеться продовжити на хвилину ніби спектакль, — сказала Мелася.

Малинкін попрощався й похапцем ніби поскобзнувсь по лиснючому паркеті своєю чималою, але не завальною постаттю й зник. Мелася дивилась слідком, і їй здалось, що вона неначе в маї намилувалась високим явором в зеленому лузі над Дніпром, надивилась на той гіллястий явір, густо та рясно облитий бростю та пуп'янками та молоденькими листочками. Вона ніби почутила пахощі молодої майської заброслі того могучего велетня ніби десь в береговині над дніпровою сагою. І в неї несамохіть чогось навернулась на думку пісня: "Лугом іду, коня веду. Розвивайся, луже! Сватай мене, козаченьку: люблю тебе дуже".

Мелася з генералом вийшли наприкінці спектаклю з балкона й простували по коридорах зумисне навпрошки через натовп та навперейми Марковицькій й Малинкінові. Незабаром Мелася нагляділа їх обох в густому натовпі й якось таки протовпилась до їх, штовхаючи людей ліктями під боки. Вона привела гостей в свою світлицю. Самовар вже парував на столі. Зайшов на чай і генерал.

Мелася швиденько зготувала чай і запросила гостей сідать за стіл. Усі од великої смаги після духоти в театрі кинулись до чаю і сьорбали його з жадобою.

— Чи вас пак, Меласю, не бере нудьга отутечки в цій самотині після гармидеру великого хазяйства в батька? — спитала Марковицька.

— Поки що я не нудьгую, бо мене розважає потроху веселий сусід. Та от і ви, спасибі вам, порушили мертвоту в моїй хаті та порожнечу в моєму серці, — бовкнула Мелася, бо в неї думки часом недоброхіть вискакували наверх, неначе бульки з дна на мулкому ставку.

— А до мене оце реп'яхом вчепилась моя бабуся, щоб я записувалась в усякі добродійні тутешні товариства, в котрих вона записана спілцем. Хоче й мене затягти в ті товариства буцімто для моєї розваги. Коли тобі, Меласю, не буде ніякісінької роботи, то, будь ласка, вдоволь мою бабусю

та запишись або в товариство "Ясла", або в "Добродійне товариство помочі сліпим та убогим старим", що нігде не знаходять собі пристановища. Бабуся буде дуже вдоволена, що завербує тебе, та й тобі буде робота, а більш того все-таки сяка-така розвага.

— Я хоч і добросерда людина, але не здатна по своїй вдачі брать спіл в таких товариствах. Ця добродійність мені не до вподоби. Якби щось інше, то я б не цуралась. От, прикладом, я дуже люблю дітей. І як жила в Деркачівці моя сестра Ліда, то ми вдвох завели в себе в селі денне пристановище для дітей на жнива. От там мені так було уподобно вовтузиться з дрібненькими пузанчиками. Я з сестрою їздила в Фінляндію й вивчилась вироблять полотна та рушники на маленьких верстатиках, і ми з Лідою вдвох вже й пустили це промислівство в Деркачівці поміж молодицями та дівчатами. Я навіть їздила в околиці по селах і брала в цю науку охочих молодиць, щоб розповсюдить якмога далі це промислівство. А до бабусиної праці мене чогось не потягує, — молола язиком Мелася, обернувшись до Малинкіна, неначе чванилась перед ним своєю прихильністю до селян та бідноти.

Мелася брехала незгірше Мишука, бо була здорова брехуха. Вона мала на думці на такий спосіб запобігти ласки в красуня, підходячи під сьогочасні погляди та прямування в молодих паничів. Але красунь сьорбав чай, трощив бублички й байдужне слухав за те Меласине добродіяння на користь селянам.

— І вам неважко було? Невже вам не противно було дивиться, як почнуть войдуваться й валасаться оті пустуни в пристановищі? — спитав Малинкін.

— Ні кришечки! Мені навіть було приємно годувати та напувать ті воронинятка, бо я люблю дітвору.

— Моя престарезна бабуся все сидить та плете вовняні куфаєчки для підкинутих знайд в "Яслах". Та оце й до мене причепилась, щоб і я стала

до тієї роботи, неначе й мені вже йде восьмий десяток років, — промовила Марковицька й зареготалась на всю світлицю.

— Ну, я не порплялась би в тих бавовняних чи вовняних куфаєчках. Я не маю ніякісінького потягу до такої праці. Якби до чого іншого, то я б стала з великою охотою. Це бабська, стареча робота, а я ще не почуваю себе бабою, — жартувала Мелася.

Мова зайшла про артистів, про їх виходи на сцені й грання. Ця балачка затяглась довгенько. Малинкінові не сподобались провінціальні артисти, і він гудив, навіть ганив без церемонії суспіль усіх. Мелася слухала й милувалась ним і його гучним голосом.

— Ну та й вередливі ж ви! — буркнула Мелася.

— Такий він достоту, які були обидва мої чоловіки, що я мусила кинуться навтікача од їх обох, — сказала Марковицька, допиваючи хапком чай, бо хапалась додому, щоб не потурбувать своєї бабусі.

Гості випили чай і стали прощаться.

— Не забувайте ж мене й одвідуйте як можна частіше! — запрошувала Мелася Марусю, а ще більше красуня Малинкіна, вхопивши його міцну руку в свої обидві пухкі долоні.

— Спасибі вам! Одвідаємо, коли будемо живі, — одповів Малинкін, не пускаючи Меласиних ручок з своїх міцних жилавих рук.

І Мелася почутила, що од його рук щось ніби побігло по її нервах, приємне, пекуче, дійшло до серця, неначе залоскотало й в одну мить опанувало її душу, опанувало її усю, чого ще ніколи за її життя не траплялось з нею. Гості вийшли з покоїв, і в покоях одразу стало тихо.

Німкеня гувернантка пішла до своєї кімнати й незабаром захропла. Мелася поставила лампу на столику коло ліжка, прилягла, спершись ліктем на подушку, й неначе пірнула в згадки усяких випадків того вечора. Думки її несамохіть блукали десь в театрі по ложах, зазирали на сцену, простували до фойє, то перелітали в її житло, неначе сідали ластівками за стіл поруч з молодим красунем. І всі випадки того приємного вечора, мов згуки голосні й дзвінкі десь ніби лились з сцени, чи з натовпу, чи од чудового Малинчиного голосу — і злучились докупи в один чудовий акорд, в котрому все дзвеніла одна найголосніша струна, один якийсь солодкий гук. Мелася впізнавала той гук: то був низький, але дзвінкий голос гарного Малинкіна.

"Якого б щастя я зазнала, якби цей красунь був моїм чоловіком! З ним і ота сільська глушина була б для мене справдешнім раєм. Яка Ліда щаслива, що спарувалась з милим! І я була б ладна йти з цим красунем хоч би й на край світу, знехтувала б і людським поговором, і батьківською забороною, і усякими дурними звичаями, аби тільки жити з ним укупі, милуватись та кохаться", — думала Мелася, похнюпивши голову з важким вінком кіс на обважнілій од думок голові.

І її думки знов заворушились, потяглись несамохіть одна за однією, як качечки рядочком на легеньких хвилях на ставочку. Знов виникли перед нею сцени та картини минувшего вечора: то виникало ясне фойє з веселим натовпом, то яркий світ на сцені ніби блиснув і згас, то ясно виринала з натовпу Марковицька, мов жива. То знов ніби сяла перед нею сцена, неначе ясна пляма на гальовині серед лісу, освітлена влітку гарячим промінням сонця. А на сцені на одну мить виникла, ніби з-під землі, пишна красунева постать, неначе Мефістофелева постать висовувалась з-під споду помоста. Красунь виникав, убраний в стародавнє лиснюче лицарське убрання, ніби Фауст, але кращий і пишніший од золота й срібла на його убранні.

Думки йшли назахват одна за однією, лізли настирливо, знов перелітали в її світлицю. І вона ніби вже бачила милого край столу, як

живого. Вона милувалась його малиновими устами, ніби чула його приємний музичний голос, м'який, мов шовк.

Сон не брав Меласі. Вона почувала, що кохання розгорюється в її серці, розгортається швидко, неначе майська півонія розпукується одразу за одну нічну добу. Мелася навіть почувала, як розжеврюється та іскра в серці та все дужчає та більшає.

"А може, цей красунь призначений мені споконвіку непостережними силами натури, як казав Яків Уласевич. Може, аж оце тепер настав мій час, коли я стикнулась з присудженим мені долею милим ніби випадком… — майнула думка в Меласі. — Я ж ліберaлка, і, на мій погляд, серце повинно бути вольне, повинно кохать, кого схоче і як схоче. Треба бути напоготові…"

І Мелася схопилася, кинулась до столика шукать паперу. Вона була ладна зараз написати до свого чоловіка лист, що вона злигалась з ним, певно, од якоїсь помилки і далі не стерпить тієї супряги, в котрій вона спряглася з ним сливе недоброхіть на своє безталання та безголов'я, і хоче роз'єднаться з ним зараз, таки зараз…

"Але ж чи схоче цей красунь побраться зо мною? Чи од мене ж залежиться починання цієї справи, цієї довгої тяганини?"

В Меласі випало перо з пучки. Вона важко зітхнула, роздяглась, похапцем скидаючи одежу, неначе смикала її з себе од злості. Дмухнувши на світло, вона впала на ліжко й закуталась в укривало з головою. Якісь ясні пишні сцени знов замиготіли перед її очима, знов загув ніби якийсь акорд, знов почувся низький гомін тихого низового басу. І вона незчулась, як заснула.

Другого дня Мелася прокинулась з таким радісним почуванням на серці, якого вона ще ніколи не зазнавала в житті. Мрії радісні, ніби золоті, вилися роєм. Їй було весело, навіть заманулось співати. Вона

походжала після чаю по горницях і мугикала модний романс, ніби молоденьке дівча. Прибравшись згодом, вона ще зарані побігла до Марковицької. Їй спало на думку піти до неї на вивідки, розпитать за Малинкіна, в котрій годині він виходе з канцелярії, на якій вулиці його житло. Та в неї ще й досі свербів язик од минувшого приємного вечора, а в серці почувався якийсь лоскот. Їй заманулось ще хоч трохи побалакать про вчорашній вечір і забажалось стрінутись з красунем, та хоч почути його голос, хоч зирнуть назирком двічі-тричі на його і вдоволити неначе пекучу жагу влітку кринишною погожою водою.

Опівдні Мелася таки не втерпіла, їй була невидержка всидіти дома. Як звернуло з півдня, вона убралась і бігцем побігла до канцелярії, де служив Малинкін. Вона сподівалась, що зостріне його при виході з канцелярії і хоч побалакає трошки. І, чигаючи на його, ніби на засідках, вона стала поблизу за вуглом здоровецького будинку й ждала.

В третій голині Малинкін вийшов з дверей і простував наниз по високих сходах. Мелася раптом кинулась йому назустріч, буцімто випадком зострілась з ним. Малинкін впізнав її, поздоровкавсь, провів її далеченько, сливе до самого її житла й попрощавсь.

— Глядіть же! не забувайте мене й прибувайте в Марковицькою до мене. Мій генерал залицяється до Марковицької. І він буде радий вашим одвідинам вкупі з Марковицькою, — лепетала Мелася.

В наступаючу неділю Малинкін справдив свою обіцянку й зайшов до Меласі з парадовими одвідинами, убраний в фрак, з циліндром у руках. Мелася й справді сподобалась йому своєю веселістю та цікавою розмовою, навіть часом розумною, переплетеною й перенизаною, мов бісером, полтавськими жартами та смішками з реготом пополовині. Малинкінові було весело й приємно провести якийсь час з Меласею. Мелася була рада. Для неї, неначе восени в негідь та сльоту, негадано й несподівано зацвіла весна, зацвіли вишні та черешні, запишнилась уся земля красою сонця й квіток.

Од того часу Мелася сливе щобожого дня бігала до канцелярії назустріч коханому Малинкінові, слідкувала за ним, бігала за ним навздогінці, так що ці одвідини примітили вже й урядовці, і ті, що часто вештались коло забудування.

"І як би йому дати знак, що я його кохаю без краю, без міри, що я без його не можу животіти й дихать. В наші часи ліберальні та просвічені панни, навіть дами ходять же з візитами до паничів, ні в кого не питаючись дозволу, бо вважають на себе, як на рівню чоловікам в правах. Чи не піти б пак до Малинкіна й мені, щоб оддать візит? Я цим виразно натякнула б йому, що люблю його дуже й гаряче. Може б, і він догадавсь..."

І Мелася довго чепурилась тієї неділі коло дзеркала, позамазувала пудрою найдрібніші плямочки на виду й побігла до Малинчиної квартири. Вона смикнула за держално дзвоника так нервно, що дзвоник неначе заґвалтував. Малинкін сидів дома сам над канцелярськими бумагами. Його батько й мати ще не прийшли з церкви. Мелася не розпитала гаразд в Марковицької за його й була певна, що він живе сам в опрічній квартирі.

Малинкіна стривожив такий наглий ґвалт дзвоника, та ще й зрання.

"Чого це мама й тато так швидко вертаються з церкви, наче не достоявши до кінця служби? Може, мама нагло занедужала в церкві, бо вона вже давненько кородиться на груди..." — подумав Малинкін, одсовуючи засув.

Він одчинив двері й остовпів з дива. Перед ним стояла Мелася, убрана, як пава. Вона швидко, мов сорока, вскочила в прихожу й залепетала.

— А от і я сподобила вас одданням вашого візиту до мене! День добрий вам! — лепетала вона, здушивши йому руку своїми обома рученятами по-паничівському.

— Доброго здоров'я. Прошу до світлиці, — запрошував панич Меласю з якоюсь ніби соннотою та длявістю в голосі і в рушеннях.

Йому, очевидячки, було ніяково од такого несподіваного візиту дами, котрої не знали ні його тато, ні мама. Він міркував нишком, чи знає пак Мелася, що він живе не окроми од батька, не в опрічній квартирі, а вкупі з старими?

Малинкін запросив Меласю до зали й посунув до неї крісло. Мелася сіла, наче птиця впала, і розпочала розмову на сьогочасні теми, нахапані навіть не з книжок, а на льоту та на скоку од других в розмовах по салонах. В неї була думка, що й Малинкін прогресист і народовець, і вона мала на думці підійти під його погляди. Але вона помилилась. Панич тямив ці думки стільки, скільки тямить чудова картина, чудовий портрет якогось красуня. І спочував він цим думкам так само, як спочував би намальований портрет. Окрім служби, в його не було в голові нічогісінько. Малинкін, неначе з-за угла мішком пришиблений, як кажуть на селі, неохочо й мляво вів розмову. В його все вертілась в голові думка, що от-от незабаром одчиняться двері і в покоях з'являться батьки, захоплять його на гарячому вчинку з якоюсь розтріпаною, надто вже сьогочасною панією, котра нахабно вшелепалась до його серед білого дня.

Мелася за якусь хвилину наговорила, наказала повну хату, ще й кімнату, порушила язиком мертве застояне повітря, неначе млинком перегнала й перемлинкувала пашню. Малинкін все озирався на двері, зиркав на дзвоник, що теліпався над дверима в прихожій, й говорив мало.

Набалакавшись всмак, Мелася оговталась, озирнулася на кімнати й почала вважливо кмітить. Вона прикмітила, що житло чимале, надто

просторне, що в покоях не паничівська обстава, а сім'єва. Незабаром через двері вона вгляділа в другому покої старечу заялозену кацавейку, що теліпалась на стіні, й жіноцьку хустку, забуту на столі. Мелася аж тоді схаменулась і догадалася, що вона зопалу, не розпитавшись гаразд, помилилась і потрапила не в кавалерську квартиру, а в житло Малинчиного панотця. Вона жваво схопилася з крісла й почала прощаться, а потім мерщій вибігла на вулицю, неначе вискочила опечена з пожежі.

"Оце ж я вшелепалась! Ну, та й вшелепалась"! — думала Мелася.

— Не забувайте ж за нас! Не минайте моєї хати! — ляснула Мелася на одході й швиденько побігла до Марковицької, щоб напевно досвідчитись і пересвідчиться, в чиє-то житло вона зопалу втирилась з своїми одвідинами, хоч вона й справді таки нехтувала людським поговором. Вона зловживала ліберальні ідеї, не маючи в голові й сліду їх, і тільки здіймала смачні вершечки з чужих глечиків з чужим молоком. Але тих глечиків вона і не наливала молочком, і не пеклювалась тим дійвом, неначе вона відьмила по чужих загородах і користувалась новими принципами, поставивши усе сьогочасне прямування напереверт, навіть сторч, догори ногами.

— Одже ж ти, Меласю, не дуже обачна людина: не розпитавшись броду, полізла в воду. Треба бути трохи обережнішою, — напутювала її Марковицька, бо була хоч і не обачніша за Меласю, але була багато досвідніша в справах залицяння та романів з паничами.

— Але ж, Марусю, поміркуй ти гаразді чи не мала ж я права оддати візит, як самостійна людина й громадянка, хоча б Малинкін жив десь при якій сім'ї, чи хоч би і в батька? Він мені зробив візит, а я йому повинна ж таки оддать його з звичайності, хоч я й дама. Так воно припадає, як на мій погляд. Час би нам одкинути ті давні салонні забобони, ту старосвітську нісенітницю, — виправдувала себе ця псевдолібералка.

— Воно то так з твого погляду, і по сьогочасній логіці так випадає. І я держусь такої ж думки. Але я не вшелепалась би з візитом до панича в сім'ю, коли панич живе не окроми, а при батькові, і ще й досі не одселився на своє власне житло: якось було б мені ніяково. Це ти, Меласю, зопалу втнула штуку!

— Може, то ти, Марусю, надто вже міркована людина, — сказала Мелася.

Але це так тільки говорилось: їй все-таки було трохи ніяково, що вона, мужня жінка, присурганилась до панича, котрий жив при батькові.

— Коли ти вже оддала Малинкінові візит, то це випало непогано, бо тобі нешвидко б довелось оддать йому візит: Малинкіна посилають в командировку кудись далеченько, на Волгу, чи що, з кількома товаришами по якомусь ділу.

Мелася трошки стурбувалась. Її неначе щось здушило коло серця. Ця несподівана звістка збентежила її так, що вона аж голову похилила. Прощаючись з Марковицькою, вона спитала в неї, котрого дня має виїжджать в Києва Малинкін. В неї майнула думка виїхать на вокзал на провід милого і надивитись на його при од'їзді, і попрощаться.

"Як би то йому натякнуть і показати, що я його кохаю? Чим би прислужиться, щоб запобігти в його ласки, прихильності, а потім, може, й кохання?" — думала Мелася, вертаючись до господи.

Думала вона, голову ламала, і надумала справить йому чудовий дорожній ручаний саквояжик, туди убгать гарненький вишиваний рушник для втирання виду в дорозі з додачею паничівського приряддя: гарного гребінця та щіточки для вусів.

"Треба ще до цього усього додати й букет з яких-не-будь осінніх квіток, щоб цим виразніше натякнуть, якими квітками зацвіло моє серденько од його й для його, і, може, я цим приверну його до себе".

Мелася діждалася дня од'їзду, купила саквояжик, зготувала чудовий рушник, повишиваний та вигаптуваний прехорошими взірцями.

— Це, мамо, ти для тата думаєш посилати цю чудову цяцю? — питала в Меласі доня.

— Атож! А для кого ж більше я мала б посилать таку гарну й дорогу цяцю, — одповідала Мелася.

— І квітки пошлеш татові? — питала далі дівчинка.

— Ну, тато цим не здобріє й не покористується. Йому байдуже за квітки. Це був би глум для його. Квітки я наготувала для Марусі Марковицької, — дурила мама доню.

В день Малинчиного од'їзду Мелася заздалегідь виїхала на вокзал і стала, ніби вартовий на варті, на сходах на приході, коло дверей. Мелася зирнула на майдан коло вокзалу і вгляділа там Малинкіна. Як він виходив по східцях, вона, поздоровкавшись з ним, промовила маленьку промову, красномовно сказала про свою приязнь до його і, врешті, дуже жалкувала, що він виїжджає аж за Волгу на такий довгий час з Києва. Любов в неї раптом спахнула, мов полум'я. Вона, несвідомо, од того спаху вже простягла руки, щоб обняти його за шию й пригорнуть до себе. Але вона вгляділа жандарма й побоялась, що він зараз напише заповістку в поліцію, і спинилась.

— Прийміть же наші презенти од щирого серця! Ця річ од однієї вашої знайомої й навіть трохи родички, — сказала Мелася, ніби наздогад, подаючи йому саквояжик, — а ця нікчемна річ — в додаток вже од мене, як знак щирої прихильності до вас.

Малинкін взяв подарунки й звичайненько подякував за приязнь родичці й Меласі. Само по собі всі на сходах звернули ввагу на ті презенти, а найбільше на букет. Дехто говорив, що це, певно, од'їжджає якийсь артист; інші балакали, що якийсь поет з Петербурга, коли дама сподобила його таких приносин прилюдно на вокзалі. Але знайшлись ще й такі, що знали й Меласю, і Малинкіна. Ці тільки здвигали плечима од недомислу та од Меласиної нахабної вихватки, та ще й на вокзалі при людях.

Провівши панича до вагона, Мелася випитала в його, коли він вертатиметься до Києва і якого дня. Вона мала на думці виїхать йому назустріч на вокзал.

Поїзд рушіїв з місця. Малинкін з'явився в одчиненому вікні, скинув брилик і замахав ним на розставанні. Саквояжик теліпавсь, почеплений дужкою на руці, а квітки панич шпурнув десь на поличку й навіть забувся за їх.

Мелася верталась додому, і денний світ неначе пригас для неї, неначе чад запаморочив її думки, засліпив очі, затемрявив ясне небо. Мелася вернулась в свої покої збентежена, стурбована, з червоними од сліз очима.

"Яке чудне людське серце! — вертілась в Меласі думка сливе цілий той день; поїхав один милий, я була ладна співати веселої пісні: "Ой поїхав мій миленький, — бодай не вернувся"! А от поїхав другий милий, і в мене все вертиться на умі смутна пісня: "Поїхав милий, — і зосталася туга!"

І та туга тяглася довго, безперестанку. Мелася ходила, як неприкаяна, світом нудила, стала байдужна до усього, навіть до своєї коханої доні, неначе вона була чужісінька для неї. Вона не лаяла куховарки, навіть не вмикувалась в куховарчині справи, не присікувалась до неї за кожний дріб'язок без усякої причини, як було передніше.

Гувернантка постерегла цю байдужність і замороченість в Меласі й сама поклювалась усім: і пекарнею, і дітьми.

"Одже ж, борони боже, ще збожеволіє безталанна од залицяння до того красуня, — думала поміркована німкеня, пораючись коло усього. — Шкода й її, шкода й дітей".

Мелася насилу діждалась дня, призначеного Малинкіним для вертання. Вона неначе ожила, повеселішала, пожвавішала, побігла до Люби, розказала їй за усе, неначе на духу, бо не могла ніякісіньким способом вдержать в голові секретів. Од Люби Мелася покатала звощиком в оранжерею, витратила на чудовий дорогий букет сливе останні гроші й звідтіля покатала просто на вокзал.

Серце в неї неначе замерло, як поїзд прикотивсь до вокзалу. В Меласі заграли очі. Вона стояла коло дверей і слідкувала очима за кожною людиною. Натовп сплив, як і наплив, а Малинкіна не було.

Мелася довго стояла коло дверей, доки не спорожнився вокзал. На неї найшов смуток. Її брала досада, брала й злість. Похнюпившись, вона верталась по сходах назад. З злістю штовхнула рукою якусь бабу й протовпом поміж людьми побігла по східцях наниз.

Мелася приїхала додому зла, нервна, роздратована і вже ладна вилаять Малинкіна незгірше, як колись лаяла свого Мишука.

Малинкінові продовжили командировку надалі несподівано, бо роботи було багацько і урядовці не могли увинуться за такий недовгий час. Вже аж перед різдвом вернувсь Малинкін. Мелася наче ожила, стала бадьориста й жвава, подобрішала й пожвавішала. На різдвяні святки вона справила великий бенкет, ще й з ялинкою для дітей; запросила Марковицьку й Любу, і Малинкіна, і генерала. Вечеря була багата. Мелася втрачалась, не питаючись, чи в батька є зайві гроші, і марнувала їх святками й на бенкети, і на театри.

За два дні перед водохрищем Мелася запросила гостей на вечерок. Вона клопоталась та бігала, як несамовита, готуючи усе на вечерок. Коли це надвечір несподівано в прихожу ввійшла стара Гуковичева, Текля Опанасівна. За нею звощик з дворником перли здорову плетену скриню та пакунок з завинутими в килим подушками, прив'язаними поверх скрині. Гуковичева несла в обох руках дрібніші речі: якісь кошики та завиніння, щось зав'язане в здоровій хустці. Прихожа, за тими пакунками та одежею, кинутою жужмом, нагадувала багажний склад на вокзалі.

— Нащо це ви, мамо, такого багато понабирали з дому? — спитала з дива Мелася. — Чи на прощу зібрались аж у Єрусалим, чи що?

— Це я покинула твого батька достоту так, як ти покинула свого чоловіка, — обізвалась знехотя Гуковичева.

— Нащо ж ви покинули батька? Що там у вас скоїлось у домі? Де ж ви притулитесь в мене з такими завальними речами? — аж крикнула Мелася.

— Я не думаю в тебе шукать притулку! Дай мені мерщій обідать, а ввечері я переберусь в мебльовані кімнати поблизу од Михайлівського монастиря та й житиму там, бо вдома мені далі невидержка.

— Чом же невидержка? — спитала Мелася з дива.

— Тим мені невидержка, що твій тато знавіснів, — одрубала стара.

— Що ви кажете? Це, надісь, ви так говорите з досади? Там в вас, мабуть, щось таке скоїлось: трапилось щось неприємне в сім'ї.

— Мабуть, таких сім'їв. як моя й твоя, і на світі не знайдеш. Чи твій батько знавіснів, чи, може, збожеволів, я цього гаразд не стямкувала. Я з ним лаялась, змагалася та й годі сказала, їдь вже ти додому та хазяйнуй

там, та змагайся з ним. Мені вже осточортіло те змагання. Може, він тебе послухає, бо мене ні в чомуне слухає й має мене за ніщо, — говорила мати, роздягаючись.

— Але ж на ваш прожиток тут в гостиниці треба чимало грошей? — якось запикуючись, обізвалась Мелася.

— Отак, дочко, як і на твій прожиток тутечки. Про мене, їдь вже ти з дітьми додому та й хазяйнуй, бо я туди, мабуть, вже ніколи не поїду, — бурчала стара, сідаючи на канапі.

Така материна гадка була дуже несподобна Меласі, та ще саме тоді, як у неї "зацвіло серденько", як співають в пісні, і розпочинався приємний роман, з котрого передостанній або й останній одділ вона мала надію скінчить от-от незабаром.

— Батько твій геть-то вже щиро й правдиво додержує умови з моїми родичами, котрі були так само, як і я, настоятелями на маєтність після небіжчика дядька і котрі мають право взяти одчіпного по небіжчикові. Платить та й платить їм гроші з доходів, з млина та з лісу, та з пашні, а з хазяйства і в нас буває часом недохватка. Я встоюю за те, щоб нічого не платить отим ненажерливим родичам. А він таки своєї! Неначе затявся та все мене дратує, все сперечається та свариться зо мною, неначе накупився. Невидержка мені далі та й годі.

— А хто ж оце держатиме хазяйство в домі? — спитала Мелася.

— А хто ж? Красуня Килина ж, що була економкою в дядька в дворі в останні часи і всім правувала в оселі, як він вже з глузду з'їхав чи збожеволів і жив одлюдком на селі. Ота красуня, мабуть, незабаром забере усе в господі в свої пазурі. А батько їй потурає, в усьому сприяє та слухає тільки її, ще й покриває: каже, що вона знає буртянське хазяйство краще од мене. Переполовинить вона незабаром усе наше надбання, — говорила стара.

Ця Килина й була причиною, що Гуковичева покинула старого, бо не стерпіла його залицяння. Стара й досі любила свого чоловіка й ні разу не зраджувала його й не скривдила в своїх почуваннях. Мелася догадувалась за ту найпершу причину несподіваного од'їзду матері до Києва.

— Гм… гм… Цю Килину треба б було давно витурлить з садиби. Шкода, що вже минула панщина. А я знала б, куди її заправторить. Та ба! Тепер інші часи, — муркнула Мелася.

— Отут у Києві сидітиму коло монастиря та щодня ходитиму до божого дому, то принаймні хоч спасатимусь на старість.

— Що ж ви тут робитимете? Хіба щодня по п'ять акафистів читатимете, як читає Таїса Андріївна? — питала, аж зуби зціпивши од злості, Мелася.

— Нехай читатиму принаймні по три на день, то й з того буде якась користь: і те піде за спасіння моєї душі та душі твого батька за його провину та його поганий вчинок, — говорила стара з бідканням. — А для мене, на мій вжиток небагато грошей піде.

Мелася задумалась. Вона була хазяйновита й дуже шкодувала, що її добро пропадає марно. Од'їжджаючи з дому, вона покладала надію на маму, як на кам'яну гору. А тепер та кам'яна гора рушила з села й посунулась просто до неї в Київ і всурганнлась в її покої. Мелася й вуха опустила, і голову похилила.

По обіді стара вже смерком поїхала до монастиря, поблизу напитала собі дві мебльовані кімнати й зараз туди перевезлась, щоб жити на спокої коло самісінької святої брами та спасать свою душу, ще й одмолювать провину свого старого, котру вона більше вигадувала й збільшувала через свої старечі примхи та ревниве заздріння.

Мелася, випровадивши матір, готувалась стрічати гостей. Незабаром прибігла Марковицька вкупі з Малинкіним. Придибав і веселий та жартівливий генерал Лозинський. Прийшла й Люба і привела з собою якусь давню свою приятельку. І весела розмова, сміх та жарти не переставали ні на часок і тяглися сливе до глупої ночі. Малинкін любив це веселе Меласине товариство, в котрому він розважав себе після канцелярської нудоти, а ще більше припадали йому до вподоби Меласині смачні та тривні вечері та добрі вина.

Од того часу Мелася перестала ходить по місті на гулянку з генералом. Її вже бачили скрізь на гулянках та по театрах з Малинкіним або з Марковицькою. Марковицька заводила романи та залицяння безперестанку, неначе вона задля того й народилась на світ божий. За її надто сміливі походінки заговорили по салонах. Незабаром так само заговорили й за Меласю. За неї й за Марковицьку пішов по місті поговір, пішла недобра слава.

Настала весна. Почались гулянки в Царському садку, в Шаті. Весела Меласина компанія часто сиділа сливе до світу на веранді за тим самим столом в тому ж таки куточку, де ще так недавнечко справляв веселі бенкети та випивачки Мишук з своєю Каміллою-Дивом. Мелася з Марковицькою таки зовсім не шанувались: гуляли напропали, тинялись по кафе-шантанах та по таких закутках, куди порядні панії й очей не показували.

Перед Меласею почали зачинять двері в домах знайомих їй сім'їв, де були дорослі дочки. Поговір дійшов і до спасениці Теклі Опанасівни, якось промкнувся в її келію й дуже збентежив стару. Неприязні до Меласі люде та навіть і приязні застерігали й Теклю Опанасівну. Хтось навіть написав за все батькові в Бурти.

Батько обурився, зараз написав Меласі лист, що він довідався за усі її вчинки та гулянки, і звелів, щоб вона зараз вибиралась з Києва та їхала додому. Разом з тим він дав знати листом і жінці, що не настаче грошей на їх обох, коли вони в Києві не хотять жити в сукупній квартирі, а живуть

нарізко; що вони обидві й зять неначе знавісніли й тільки б'ють байдики, нічого не роблять та тільки гроші гайнують.

"Ми жили усі в сукупнім домі, а тепер живемо нарізно в чотирьох місцях. Жити нам так, як ми тепереньки живемо, розбившись на чотири доми, це ж нечувана дурість при наших не бог зна яких засобах. Ми не мільйонери. Ви ж знищите й спустошите до решти й буртянську маєтність, як знищили Деркачівку. Я ваш приймак, але не наймит; і я ж не байдикував, як Мишук. Один я падкую коло всього, працюю до загину, щоб настачить грошей і на прожиток, і на ваші витребеньки. Коли зараз не вернетесь додому, то й я візьму та й сам згорну руки, перестану працювать і не буду більше слати вам грошей на ваше прожиття, бо незабаром вже й грошей на вас усіх не стане. Не гайтесь і не дляйтесь, і зараз їдьте додому! Ви обидві вже надто загонисті в своїх панських забагах і незабаром заженете Бурти в довги, як загнали Деркачівку, і запагубите й мене й себе, а Мелася занапастить і своїх дітей", — так скінчив свій лист старий приймак Теклі Опанасівни.

Мелася, не довівши свого залицяння з Малинкіним до кінця, мусила везти свій роман на село незакінченим і перетятим в найцікавішому місці. Мати забрала Меласю й дітей, і вони вкупі зараз вернулись в Бурти, бо в їх вже не було грошей на оплать за квартири.

На Таїсу Андріївну й Любу незабаром спало велике лихо. Елпідифор Ванатович, доставши високий чин, через свій бюрократичний світогляд уявив собі, що він тепер має таку силу й право, яке має турецький султан в своїй державі, котрий правує усім й усіма по своїй безмежній волі. З того часу він почав правувать тюрмою по-султанській: обходився не тільки з тюряжниками й слугами, але й з урядовцями в канцелярії як з наймитами, гримав на їх, часто кричав, верещав, лаяв їх на всі застави, як часом економи в дідичів клянуть та лають сільських робітників. Сторожів та арештантів Елпідифор Ванатович лупив по морді або куди влучав за найменшу провину, а часом і без провини, щоб нагнать страху. З повітовими наглядачами та управителями тюрм при одвідинах розмовляв якось ніби через плече, одвернувши лице набік, аж доки вони

догадувались та давали йому хабара. Взявши хабар, він зараз повертав лице й очі на їх природне місце, дивився прямо в вічі урядовцям і розмовляв ласкавіше й прихильніше. Незабаром Ванатович так осточортів та остогид усім, що один дрібний писар з його ж таки канцелярії потаєнці написав в Петербург виказ, що Ванатович має охват на руку, що він злодійкуватий, забирає в свою кишеню щороку остачу невитрачених за рік скарбових грошей; шо він записує в книгах празникового вартовим та слугам по тридцять три карбованці, а як вони порозписуються в книзі, то видає їм тільки по три карбованці, а решту кладе в свою кишеню. Той урядовець виказав за все, за всі вчинки: як Ванатович поводився з повітовими наглядачами тюрм, як мордував служників, як брав з кожного хабарі, переполовинив скарбову вовняну й бавовняну пряжу, котру цілими вагонами приставляли з Москви та Лодзі в тюрму, де арештанти вироблювали на продаж полотна, килимки й постоли та черевики; виказав і за те, що казна дала йому до рук п'ять тисяч карбованців на ремонт тюремних забудуваннів і вже минуло чотири годи, а він ніякого ремонту не зробив, бо ті тисячі програв у карти. До контрольної палати такі чутки про Елпідифора ще й передніше доходили. Ванатовича оддали під суд. На суді постановили такий присуд, щоб за марнування скарбових грошей та за продаж скарбової пряжі вислать його на заслання на Сибір, куди він одначе схоче, і одняти од його всі чини й ордени. Він застряг на Уралі в переселенській канцелярії, де йому дали місце писаря, і незабаром од горя та сорому засумував, достав чахотку і вмер.

Бідна Таїса Андріївна та Люба, прогайнувавши до решти свої грошаки й халупчину, зостались без шага в кишені. Їм дала пристановище в себе Таїсина багатенька сестра, зглянувшись на їх горе. Люба, не маючи ніяких засобів для прожиття, мусила напитувать собі по багатирях лекцій музики й бігала по домах з ранку до вечора та вчила дітей грати на фортеп'яні, щоб розстараться грошей хоч на простеньку одежу.

— Така вже, мабуть, наша доля! — не раз бідкалась добра Таїса Андріївна перед своїми приятельками. — Ніхто з нас не винен, бо таку долю бог нам дав. А од своєї долі і не випручаєшся. І не викупишся, і

нікуди не втечеш, ніяким муром не одмуруєшся, бо знайде людину, хоч би вона в мур замурувалась. На все божа воля.

Мишуків приятель Некрашевич позаводив такі коні, понаймав такі дорогі стані в Києві, так пнувся з останнього ради спорту, що за недовгий час протринькав усі батьківські тисячі й свою чималу спадщину, ще й напозичався в банках. Банки за довги спродали його село й усі його дорогі коні. Батьківщина й дідизна була прогайнована необачно й легкодумно на аристократичну модну забавку.

Мелася, вернувшись до своєї оселі й до господи, довго нудила світом та ходила, мов неприкаяна. Але потім згодом її палке кохання почало стигнути, згасать, як згасає гаряче проміння сонця на заході; і самий вид красуня неначе все тонув у якомусь тумані, як тоне дивна фата моргана в степах. В неї наче прокинулась вдача запопадної й падковитої до хазяйства людини, й з плином часу збляк і зник навіть самий пишний вид красуня, як блякне й зникає все на світі.

Минуло ще років з п'ять. Текля Опанасівна почала вже сивіть, все кахикала та хоробилась на груди. Ліда вряди-годи подавала за себе звістку з Кавказу, писала, що їй жити непогано, тільки все шкодувала, що її бог не благословив дітьми. Але одного дня стара мати достала з пошти лист од Ліди з чорною печаткою. В неї руки чогось затрусились так, то вона не змогла навіть роздерти конверта. Мелася вхопила лист, розгорнула листочок і прочитала сумну звістку. Ліда писала, що її чоловік заметився випадком в лазареті од слабого на тиф і помер. Наприкінці листа Ліда просила батька й матір, щоб вони дозволили їй вернуться додому й дали їй в себе пристановище.

— Шкода! дуже мені шкода любого, колись сподобного мені чоловіка. Коли Ліді не спосудилось в житті, то, будь ласка, напиши їй, нехай їде й перебирається до нас на завсідне життя.

Ліда вернулась в батьків дім. Вона була зовсім молода на виду, але голова почала вже сивіть: її горе було надто велике.

Текля Опанасівна не довго й жила після того. Вона несподівано занедужала й нагло вмерла. Ліда не дозволила Меласі шматувать її половини маєтності та продавати землю частками, як до того часу Мелася продавала, коли їй треба було грошей на якісь потрібки, а то й витребеньки та вигадки. Ліда, щоб не дармувать вдома та щоб вгамувати якоюсь роботою своє велике горе, зараз-таки вкупі з учителькою завела денне пристановище для дітей на літній час. В неї була думка трохи згодом завести ще й школу для дівчат, як тільки вона зробить діляницю поля і забере собі свою частку спадщини.

Мелася мусила жити на селі й нудила світом, бо в неї й роботи було мало. Батько усім правував в хазяйстві. Мелася видала дочку заміж за сусіднього небагатого хуторянина дуже рано, як дочці минуло шістнадцять год, а синка оддала в приватну гімназію в Києві й помістила його в пансіоні при гімназії. Але незабаром після того помер і старий Гукович. Мелася не довго й морочилась з своєю часткою поля, продала її за добрі гроші й переїхала на завсідне проживання в Київ. Свого сина вона не взяла до себе, а оддавала в найми покої з обідом і чаєм для багатеньких урядовців й офіцерів. Син підбільшав, і батько порадив йому запротестувать проти продажу його спадків матір'ю. Але Мелася на це не вважала. Вона довгенько пробувала то в Берліні, то в Парижі й гайнувала синове добро, невважаючи на його протести, що вона зоставить його навіть без усякого засобу.

1902 року.

Київ.